

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

THE SCIENTIFIC JOURNAL

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

SCIENTIFIC REVIEW

№ 9 (10), 2014

№ 9 (10), 2014

ЗАСНОВАНО У 2013 РОЦІ

WAS FOUNDED IN 2013

ВИХІД З ДРУКУ: ДЕСЯТЬ РАЗІВ НА РІК

IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 20878-10678P

CERTIFICATE OF STATE
REGISTRATION
№ 20878-10678P

Засновники

кафедра економічної теорії Львівської
комерційної академії;
кафедра суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету;
кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного
торговельно-економічного університету;
Інститут наукового прогнозування (м. Київ);
Інститут реклами (м. Київ);

Кримський інститут економіки та
господарського права (Севастопольська
філія);

Громадська організація "Асоціація
"Аналітикум" (м. Вінниця);
Міжнародне товариство прав людини
(Українська секція);
Центр міжнародного наукового
співробітництва «ТК Меганом»;

Founder

Department of Economics, Lviv
Academy of Commerce;
Department of social and political
sciences, Vinnytsia National Technical
University;
Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and
Economics Institute Kyiv National Trade
and Economic University;
Institute of Scientific Forecasting (Kyiv);
Universities' Institute of Advertising
(Kyiv);
Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch);
NGO "Association "Analitikum"
(Vinnytsia);
International Society for Human Rights
(Ukrainian section);
Center for International Cooperation "TK
Meganom";

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Журнал включено до
наукометричної бази даних
«Російський індекс наукового цитування»
(«РИНЦ SCIENCE INDEX»)

РОССИЙСКИЙ ИНДЕКС
НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ
Science Index

Registered by «РИНЦ
SCIENCE INDEX»

Ліцензійний договір № 630-10/2013
від 18.10.2013

Registration Certificate № 630-10/2013
dated 18.10.2013

Електронна версія журналу
<http://www.naukajournal.org>

The electronic version
<http://www.naukajournal.org>

Редакційна колегія:

Башнянин Г. І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Львівської комерційної академії;
(головний редактор)

Корнієнко В. А., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно - політичних наук, Вінницького національного технічного університету; академік Української академії політичних наук, президент Асоціації «Аналітикум»;

Ореховський В. О., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук, Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету;

Бабенко А. Г., доктор економічних наук, професор Кримського інституту економіки та господарського права;

Юрій М. Ф., доктор історичних наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету, академік АН України;

Чікарькова М. Ю., доктор філософських наук, професор, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Прищенко С. В., доктор наук у галузі дизайну, професор кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами, член Спілки дизайнерів України;

Денисюк С. Г., доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, директор Інституту наукового прогнозування, академік МАБЕТ; (заступник головного редактора)

Жалко-Титаренко В. А., доктор медичних наук, головний науковий співробітник Інституту епідеміології і інфекційних захворювань ім. Громашевського;

Барський Юрій Миколайович, доктор економічних наук, професор, Луцький Національний технічний університет;

Швець Наталія Романівна, доктор економічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;

Шевчук Андрій Васильович, доктор економічних наук, Інститут регіональних досліджень НАН України;

Вдовенко Наталія Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ;

Власенко Катерина Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, Донбаська державна машинобудівна академія;

Бельмаз Ярослава Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»;

Пріма Раїса Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;

Тарнопольський Олег Борисович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики та методики навчання іноземних мов Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля;

Полубоярина Ірина Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського;

Бочаров Василь Андрійович, доктор медичних наук, професор, Одеський медичний інститут Міжнародного гуманітарного університету;

Барановський Віктор Миколайович, доктор технічних наук, професор, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя;

Гого Володимир Бейлович, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри природничих наук Донецького національного технічного університету;

Ільїн Леонід Володимирович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково - дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;

Антонович Є. А., кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами;

Бикова Т. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова;

Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Коваль Л. М. кандидат економічних наук, доцент, в. о. ректора, завідувач кафедри маркетингу та підприємництва Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту;

Безаров О. Т., кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Докаш О. Ю., кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РИНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

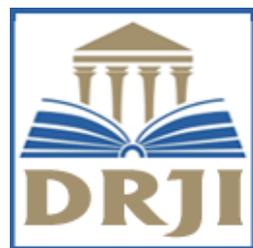
RESEARCHBIB

CITEFACTOR

DIRECTORY OF RESEARCH JOURNALS INDEXING

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

УДК 338.43:631.15

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

кандидат економічних наук, Давлетханова О. Х.

Миколайчук Я. Л.

Уманський національний університет садівництва, Україна, Умань

Проаналізовано тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств регіону. За допомогою сучасних методів економіко-статистичної обробки даних оцінено результативність функціонування сільськогосподарських підприємств в залежності від ефективності системи управління. Встановлено взаємозв'язок ефективності виробництва продукції від рівня спеціалізації підприємства, кількості сільськогосподарських угідь у його володінні та виробничої собівартості 1 га ріллі. Виявлено суттєву різницю поведінки показників результативності управління виробництвом продукції рослинництва у порівнянні із продукцією тваринництва. Доведено необхідність впровадження новітніх технологій та досягнень науково-технологічного прогресу в процес управління підприємствами АПК.

Ключові слова: система управління, рівень ефективності, сільськогосподарське виробництво, спеціалізація, рослинництво, тваринництво, виробнича собівартість.

кандидат экономических наук, Давлетханова О. Х., Миколайчук Я. Л. Экономический анализ эффективности системы управления сельскохозяйственными предприятиями/ Уманский национальный университет садоводства, Украина, Умань

Проанализированы тенденции развития сельскохозяйственных предприятий региона. С помощью современных методов экономико-статистической обработки данных оценены результативность функционирования сельскохозяйственных предприятий в зависимости от эффективности системы управления. Установлена взаимосвязь эффективности производства продукции от уровня специализации предприятия, количества сельскохозяйственных угодий в его владении и производственной себестоимости 1 га пашни. Вывявлено существенное различие поведения показателей результативности управления производством продукции растениеводства по сравнению с продукцией животноводства. Доказана необходимость внедрения новейших технологий и достижений научно-технологического прогресса в процесс управления предприятиями АПК.

Ключевые слова: система управления, уровень эффективности, сельскохозяйственное производство, специализация, растениеводство, животноводство, производственная себестоимость.

PhD in Economic, Davletkhanova O. Kh., Mykolaychuk Ya. L. Cost-effectiveness analysis of the farm management system/ Uman National University of Horticulture, Ukraine, Uman

Trends of development of agricultural enterprises in a region are analyzed. Performance results of agricultural enterprises are estimated in terms of up-to-date methods of economic and statistical data processing depending on the efficiency of a management system. The correlation between the production efficiency level and the specialization of an enterprises, the amount of farmland in its possession and the production cost of 1 ha of arable is determined. A substantial difference in the behavior of management performance indicators in crop production, compared to animal production, is defined. Necessity of introduction of new technologies, achievements of scientific and technological progress in management process of agricultural enterprises is proved.

Key words: control system, level of efficiency, agricultural production, specialization, crops, animal breeding, production cost.

Вступ.

Посилення конкуренції на національних ринках товарів, праці та капіталу обумовлює визначення нових пріоритетів суб'єктами агропромислового комплексу України задля підвищення їхньої конкурентоспроможності. Динамічні зміни зовнішнього і внутрішнього середовища підприємств у нових економічних умовах вимагають адекватного вдосконалення системи організації та управління їхньою діяльністю, а також підвищення ступеня керованості їх структур. Отже, зростає актуальність розвитку теоретичних концепцій, що дозволяють обґрунтовувати та реалізовувати ефективні технології управління підприємствами АПК.

Нестабільна політико-правова ситуація в державі яскраво підкреслила слабкі місця в управлінні сільським господарством країни як на макро-, так і на мікро- рівнях, дефіцит знань, вмінь та навичок щодо управління підприємствами АПК в умовах обмеженого доступу до ресурсів на фоні суттєвого зростання їх вартості, що і визначає актуальність дослідження.

Вагомі теоретичні та методологічні висновки з питань управління сільським господарством України містять праці М. Ф. Кропивка, Ю. Я. Лузана, Ю. О. Лупенка, П. Т. Саблука [1-3]. Питанням управління підприємствами АПК, обґрунтуванню теорії, методології та практики розв'язання техніко-технологічних, організаційно-економічних питань присвячені роботи П. А. Стецюка [4-5]. На проблемах неефективного управління та нераціонального використання виробничих ресурсів у сільськогосподарських підприємствах акцентує увагу в своїх працях В. Д. Залізко [6].

Метою статті стало виявлення основних тенденцій розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств та оцінка ефективності їх системи управління виробництвом.

Головною задачею економічного аналізу ефективності системи

управління, що являє собою результати її функціонування, які забезпечують підприємству в умовах конкуренції досягнення поставлених цілей при найменших витратах на управління, є виявлення ефекту, рівня її сприяння у досягненні цих самих цілей.

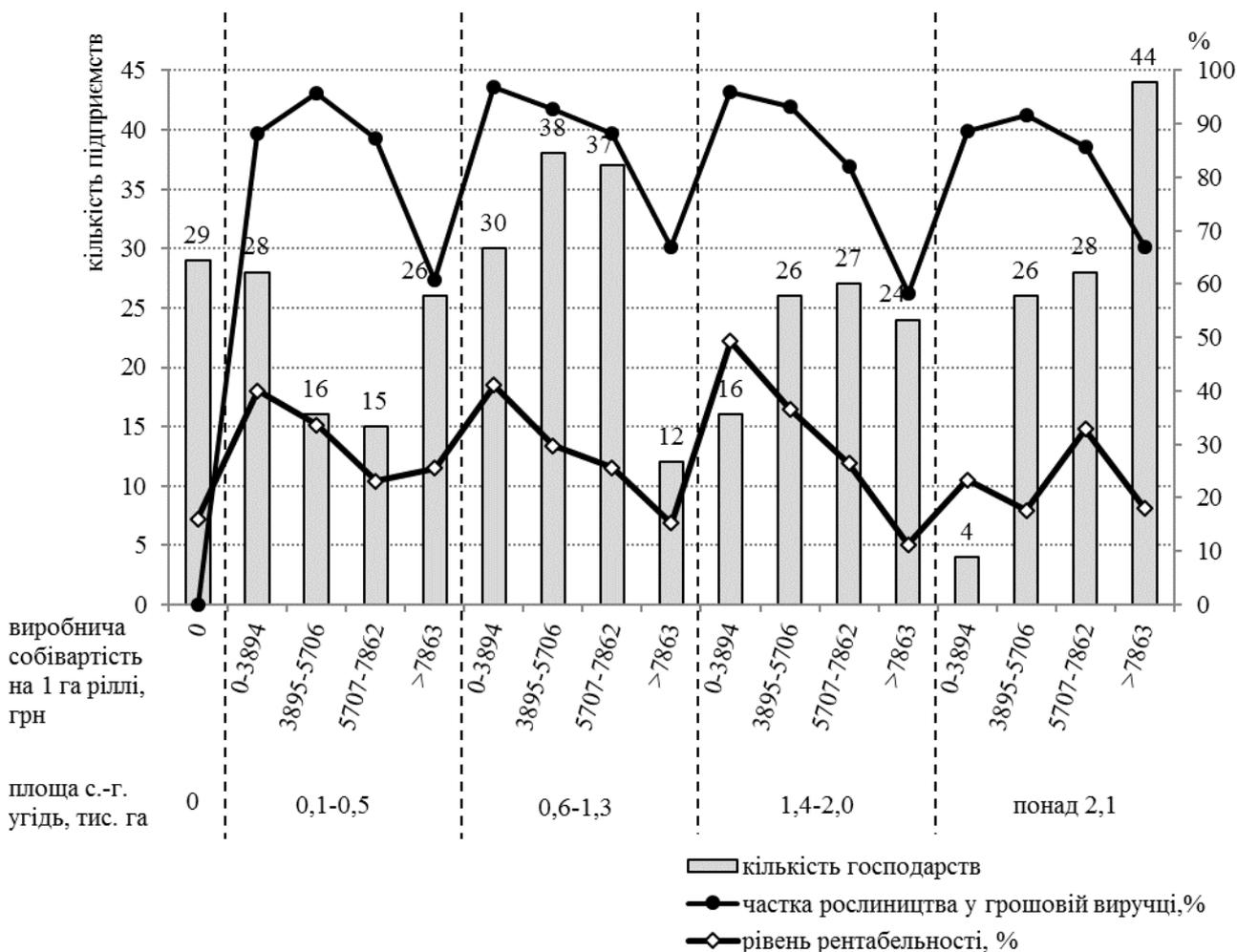
За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств було виявлено, що управління у вітчизняних господарствах, відповідаючи в цілому основним вимогам виробництва, остаточно як система ще не склалася. Це пов'язано, в першу чергу із перериванням процесу формування системи управління виробництвом в загальній системі управління підприємством на початку 90-х років минулого сторіччя через стрімкий перехід до ринкової економіки, коли господарствам довелося пристосовуватися до функціонування у нових умовах.

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва на підприємствах Черкащини протягом 2009-2012 рр. характеризувалася стабільним зростанням, що, в свою чергу, свідчить про підвищення результативності системи управління виробництвом. Ситуація дещо змінилася у 2013 р., коли спостерігається різкий спад ефективності (зменшення прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції у порівнянні із 2012 р. на 25,2%; зниження рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва відповідно на 15,2 в.п., особливо продукції рослинництва тощо), що пояснюється історичними подіями в Україні, які почалися з листопада місяця (період, коли зібраний урожай "виходив" на ринок або постачався на переробку). Особливо відчутно політична ситуація в країні відобразилася на ефективності виробництва цукрових буряків, насіння соняшника, зернових культур, м'яса ВРХ та яєць, рівень рентабельності яких у 2013 р. порівняно із 2012 р. знизився відповідно на 35,0; 22,5; 18,1; 16,8 і 10,3 в.п., тоді як рентабельність виробництва овочів зменшилася на 1,6 в.п., м'яса свиней – на 4,6 в.п., а м'яса птиці, молока і плодів – зросла відповідно на 32,4; 14,1 і 13,2 в.п. [7].

Поряд з тим, що виробництво продукції тваринництва характеризується більш високою продуктивністю праці на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві у порівнянні із продукцією рослинництва (різниця у постійних цінах 2010 р. у 2012 р. становила відповідно 96,9 тис. грн), значна її частина (окрім молока та яєць) була збитковою, в той час, коли рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва для більшості її видів (окрім плодів) протягом досліджуваного періоду визначалася позитивними показниками. Це пояснюється відмінністю поведінки темпів зростання виробничої собівартості та ціни реалізації продукції тваринництва і рослинництва, а також різницею у співвідношенні ціни реалізації до собівартості, яка для плодів та м'яса протягом 2009-2013 рр. залишалася меншою одиниці, на відміну від іншої продукції сільського господарства [7].

Це підтверджується й результатами обстеження господарств щодо виявлення залежності ефективності виробництва продукції від рівня спеціалізації підприємства (рослинництво, тваринництво), кількості

сільськогосподарських угідь у його володінні та виробничій собівартості 1 га ріллі (рис. 1).

Рис. 1. Залежність ефективності виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах Черкащини від їх спеціалізації, наявності сільськогосподарських угідь та виробничої собівартості, 2012 р.*

* Джерело: Розраховано за даними сільськогосподарських підприємств Черкаської області.

Результати групування сільськогосподарських підприємств за виробничою собівартістю на 1 га ріллі та площею сільськогосподарських угідь свідчать про те, що:

– три групи підприємств, згрупованих за обсягом сільськогосподарських угідь (до 2 тис. га: I – від 0,1 до 0,5; II – від 0,6 до 1,3; III – від 1,4 до 2,0), характеризуються однаковими тенденціями – найвищий рівень рентабельності у господарствах із великою часткою рослинництва у грошовій виручці (понад 90%) та найнижчою виробничою собівартістю 1 га ріллі (до 3894 грн); найнижчий рівень рентабельності у господарствах із часткою рослинництва до 60%, виробнича собівартість 1 га у яких перевищує 7863 грн;

– у господарствах IV групи, сільськогосподарські угіддя в яких перевищують 2 тис. га, найбільша кількість господарств (44) з найвищою виробничою собівартістю 1 га ріллі (понад 7863 грн) і великою часткою тваринництва (до 40%) та найменша (4) з найнижчою виробничою собівартістю 1 га ріллі (до 3894 грн) і великою часткою рослинництва (до 90%);

– господарства, частка продукції тваринництва в яких досягає 40%, характеризуються найвищою виробничою собівартістю 1 га ріллі (понад 7863 грн) і низьким рівнем рентабельності (до 20%); у господарствах, де займалися виробництвом виключно продукції тваринництва (29 господарств) значення рівня рентабельності становило в середньому 16%.

Слід відзначити суттєву різницю поведінки показників результативності управління виробництвом продукції рослинництва у порівнянні із продукцією тваринництва:

– при виробництві продукції рослинництва значення прибутку на 1 га ріллі та на 1 працівника набуває максимального значення за виробничої собівартості на 1 га ріллі понад 6 тис. грн (найбільша виробнича собівартість в кожній групі за площею сільськогосподарських угідь), проте як в аналогічних групах при виробництві продукції тваринництва (максимальна виробнича собівартість – понад 9 тис. грн – у групах за умовним поголів'ям) цей показник набуває мінімального значення;

– рівень спеціалізації при виробництві продукції рослинництва практично не залежить ні від розміру виробництва (площі сільськогосподарських угідь), ні від виробничої собівартості 1 га ріллі, проте як при виробництві продукції тваринництва спостерігається його зростання в залежності як від розмірів виробництва (умовного поголів'я), так і від виробничої собівартості 1 ум. гол.;

– рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва характеризується незначним коливанням навколо середнього значення для усіх груп і немає чітко вираженої залежності від розмірів виробництва та виробничої собівартості 1 га ріллі, проте як при виробництві продукції тваринництва цей показник характеризується високим значенням варіації навколо середнього значення, а також спостерігається його зростання в залежності від обсягів виробництва.

Що ж стосується поведінки показників результативності управління виробництвом продукції за основними видами продукції рослинництва та тваринництва, то за результатами групування сільськогосподарських підприємств Черкащини в залежності собівартості одиниці продукції та зібраної площі основних культур/поголів'я відповідного стада вона є ідентичною при виробництві продукції рослинництва і різниться для тваринництва. Тобто оцінку впливу управління на ефективність виробництва продукції рослинництва можливо проводити на узагальнених показниках, а для продукції тваринництва доцільним є більш детальний аналіз (окремо для кожного виду продукції).

За результатами групування господарств за коефіцієнтом результативності системи управління (табл. 1) більшість з них характеризуються негативними значеннями цього показника (30 господарств).

Таблиця 1

Ефективність системи управління виробництвом продукції у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області (2012 р.)*

Коефіцієнт результативності системи управління	Кількість господарств	Коефіцієнт економічності системи управління	Прибуток на 1 грн		Рівень рентабельності
			матеріальних витрат	оплати праці	
менше 0	30	1,98	0,30	3,42	22,57
від 0 до 0,5	18	2,41	0,39	2,80	33,82
більше 0,5	4	39,41	10,97	14,72	63,70

* Джерело: Розраховано за даними сільськогосподарських підприємств Черкаської області.

Суттєва різниця у значеннях результатів діяльності та використання ресурсів спостерігається між господарствами з позитивним значенням коефіцієнта результативності системи управління. Так, у господарствах з рівнем результативності системи управління понад 0,5 коефіцієнт економічності системи управління був вищим у 16 рази ніж у господарствах з коефіцієнтом результативності системи управління в межах від 0 до 0,5; рівень рентабельності – відповідно в середньому більше у 2 рази; прибуток на 1 грн матеріальних витрат – вищий у 30 раз, а на 1 грн оплати праці – у 4 рази.

Рівень ефективності системи управління виробництвом продукцією рослинництва значно вищий, ніж продукції тваринництва (табл. 2):

– серед досліджуваних господарств в жодному коефіцієнт результативності системи управління виробництвом продукції тваринництва не перевищував 0,5; у 50% господарств цей показник був менший 0, тоді як при виробництві продукції рослинництва в 70% господарств коефіцієнт результативності системи управління характеризувався позитивним значенням, у т.ч. в 10% – більше 0,5;

– коефіцієнт економічності системи управління виробництвом продукції рослинництва вищий, ніж при виробництві продукції тваринництва майже у 4 рази.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про незадовільний рівень управління виробництвом на сільськогосподарських підприємствах, що обумовлює практичну необхідність удосконалення системи управління виробництвом агропродукції, особливо шляхом впровадження сучасних технологій управління, які передбачають як зміну організаційної структури, так і застосування новітніх інформаційних технологій.

Таблиця 2

**Ефективність системи управління виробництвом продукції
рослинництва і тваринництва у господарствах Черкащини (2012 р.)***

Показник	Рослинництво				Тваринництво		
	всього	коефіцієнт результативності системи управління			всього	коефіцієнт результативності системи управління	
		менше 0	від 0 до 0,5	більше 0,5		менше 0	від 0 до 0,5
Кількість господарств	50	15	30	5	48	24	24
Коефіцієнт економічності системи управління	3,1	2,3	2,8	7,6	0,8	0,7	0,9
Грошові витрати на 1 га ріллі/100 ум. гол., грн	4091,2	4015,1	3925,4	5281,7	522,8	581,8	463,8
Прибуток на, грн:							
1 га ріллі/1 ум. гол.	1643,1	1612,5	1576,5	2121,3	518,1	446,0	590,1
1 працівника	109486,4	75131,1	126865,3	104802,6	13773,4	11912,8	15633,9
1 грн оплати праці	4,5	5,3	3,3	9,4	0,7	0,5	0,8
1 грн матеріальних витрат	0,6	0,5	0,5	1,1	0,1	0,1	0,1
Рівень рентабельності, %	40,8	28,1	40,4	80,8	14,7	9,0	20,4

* Джерело: Розраховано за даними сільськогосподарських підприємств Черкаської області.

Література:

1. Кропивко М. Ф. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / [М. Ф. Кропивко, Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік та ін.; за ред. М. Ф. Кропивка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 46 с.
2. Лузан Ю. Я. Сучасні проблеми та основні фактори розвитку аграрного сектору України / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2014. – № 6. – С. 5-10.
3. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
4. Стецюк П. А. Концептуальні основи управління ризикозахищеністю підприємства / П. А. Стецюк, О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2014. – № 11. – С. 62-68.
5. Стецюк П. А. Теорія і практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія / П. А. Стецюк К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 386 с.

6. Залізко В. Д. Шляхи підвищення ефективності виробничих ресурсів сільського господарства України у контексті зміцнення економічної безпеки / В. Д. Залізко // *Економіка АПК*. – 2014. – № 10. – С. 19-27.
7. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References:

1. Kropyvko M. F. *Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahropromysloвого виробnytstva na osnovi rozvytku klasternykh system/ [M. F. Kropyvko, Yu. O. Lupenko, M. Y. Malik ta in.]; za red. M. F. Kropyvka. – K.: NNTs IAE, 2013. – 46 s.*
2. Luzan Yu. Ya. *Suchasni problemy ta osnovni faktory rozvytku ahrarnoho sektoru Ukrainy / Yu. Ya. Luzan // Ekonomika APK. – 2014. – № 6. – S. 5-10.*
3. Lupenko Yu. O. *Rezultaty i problemy reformuvannia silskoho hospodarstva Ukrainy / Yu. O. Lupenko, P. T. Sabluk, V. Ya. Mesel-Veseliak, M. M. Fedorov // Ekonomika APK. – 2014. – № 7. – S. 26-38.*
4. Stetsiuk P. A. *Kontseptualni osnovy upravlinnia ryzykozakhyshchenistiu pidpriemstva / P. A. Stetsiuk, O. Ye. Hudz // Ekonomika APK. – 2014. – № 11. – S. 62-68.*
5. Stetsiuk P. A. *Teoriia i praktyka upravlinnia finansovymy resursamy silskohospodarskykh pidpriemstv: monohrafiia / P. A. Stetsiuk K.: NNTs IAE, 2008. – 386 s.*
6. Zalizko V. D. *Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti vyrobnychykh resursiv silskoho hospodarstva Ukrainy u konteksti zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky / V. D. Zalizko // Ekonomika APK. – 2014. – № 10. – S. 19-27.*
7. *Statystychna informatsiia Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Dostup do resursu: http://www.ukrstat.gov.ua.*

УДК 330.341.1(045)

СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ СИТЕМИ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Дзюба Т. А.

Вінницький торговельно – економічний інститут КНТЕУ, Україна, Вінниця

Глибока трансформація соціально-економічних відносин, що відбувається в Україні, обумовлює необхідність осмислення і дослідження проблем розвитку суспільства, обґрунтування його пріоритетів для формування адекватних механізмів управління. Останнім часом проблема інноваційного розвитку виросла в одну з найбільш гострих проблем суспільного розвитку України, оскільки євроінтеграційні процеси вимагають значних перетворень у системі виробництва та промислового забезпечення.

Соціально-економічний розвиток значною мірою залежить від величини та ефективності використання наявного на даній території інноваційного

потенціалу. Саме тому, при всій складності та багатоаспектності даної проблематики, одним з найбільш важливих сучасних напрямків досліджень є розробка науково-методичних підходів до оцінки інноваційного потенціалу та розробка дієвих механізмів ефективності його використання.

Ключові слова: інновації, інноваційний потенціал, методи оцінки, складові інноваційного потенціалу, інноваційний розвиток.

Ассистент Дзюба Т. А. Составляющие элементы системы интегральной оценки инновационного потенциала/ Винницкий торгово - экономический институт КНТЭУ, Украина, Винница.

Глубокая трансформация социально-экономических отношений, что происходит в Украине, обуславливает необходимость осмысления и исследования проблем развития общества, обоснование его приоритетов для формирования адекватных механизмов управления. В последнее время проблема инновационного развития выросла в одну из наиболее острых проблем общественного развития Украины, поскольку евроинтеграционные процессы требуют значительных преобразований в системе производства и промышленного обеспечения.

Социально-экономическое развитие в значительной степени зависит от величины и эффективности использования имеющегося на данной территории инновационного потенциала. Именно поэтому, при всей сложности и многоаспектности данной проблематике, одним из наиболее важных современных направлений исследований является разработка научно-методических подходов к оценке инновационного потенциала и разработка действенных механизмов эффективности его использования.

Ключевые слова: инновации, инновационный потенциал, методы оценки, составляющие инновационного потенциала, инновационное развитие.

Assistant Dziuba T. A. Constituent elements of an integrated system for estimating the innovation potential/ Vinnitsa trade - Economic Institute KNTEU, Ukraine, Vinnitsa.

Profound transformation of socio-economic relations, what is happening in Ukraine, calls for reflection and study of the problems of society, study its priorities for the formation of adequate control mechanisms. Recently the problem of innovative development has grown into one of the most acute problems of social development of Ukraine, as European integration processes require significant changes in the production system and industrial software.

Socio-economic development largely depends on the size and efficiency of existing in the area of innovative potential. That is why, for all the complexity and diversity of the issues, one of the most important contemporary areas of research is the development of scientific and methodological approaches to the assessment of the innovative capacity and the development of effective mechanisms for its efficient use.

Keywords: innovation, innovative capacity, evaluation methods that make up the innovative capacity, innovative development.

Вступ.

Сьогодні дослідженню питання інноваційного потенціалу в економічній літературі відводиться багато уваги, однак існуючі трактування часто неоднозначні, а іноді, й суперечливі. Так, в окремих джерелах, інноваційний потенціал ототожнюється із науково-технічним. Він трактується як накопичена певна кількість інформації про результати науково-технічних робіт, винаходів, проектно-конструкторських розробок, зразків нової техніки та продукції [4, с. 25], або трактується як система факторів та умов, необхідних для здійснення інноваційного процесу [5, с. 57], що значно звужує сферу застосування цієї категорії.

Мета статті полягає у обґрунтуванні науково-методичних, теоретичних положень і засад використання системи показників оцінки ефективності інноваційного потенціалу сучасного підприємства.

Загалом у науковій літературі, присвяченій цій тематиці, значну увагу приділено особливостям організації фундаментальних наукових досліджень щодо інноваційної привабливості підприємств, а також сучасним підходам до оцінки ефективності інвестицій, спрямованих на інновації і методи стимулювання інноваційної діяльності [1. с. 13]. Найвідомішими у цих напрямках є праці В. Александрової, В. Гейця, Н. Краснокутської, О. Кузьміна, С. Ягудіна, Водачек, В. Геєць, А.Гриньов, П. Завлін, С.Ілляшенко, Б. Санто, Б. Твісс, М. Фучик, М. Чумаченко, Н. Чухрай, Й. Шумпетер [2. с. 4].

Основним рушійним чинником діяльності кожного підприємства в умовах конкуренції є його інноваційний розвиток, а одним із головних показників сприйнятливості підприємства до нововведень є його інноваційний потенціал. У той же час, інноваційна активність підприємства залежить не лише від забезпеченості ресурсами. Приймаючи інноваційні рішення, слід враховувати не тільки внутрішні, а й зовнішні чинники. Тому процес прийняття інноваційних рішень являє собою систему з багатьма зв'язками, де вихідним пунктами є порівняння запланованих цільових настанов із досягнутими (наприклад, зміна ринкової ситуації, витрат, прибутку тощо).

Тому, на сьогоднішній день, повсталала потреба у розробці зручного математичного інструменту вимірювання інноваційного потенціалу підприємства, результати якого можна було б застосовувати як для оцінки, так і для порівняння підприємств.

Існуючі підходи до оцінювання інноваційного потенціалу переважно відображають вузьку оцінку окремих його складових, не враховуючи взаємозв'язку цих показників на різних етапах інноваційної діяльності [3, с. 68]

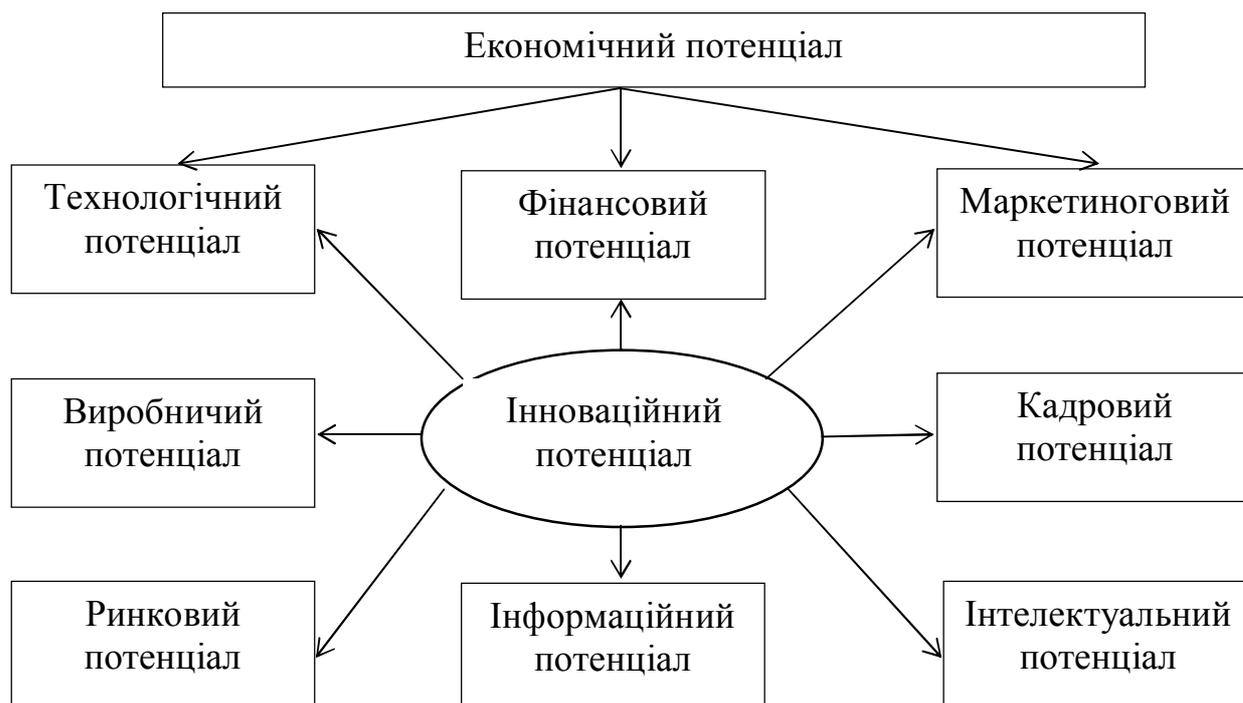
Існуючої науково-методичної аналітично-оціночної бази недостатньо через відсутність загально визнаної методики комплексної оцінки інноваційного потенціалу, а також методики інтегральної оцінки ефективності його використання. Крім того, авторами, як правило, не проводиться системний аналіз взаємозв'язків між складовими елементами

інноваційного потенціалу, не враховується ступінь їх впливу на інтегральний рівень його використання. Тому деякі аспекти проблеми комплексної оцінки інноваційного потенціалу та інтегральної оцінки ефективності його використання вимагають подальшого теоретичного й методичного обґрунтування. У зв'язку з цим тема, присвячена дослідженню інноваційного потенціалу та ефективності його використання, є актуальною.

Загалом інноваційний потенціал підприємства можна розглядати як інтегральну сукупність взаємопов'язаних у певних соціально-економічних формах факторів:

1. Реальних ресурсів;
2. Потенційно-можливих інноваційних ресурсів, які за певних діючих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища на певному часовому проміжку можуть бути задіяні підприємством;
3. Здатності та готовності підприємства сприйняти та ефективно використати ці ресурси та можливості для досягнення стратегічної мети своєї діяльності.

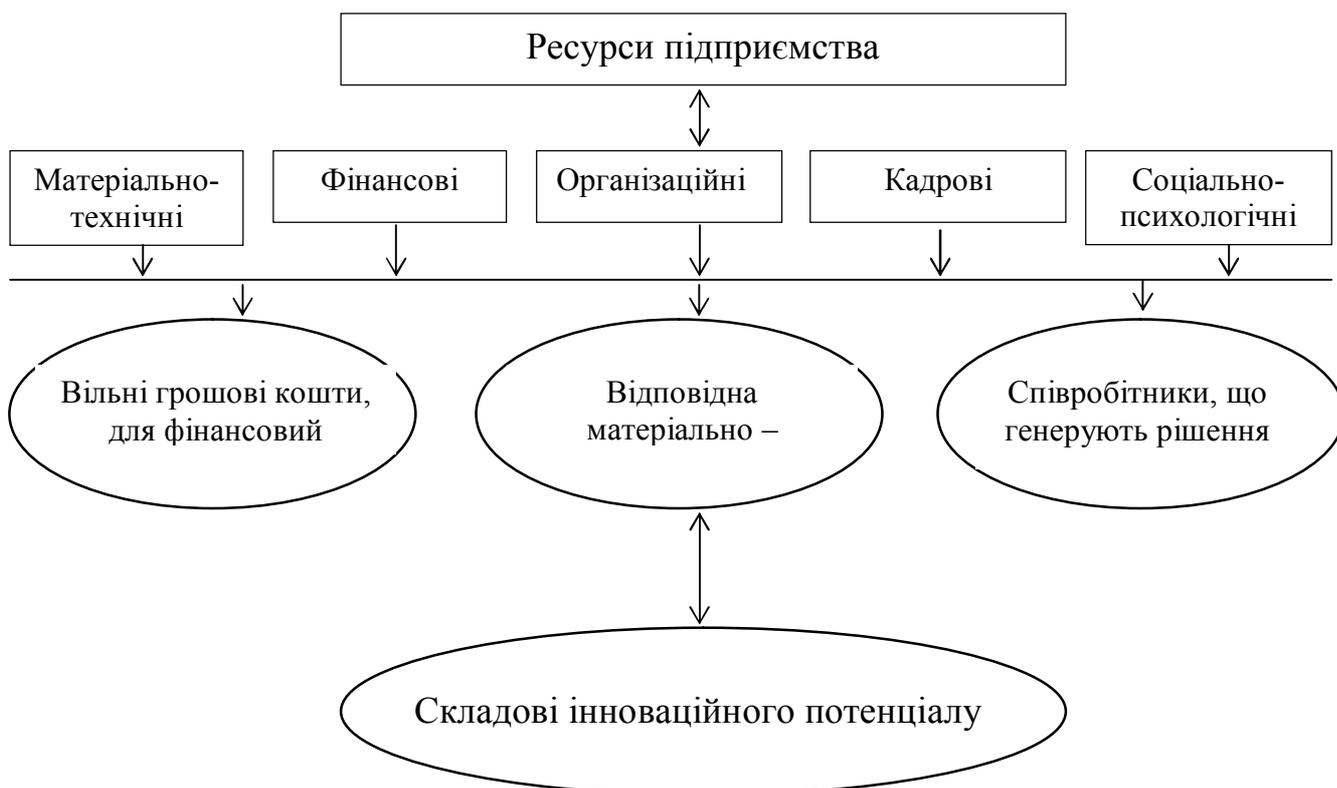
До основних інновацій доцільно відносити нові продукти та послуги, реалізацію яких підприємство розглядає як місію, стратегію своєї ринкової діяльності. Нові ресурси, обладнання, зміни оргструктури, методів управління, фінансування, реалізації проектів тощо, необхідні для створення та реалізації основних інновацій, виступають у ролі забезпечувальних (підтримуючих) інновації [7, с. 63]. Такий підхід дає можливість стверджувати, що інноваційна складова є притаманною для всіх структурних елементів економічного потенціалу підприємства, оскільки вона виступає забезпечувальним елементом і внутрішнім джерелом створення основних інновацій (рис. 1.).

Рис. 1. Схема. Місце інноваційного потенціалу в структурі економічного потенціалу підприємства

Проведений аналіз існуючих систем оцінки інноваційного потенціалу підприємства показав, що на сьогодні немає єдиної точки зору щодо структури інноваційного потенціалу, існуючі підходи потребують вдосконалення, а структурні елементи — суттєвого уточнення.

Оцінку загальної готовності підприємства до сприйняття інновацій можна здійснювати за допомогою матриці інноваційного потенціалу (рис. 2.), де ресурси підприємства визначаються як засоби, необхідні для досягнення цілей опанування нововведень та їх реалізації. Із взаємодії всіх складових матриці отримують нові характеристики, які не є властивими для кожного окремого елементу матриці, і свідчать про додаткові можливості підприємства, що створює поле інноваційної діяльності, формує інноваційний потенціал та зони ймовірного опору інноваційним змінам.

Рис. 2. Схема. Матриця інноваційного потенціалу

У той же час складний і динамічний характер процесів введення інновацій на підприємстві потребує комплексної оцінки його інноваційного потенціалу. Аналіз існуючих підходів до його оцінки показав, що вони мають ті чи інші недоліки, які заважають їхньому використанні на практиці.

Таким чином постала проблема визначення інтегрального показника інноваційного потенціалу підприємства. Так, відповідно до висновків В. Плюти [6, с. 75], для визначення інтегрального показника інноваційного потенціалу підприємства доцільно використовувати метод відстаней. При цьому умовою його застосування є стандартизація значень економічних показників, які входять до матриці досліджень і розподіляються на дві групи: стимулятори і дестимулятори. До стимуляторів належать показники, зростання яких є бажаними, а до дестимуляторів — показники із протилежними властивостями.

Таким чином розподіл показників на дві групи дає можливість сконструювати так званий еталонний показник, що характеризується максимальними значеннями стимуляторів і мінімальними значеннями дестимуляторів. Після визначення відстаней між показником, що аналізується та еталонним показником, визначається інтегральний показник.

Значення інтегрального показника змінюється в інтервалі від нуля до одиниці. Чим ближче значення уі до одиниці, тим вище інноваційний потенціал підприємства. Окрім цього, система показників, необхідних для комплексної оцінки інноваційного потенціалу підприємства, повинна відповідати наступним вимогам:

1. Включати показники, що характеризують інноваційний потенціал з усіма складовими;
2. Забезпечувати можливість порівняння показників, які використовуються для аналізу на різних підприємствах;
3. Спрямовуватися на виконання підприємством поточних та перспективних завдань;
4. Узгодженість з існуючою на підприємстві звітністю;
5. Витрати на збір та обробку інформації згідно з обраною системою показників повинні бути мінімальними.

Загалом оцінку інноваційного потенціалу підприємства доцільно здійснювати у наступній послідовності:

1. Аналіз структури інноваційного потенціалу;
2. Виявлення ступеня використання внутрішніх інноваційних можливостей підприємства;
3. Оцінка рівня інноваційних можливостей підприємства.

Саме дотримання цієї послідовності дозволяє сформулювати найбільш повну характеристику інноваційного потенціалу та допомагає виявити можливості для інноваційного розвитку підприємства, а проведена комплексна оцінка дає можливість розробити оптимальну стратегію інноваційного розвитку підприємства.

Оцінку інноваційного потенціалу підприємства варто проводити на предмет достатності у підприємства фінансово-економічних ресурсів для ефективного забезпечення не тільки стратегічної інноваційної, але і поточної

виробничої діяльності. Оцінку інноваційної діяльності підприємства доцільно здійснювати, використовуючи такі показники, як впровадження нових технологічних процесів, автоматизація виробництва та освоєння нових видів продукції.

Для виявлення взаємозв'язку між результативними показниками ефективності діяльності (виробничої, фінансової, інвестиційної) підприємства і відповідними показниками ефективності інноваційної діяльності доцільно сформулювати таку систему показників [7, с. 63]:

1. Показники виробничої ефективності науково-технічних заходів: темп приросту ефективності виробництва конкретних видів продукції (робіт) від використання науково-технічних заходів; відносна економія собівартості продукції в результаті запровадження науково-технічних заходів;
2. Показники фінансової ефективності науково-технічних заходів: приріст прибутку в результаті реалізації науково-технічних заходів; приріст доданої вартості, включаючи амортизацію, в результаті реалізації науково - технічних заходів, у тому числі за рахунок інтенсивних і екстенсивних факторів; приріст доходу за рахунок реалізації науково-технічних заходів;
3. Показники інвестиційної ефективності науково-технічних заходів: характеризують кількість впроваджених науково-технічних засобів, зростання питомої ваги прогресивних технологічних процесів та нових інформаційних технологій, підвищення коефіцієнта автоматизації та організаційного рівня виробництва і праці, кількість патентів або авторських свідоцтв, індекс цитування, підвищення конкурентоспроможності підприємства, товарів (послуг) на ринку.

При оцінці ефективності інноваційних проектів передбачається розрахунок таких важливих показників, як:

1. Інтегральний ефект (чистий дисконтований дохід);
2. Внутрішня норма прибутковості (дохідності);
3. Рентабельність інвестицій
4. Період і строк окупності.

Інтегральний ефект визначається як сума поточних ефектів за весь розрахунковий період, приведена до початкового року, або як перевищення інтегральних результатів над інтегральними витратами. Слід також враховувати, що будь-який результат інновацій має подвійне значення:

1. Як основа змін у матеріальному виробництві, а в економічному розумінні - для досягнення цілей форми, а отже, для підвищення прибутку і конкурентоспроможності;
2. Як джерело подальших наукових досліджень і розробок, тобто становить науковий і методологічний інтерес

Висновки. Система показників інноваційного потенціалу – це інтегральна сукупність наявних і прихованих ресурсів, запасів, можливостей, що можуть

виявлятися за умов взаємодії і взаємообумовленості збалансованих підсистем і елементів системи для задоволення вимог ринку в інноваційних продуктах. При цьому під можливістю розуміються внутрішні сили, здійсненність і здатність, яка передбачає спроможність діяти і відображає інноваційну активність менеджменту підприємства. Кількість і сукупність показників, котрі доцільно використовувати при комплексній оцінці інноваційного потенціалу, здебільшого залежать від обсягу виробництва. Методика оцінки інноваційного потенціалу підприємства має бути практичною, гнучкою, базуватися на доступному математичному апараті та відповідати сучасному рівню розвитку інноваційної діяльності вітчизняних підприємств. Різнобічна оцінка є необхідним і водночас дуже важким завданням. При цьому виникають аспекти, пов'язані між собою, які треба розглядати окремо. До них належать оцінка науково-інформаційного рівня підприємства, оцінка технічного рівня підприємства, оцінка техніко-економічної ефективності інноваційних проектів. Результати дослідження можуть сприяти формуванню та удосконаленню методичних підходів до оцінки інноваційного потенціалу підприємств.

Література:

1. Александрова В. П. Прогнозування впливу інноваційних факторів на розвиток економіки України / В. П. Александрова, М. І. Скрипниченко, Л. І. Федулова // *Економіка та прогнозування*. — 2007. — № 2. — С. 9–26.
2. Алексєєв І. В. Маркетинг інноваційних трансформацій підприємств / І. В. Алексєєв, М. В. Ольшанська // *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. — Львів, 2012. — Вип. 526. — С. 3–7. — (Серія «Логістика»).
3. *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку* / За ред. акад. НАН України В. М. Гєсця. — К.: Інститут екон. прогнозування.; Фенікс, 2013. — 1008 с.
4. Данько М. Инновационный потенциал промышленности Украины / М. Данько // *Економист*. — 2009. — № 10. — С. 26–32.
5. Николаев А. И. Инновационное развитие и инновационная культура / А. И. Николаев // *Наука и наукознание*. — 2011. — № 2. — С. 54–65.
6. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: пер. спол. / В. Плюта. — М.: Статистика, 2008. — 152 с.
7. Россоха В. В. Методика оцінювання потенціалу інновацій // *Актуальні проблеми економіки*. — 2012. - №5(47). — С. 68 – 75.
8. Хачатурян Х.В. Інноваційні зміни у функціях і стратегічних орієнтирах системи державного управління – 2010. – № 5. – С. 60–64.

References:

1. Aleksandrova V. P. Proghnozuvannja vplyvu innovacijnykh faktoriv na rozvytok ekonomiky Ukrajinu / V. P. Aleksandrova, M. I. Skrypnychenko, L. I. Fedulova // *Ekonomika ta proghnozuvannja*. — 2007. — № 2. — S. 9–26.

2. Aleksjejev I. V. *Marketyngh innovacijnykh transformacij pidprijemstv* / I. V. Aleksjejev M. V. Oljshansjka // *Visnyk NU «Ljvivs'jka politehnika»*. — Ljviv, 2012. — Vyp. 526. — S. 3–7. — (Serija «Loghistryka»).
3. *Ekonomika Ukrajiny: strateghija i polityka dovghostrokovogho rozvytku* / Za red. akad. NAN Ukrajiny V. M. Ghejecja. — K.: Instytut ekon. proghnozuvannja.; Feniks, 2013. — 1008 s.
4. Danko M. *Innovatsynnyu potentsial promyshlennosti Ukrainy* / M. Danko // *Ekonomist*. — 2009. — № 10. — S. 26–32.
5. Nikolaev A. I. *Innovatsionnoe razvitiie i innovatsionnaya kultura* / A. I. Nikolaev // *Nauka i naukoznanie*. — 2011. — № 2. — S. 54–65.
6. Plyuta V. *Sravnitelnyu mnogomernyyu analiz v ekonomicheskikh issledovaniyakh: per. spol.* / V. Plyuta. — M.: Statistika, 2008. — 152 s.
7. Rossokha V. V. *Metodyka otsynuvannya potentsialu innovatsiy* // *Aktual'ni problemy ekonomiky*. — 2012. - № 5(47). — S. 68 – 75.
8. Khachaturjan Kh. V. *Innovacijni zminy u funkcijakh i strateghichnykh orijentyrakh systemy derzhavnogho upravlinnja* – 2010. – № 5. – S. 60–64.

УДК 330.342.22

ФАКТОРИ І ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ

Завальнюк В. В.

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна, Вінниця

У статті досліджено особливості формування інноваційного потенціалу підприємств машинобудівної галузі. Досліджено основні фактори, що впливають на формування інноваційного потенціалу. Виявлено, що однією з головних складових розвитку підприємства є інноваційний потенціал. Проаналізовано та визначено основні чинники, що гальмують процес формування інноваційного потенціалу та запропоновано шляхи вирішення проблем. Виявлено та систематизовано чинники і принципи освоєння інноваційного потенціалу промислових підприємств, що дозволяє визначити спектр і критерії ефективності учасників інноваційного процесу. Визначено, що одним із головних напрямів розвитку машинобудівної промисловості є інноваційний.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, формування інноваційного потенціалу, інноваційний розвиток, інноваційна стратегія розвитку.

Завальнюк В. В. Факторы и принципы формирования инновационного потенциала компаний машиностроения/ Винницкий торгово - экономический институт КНТЭУ, Украина, Винница.

В статье исследованы особенности формирования инновационного потенциала предприятий машиностроительной отрасли. Исследованы

основные факторы, влияющие на формирование инновационного потенциала. Выявлено, что одной из главных составляющих развития предприятия является инновационный потенциал. Проанализированы и определены основные факторы, тормозящие процесс формирования инновационного потенциала и предложены пути решения проблем. Выявлены и систематизированы факторы и принципы освоения инновационного потенциала промышленных предприятий, позволяет определить спектр и критерии эффективности участников инновационного процесса. Определено, что одним из главных направлений развития машиностроительной промышленности является инновационный.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационный потенциал, формирования инновационного потенциала, инновационное развитие, инновационная стратегия развития.

Zavalniuk V. V. Factors and principles formation of innovative potential of engineering enterprises/ Vinnitsa trade - Economic Institute KNTEU, Ukraine, Vinnitsa.

This article explores the features of the formation of innovative potential of enterprise engineering industry. The main factors influencing the formation of innovative potential. Revealed that one of the main components of the enterprise is innovation potential. And analyzes the main factors hindering the formation of innovative potential and the ways of solving problems. Identified and systematized factors and principles of development of innovative potential of industrial enterprises, to determine the range and performance criteria for participants in the innovation process. Determined that one of the main directions of engineering industry is innovative.

Keywords: innovation, innovation potential, create innovative potential, innovative development, innovation development strategy.

Вступ. Сучасний розвиток економіки в Україні, на сьогодні, неможливий без прискорення науково-технічного прогресу. Економічна криза, що склалася в країні породила різке зниження обсягів виробництва, зокрема машинобудівної галузі. Це пояснюється зменшенням фінансових та виробничих ресурсів для реалізації інноваційної продукції та оновлення основних засобів. В Україні спостерігається ситуація, коли переважна більшість машинобудівних підприємств випускає застарілу продукцію, яка не в спроможні конкурувати.

Отже, підприємства, що займаються інноваційною діяльністю, які надають можливість вирішувати питання впровадження інноваційних рішень набувають вагомого значення. Оцінювання такої здатності до здійснення обраного інноваційного рішення є широким та в результаті визначає сутність інноваційного потенціалу. Однак без інноваційного потенціалу неможливо досягти сталого розвитку підприємств. Формування і розвиток інноваційного потенціалу висвітлені у дослідженнях М. В. Данько [1], С. М. Ілляшенко [2], Н. І. Чухрай [6] та ін.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження питання формування інноваційного потенціалу підприємства, проведення аналізу та узагальнення інноваційного потенціалу підприємства, а також подальший розвиток управління інноваційним потенціалом суб'єктів господарювання.

Результати дослідження. На сьогодні доведено, що сучасний стан економіки потребує впровадження нових продуктів та технологій, за допомогою яких можуть створитися нові виробничі можливості. Одним з головних чинників розвитку економіки став науково-технічний прогрес, який все частіше пов'язується з поняттям інноваційний розвиток.

Оцінка та облік інноваційного потенціалу в регіоні є найважливішими складовими процесу підвищення ефективності інноваційної діяльності. Від достовірності економічної оцінки інноваційного потенціалу залежить обґрунтованість прийняття управлінських рішень.

На управлінське рішення в свою чергу впливає ряд факторів.

Фактори інноваційної активності можна поділити на глобальні, що визначаються макроекономікою і суспільством в цілому, і локальні, які визначаються на мікрорівні підприємств [1, с.27].

До глобальних факторів можна віднести політичну ситуацію всередині країни і на міжнародному рівні, конкуренцію на зовнішньому ринку, взаємини з владою, податкову політику.

Серед факторів мікрорівня можна виділити дві групи факторів, що визначають інноваційну активність: внутрішні, спрямовані на управління інноваційною діяльністю на підприємстві, і зовнішні, що сприяють розширенню меж інноваційної діяльності.

До зовнішніх відносяться фактори, що обумовлюють взаємодію підприємства з економічними та соціальними середовищами:

- використання зовнішніх джерел для підтримки всіх фаз інноваційного процесу - від відкриття і розробки до комерціалізації;
- комунікації з замовниками, діловими партнерами, інвесторами, конкурентами, дослідницькими організаціями та вузами;
- лобювання інтересів в державних структурах.

Внутрішні чинники - це суттєві особливості підприємства, що відрізняють його від конкурентів і визначають його інноваційну спроможність:

- мотивоване керівництво;
- інтеграція технологічних і управлінських інновацій;
- висока продуктивність;
- ефективні відносини з персоналом, широке залучення його в інноваційний процес;
- безперервне організаційне навчання;
- ефективна система маркетингу, що здійснює комунікації з кінцевими споживачами;
- управління якістю, інфраструктурою, організаційним розвитком [2, с.95].

Внутрішні чинники, в свою чергу, також можна поділити на дві групи. У першу групу входять чинники, що формують систему внутрішніх економічних відносин та способи взаємодії з факторами зовнішнього середовища. Другу групу утворюють фактори, що характеризують «внутрішні ресурси» організації.

Перша група чинників це:

- форма власності на засоби виробництва, яка визначає характер економічних інтересів господарюючих суб'єктів, в цілому внутрішньофірмових економічних відносин, у тому числі відносини управління;

- організаційна структура, яка обумовлює мобільність економічної системи в процесі прийняття управлінських рішень та ступінь відповідності цих рішень впливу зовнішнього середовища;

- «розмір підприємства», який визначає її приналежність до категорії: «малі», «середні», «великі» компанії;

- галузева приналежність, характеризує спеціалізацію компанії, основну мету її діяльності, частку на ринку і конкурентоспроможність на ринку.

Розмір підприємства впливає на його здатність концентрувати не тільки фінансові, а й людські ресурси для здійснення інновацій. За інших рівних умов, чим більш великий розмір має фірма, тим у неї більше можливостей для відволікання частини виробничих ресурсів в інноваційну сферу.

Друга група факторів включає:

- фінансове становище компанії, що дає уявлення про її фінансову стійкість, ступеня її залежності від зовнішніх джерел фінансування інновацій, її платоспроможність і, як наслідок, можливість отримання кредиту для реалізації інноваційних проектів;

- науково-технічний потенціал, що характеризує можливості організації в області НДДКР;

- виробничий потенціал, що характеризує виробничу базу компанії, можливість виробляти продукцію, виробничу потужність;

- кадровий потенціал, що визначає рівень кваліфікації персоналу організації, необхідний для здійснення інновацій [3].

Для процесу освоєння інноваційного потенціалу та прийняття рішення в управлінському середовищі необхідна розробка принципів, на яких ґрунтується інноваційна діяльність (табл. 1).

Основною відмінністю підприємств машинобудівної промисловості є значна потреба використання кластерних структур управління, що є особливістю формування інноваційного потенціалу. Він створить основу для розвитку науково-технічного прогресу, що зумовить створення нової продукції та технологічних процесів [4, с.56]. Це дозволить вдосконалити механізм організаційно-економічного розвитку управління інноваційним потенціалом підприємства.

Принципи інноваційної діяльності

№ з/п	Назва принципу	Характеристика принципу
1.	Пріоритет інновацій над традиційним виробництвом	Пріоритет інноваційної діяльності над традиційним виробництвом передбачає визнання за наукою провідної ролі в системі продуктивних сил. Тільки використовуючи в практичній діяльності набуті знання, результати наукових досліджень, можна забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної продукції, самих господарюючих суб'єктів.
2.	Забезпечення свободи наукової та науково-технічної творчості, правової охорони інтелектуальної власності	У контексті інноваційної діяльності передбачається постановка певної прикладної проблеми, вирішення якої може дати комерційні результати. Держава не повинна цікавитись, які наукові методи використовують вчені, проте отримані результати повинні бути захищені законодавством.
3.	Сприяння розвитку конкуренції в сферах науки і техніки	Це розумне поєднання державного регулювання інноваційної діяльності з функціонуванням інноваційних структур в умовах конкурентного середовища. Держава стимулює діяльність малих і нових інноваційних структур, обмежує діяльність підприємств-монополістів через антимонопольне законодавство і тим самим створює умови для активізації інноваційної діяльності в країні або регіоні. Збільшується чисельність інноваційних фірм, що конкурують між собою, що стимулює розвиток НТП.
4.	Економічність інноваційних процесів	Принцип економічності інноваційних процесів означає, що виділені на нововведення ресурси виправдані лише тоді, коли вони призводять до комерційного успіху.

5.	Концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки	Найважливішою функцією державного регулювання в умовах ринку стає визначення пріоритетних напрямів інноваційної діяльності та ресурсне забезпечення відповідних наукових розробок. На державному рівні ці напрями визначаються з урахуванням першорядних потреб держави та її інноваційного потенціалу.
6.	Достатність і обмеженість пріоритетних напрямків	Принцип достатності та обмеженості пріоритетних напрямків особливо актуальний для країн з перехідною економікою. Як правило, визначається один глобальний напрямок, в якому розвивається інноваційний потенціал, яке береться під контроль держави
7.	Гнучкість інноваційної політики	Гнучкість інноваційної політики передбачає можливість в короткі терміни переорієнтувати кадровий потенціал і передислокувати ресурси на вирішення інших проблем, що виникають, інноваційного напрямку
8.	Інтеграція освіти, науки та підприємницької діяльності	Забезпечення цього принципу дозволить встановити зв'язки між системою освіти та науково-виробничими системами, а отже, прискорити темпи інноваційного потенціалу
9.	Розвиток інноваційного потенціалу в регіонах шляхом передачі певних прав і зобов'язань на регіональний рівень	Необхідність забезпечення розвитку інноваційного потенціалу в регіонах шляхом передачі певних прав і зобов'язань на регіональний рівень обґрунтовується тим, що в умовах ринкових відносин спостерігається загальна децентралізація управління, яка стосується також інноваційної сфери
10.	Масштабність	Масштабність інноваційного потенціалу означає, що чим більша значимість результатів інноваційної діяльності, тим більше стимулюючих важелів необхідно задіяти, щоб ефект від впровадження інновації залишився на тій території, де вона реалізована

11.	Сприяння розвитку міжнародного співробітництва	Сприяння розвитку міжнародного співробітництва забезпечить для інноваційної сфери міжнародний трансфер технологій (у тому числі інформаційних), призведе до збільшення іноземних інвестицій
-----	--	---

Значної уваги підприємства машинобудівної галузі приділяють кадровим ресурсам, тобто вимагають високої кваліфікації працівників. У підготовці яких для машинобудівної галузі зростає роль і якість освіти. Потрібно забезпечити взаємодію ринку освітніх послуг і праці, які в майбутньому будуть готувати високоспеціалізованих наукових та технічних фахівців, що відповідатимуть вимогам роботодавця, сприяти стажуванню студентів на підприємствах машинобудівної галузі.

Під час формування інноваційного потенціалу підприємств машинобудівної промисловості необхідно розширювати напрями міждержавного співробітництва, що дозволить більш повно використовувати технічні, технологічні, фінансові ресурси, можливість доступу до зовнішніх інновацій [5, с.121]. Фінансові ресурси підприємств є досить незначними, а залучення коштів відбувається переважно за допомогою власних коштів, тому виникає потреба у збільшенні інвестиційних вкладень та кредитних ресурсів, що призведе до розгортання НДДКР та виробництва інноваційних видів продукції, а також модернізації основних засобів машинобудівної галузі.

Вирішення проблем формування інноваційного потенціалу в машинобудівній промисловості полягають у створенні сприятливого інвестиційного клімату, спрощенні системи оподаткування, надання пільг підприємствам, які займаються інноваційною діяльністю, а також потрібно приділити значну увагу науковій діяльності [6, с.62].

Підвищення конкурентоспроможності підприємств зумовлює активний розвиток інноваційної діяльності, що супроводжується потребою створення потужних науково-виробничих об'єднань, які будуть розробляти високоякісну машинобудівну техніку та дозволять ефективно використовувати ресурси підприємства.

Висновок. Реалізація інноваційного потенціалу промислових підприємств залишається одним з головних завдань на сучасному етапі розвитку економіки. Рішення цієї задачі полягає у формуванні, обґрунтуванні і реалізації економічно ефективних інноваційних проектів на підприємствах машинобудівної промисловості.

Отже, головною ознакою розвитку машинобудівної галузі є інноваційна діяльність на підприємствах, яка залежить від інноваційного потенціалу підприємства.

Формування інноваційного потенціалу має важливе значення для ефективного розвитку підприємств, а отже для машинобудівної

промисловості в цілому. Ефективне використання ресурсів та можливостей підприємства супроводжує розвиток інноваційного потенціалу.

На підприємствах машинобудівної промисловості спостерігається велика кількість проблем, які потребують негайного вирішення. Своєчасне виявлення та подолання проблем, які зазначались у статті дозволить підвищити конкурентоспроможність підприємства, а також ефективного розвитку інноваційної діяльності.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у подальшому дослідженні подоланні та виявленні проблем при формуванні інноваційного потенціалу.

Література:

1. Данько М. Інноваційний потенціал у промисловості України [Текст]/ Данько М. // *Економіст*. -2009. - № 10. - С. 26-32.
2. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: проблеми концепції, методи: навч. посіб. / Ілляшенко С. М. - Суми: Університетська книга, 2010.- 129 с.
3. Радзівіло І. В. Механізм формування інноваційного потенціалу промислового підприємства: структуризація та ідентифікація елементів / І. В. Радзівіло [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1295>
4. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент: учебник для вузов / Фатхутдинов Р. А.- М.: Интел-Синтез,2010. - 448 с.
5. Федонін О. С., Рєпіна І. М., Олексюк О. І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. - К.: КНЕУ,2009- 261 с.
6. Чухрай Н. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове і логістичне забезпечення: монографія. / Чухрай Н. - Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2012. - 316 с.

References:

1. Danko M. Innovatsiynyyu potentsial u promyslovosti Ukrayiny [Tekst] / Dan'ko M. // *Ekonomist*. -2009. - № 10. - S. 26-32.
2. Ilyashenko S. M. Upravlinnya innovatsiynym rozvytkom: problemy kontseptsiyi, metody: navch. posib. / Ilyashenko S. M. - Sumy: Universytet-s'ka knyha, 2010.- 129 s.
3. Radzivilo I. V. Mekhanizm formuvannya innovatsiynoho potentsialu promyslovoho pidpryyemstva: strukturyzatsiya ta identyfikatsiya elementiv / I. V. Radzivilo [Elektronnyy resurs]. - Rezhym dostupu: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1295>
4. Fatkhutdynov P. A. Ynnovatsyonnyy menedzhment: uchebnyk dlya vuzov / Fatkhutdynov P. A.- M.: Yntel-SynteZ, 2010. - 448 s.
5. Fedonin O.S., Ryepina I.M., Oleksyuk O.I. Potentsial pidpryyemstva: formuvannya ta otsinka: navch. posib. - K.: KNEU, 2009- 261 s.

6. Chukhray N. *Formuvannya innovatsiynoho potentsialu pidpryyemstva: marketynhove i lohistrychne zabezpechennya: monohrafiya.* / Chukhray N. - L'viv: Vyd-vo NU «L'vivs'ka politekhnika», 2012. - 316 s.

УДК 334.7

ГЕНЕЗИС ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «КАПІТАЛ»

кандидат економічних наук, доцент, Корж Н. В.

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна, Вінниця

В статті досліджується процес виникнення і розвиток концептуальних підходів до категорії «капітал». Проведено ретроспективний аналіз поглядів науковців на сутність категорії «капітал»; узагальнено результати проведеного аналізу; визначено найбільш прийнятне тлумачення сутності категорії «капітал» в розрізі виробничих відносин.

Ключові слова: капітал, теорія трьох факторів виробництва, прибавочна вартість, теорія «продуктивності капіталу», «граничної корисності», капітал як частина багатства

к. е. н., Корж Н. В. Генезис теоретических подходов к определению категории «капитал» / Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета, Украина, Винница

В статье исследуется процесс возникновения и развитие концептуальных подходов к категории "капитал". Проведен ретроспективный анализ взглядов ученых на сущность категории "капитал"; обобщены результаты проведенного анализа; определено наиболее приемлемое толкование сущности категории "капитал" в разрезе производственных отношений.

Ключевые слова: капитал, теория трех факторов производства, прибавочная стоимость, теория "производительности капитала", "предельной полезности", капитал как часть богатства

Ph. D. in Economics, Korzh N. V. Genesis of the theoretical going near determination of category "capital"/ Vinnytsia trade and economic institute the Kyiv national trade and economic university, Ukraine, Vinnitsia

In the article the process of origin and development of the conceptual going are investigated near a category "capital". The retrospective analysis of looks of scientists is conducted on essence of category "capital"; the results of the conducted analysis are generalized; the most acceptable interpretation of essence of category is certain "capital" in the cut of productive relations.

Keywords: capital, theory of three factors of production, прибавочная cost, theory of the "productivity of capital", "marginal utility", capital as part of riches

Вступ.

В економічній літературі викладено багато теоретичних і методологічних підходів до визначення категорії капіталу, який відіграє певну роль у формуванні корпоративних відносин. Проте в результаті розвитку економічної системи й постійного ускладнення внутрішньогосподарських зв'язків поняття і значення категорії капіталу трансформується і доповнюється, через що ведеться дискусія серед науковців.

Метою статті є систематизація й узагальнення поглядів представників економічних шкіл стосовно природи капіталу та дослідження змісту економічної категорії «капітал» в розрізі виробничих відносин

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у роз'яснення змісту категорії капіталу внесли такі вчені, як К. Маркс (Marx K.), Д.Рікардо (Ricardo D.), А. Сміт (Smith A.), І. Фішер (Fisher I.), Дж. Хікс (Hicks J.), Ж-Б. Сей (Say J-B.), К. Менгер (Menger C.), Е. Бем-Баверк (Böhm-Bawerk E.), Ф. Візер (Wiese F.), А. Маршалл (Marshall A.), Дж. Кларк (J.Clark), Дж. Шумпетер (Schumpeter J.) та ін., але враховуючи сучасні тенденції економіки, дане питання залишається актуальним

Виклад основного матеріалу. Провідна роль категорії «капітал» підкреслюється самим змістовним значенням цього поняття, що походить від латинського слова “capitalis”, [1] і означає головний, основний, ґрунтовний, дуже важливий.

Дослідженням сутності капіталу приділяли значну увагу теоретики в усі часи.

Капітал - це основна домінанта функціонування та розвитку економічної системи. Капітал трактують як складну, багатоаспектну категорію, еволюція якої відображає історичний процес розвитку суспільства, його продуктивних сил і виробничих відносин, прав власності, динаміки та структури товарного виробництва і споживання. Таким чином, тлумачення сутності капіталу, яке відповідає вимогам часу, формує основу ефективного управління ним.

Категорія «капітал» (лат. capitalis – основний) являється одною з фундаментальних категорій економічної науки, пізнання сутності якої починається з часів Давньої Греції. Перша спроба до тлумачення даної категорії була зроблена Аристотелем, шляхом введення терміну «хрематистика», який походить від слова «chrēmata» – майно, багатство та під яким розумілося «мистецтво» забезпечувати достаток або діяльність, яка спрямовувалась на накопичення.

До наукового середовища категорія «капітал» увійшла поступово, тлумачення його сутності змінювалася й уточнювалася протягом сторіч (табл.1).

Таблиця 1

Генезис розвитку категорії «капітал» як виробничих відносин

Початок розвитку	Школа, яка визначала основні положення капіталу	Об'єкт дослідження	Сутність основних положень
1867	К. Маркс	Капітал, прибавочна вартість	<p>Капітал у К. Маркса – це відношення, рух, процес кругообігу, який проходить різні стадії і має три форми.</p> <p>Капітал – не має вигляд речі, це визначене, суспільне, яке належить до визначеної історичної формації суспільства, виробниче відношення, яке представлене у вигляді речі і надає цій речі специфічний суспільний характер.</p> <p>Капітал – це вартість, яка створює прибавочну вартість, або самозростаюча вартість. Процес обігу являє собою обмін еквівалентами, тобто однакових вартостей. При цьому змінюється не вартість, а лише форма вартості: товарна форма перетворюється в грошову і навпаки.</p>
1900	Австрійська школа К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Візер	Теорія «продуктивності капіталу», «граничної корисності»	<p>Наукова теорія «продуктивності капіталу», яка розглядає прибуток капіталіста як плату за участь капіталу у виробництві продуктів. Джерело прибутку і відсотка розглядається у властивій людині схильності вище цінувати теперішні блага в порівнянні з майбутніми. До перших відносяться готові речі споживання, до других — фактори виробництва: засоби виробництва і праця. А. ш. заперечувала соціально-історичну суть економічних категорій, говорячи, що корінь мінової вартості, ціни, заробітної плати, прибутку, ренти криється в психології ізольованого «господарського суб'єкта».</p>
1950	А. Маршалл, Дж.Б. Кларк, Л. Вальрас, І. Фішер та ін..	Капітал як частина багатства	<p>Капітал розглядається як частина багатства, яка спрямовується на отримання доходу у формі справи, або більш широко на придбання шляхом торгівельно-промислової діяльності. Такий капітал складається із зовнішніх благ, які людина використовує в своєму підприємстві або зберігає їх з метою продажу за гроші, або використовуючи їх для виробництва продукції, яку планує продати за гроші, тобто це сукупність засобів виробництва або грошова сума, яка використовується в різних галузях з метою отримання доходу.</p>

До теперішнього часу в світовій економічній науці відсутнє єдине трактування категорії капітал. Категорія «капітал» (від нем. «kapital», франц. «capital») дослівно в перекладі означає майно, від лат. capitalis означає головний, основний. До виходу в світ праці К. Маркса «Капітал» господарювало розуміння капіталу як нагромадженого запасу знарядь, сировини, майна, засобів існування, грошей.

А. Сміт невірно трактував капітал як запаси, що нагромаджені для подальшого виробництва. Але вже А. Сміт розглядав своєрідність капіталістичного способу виробництва з погляду його сутності і з точки зору закономірностей використання ресурсів, і до капіталу відносив лише ту частину запасів, що призначена для подальшого виробництва і приносить дохід. В подальшому А. Сміт здійснює економічний і технічний аналіз капіталу і розглядає основний і оборотний капітал, його різні сфери застосування і норми нагромадження, позиковий капітал і позиковий процент.

Д. Рікардо також зводив капітал до сукупності засобів виробництва, але він вважав капіталом всю нагромаджену працю. Він вважав, що не сам капітал створює вартість товару, вона лише переноситься цілком або частинами на новий створений товар. Разом із цим затрати праці і затрати капіталу визначають вартість капіталу.

Жан-Батист Сей висунув теорію трьох факторів виробництва, сутність якої зводиться до того, що у виробництві беруть участь три фактори: земля, капітал і праця і ці фактори в однаковій ступені беруть участь у створенні капіталу. Трьом факторам виробництва відповідають три види доходу: рента, прибуток і заробітна плата. Таким чином відбувся зсув в економічній свідомості щодо розуміння поняття капіталу, коли поряд із засобами виробництва і майном в якості невід'ємної частини капіталу розглядається праця.

К. Маркс в капіталі розглядає визначену історичну епоху, спосіб виробництва, де в специфічній формі використовуються всі ресурси і фактори, що маються в наявності. Капітал у К. Маркса – це відношення, рух, процес кругообігу, який проходить різні стадії і має три форми.

Капітал – не має вигляд речі, це визначене, суспільне, яке належить до визначеної історичної формації суспільства, виробниче відношення, яке представлено у вигляді речі і надає цій речі специфічний суспільний характер. [1]

Розглядаючи питання про подібні і відмінні риси між формулою простого товарного відтворення і загальною формулою капіталу, потрібно відмітити, що спільне між ними полягає в тому, що обидва кругообігу розпадаються на одні й ті ж протилежні фази: $T - G$, продаж і $G - T$, покупка. В кожній з цих фаз протистоять один одному ті самі два елементи – товар і гроші, вартість в товарній формі і вартість у грошовій формі. В кожній з них протистоять один одному дві особи: покупець і продавець. Товарний оборот і оборот капіталу – це сукупність актів продажу і покупки, тому перетворення товарної форми вартості у грошову і навпаки є життєвою необхідністю. Без

цього перетворення не може здійснюватись ні товарний обіг, ні обіг капіталу. Подібність цих формул свідчить про те, що товарний обіг і обіг капіталу здійснюються в повній відповідності за об'єктивними законами товарного виробництва, і, у першу чергу, у відповідності із законом вартості. Різниця між цими двома формулами говорить про зворотну послідовність тих самих фаз обігу.

При простому товарному обігу товар утворює не тільки вихідний, але й кінцевий пункт кругообігу. Посередником в товарному обігу виступають гроші. При обігу капіталу вихідним і кінцевим пунктом виступає не товар, а гроші. Посередником в цьому обігу виступає товар.

Рухомим мотивом простого товарного обігу є споживча вартість, споживання, рухомим мотивом обігу капіталу є не споживча вартість товару, не споживання, а сама вартість, нажива.

В результаті руху грошей як капіталу створюється сума більше тієї, яка була первісно авансована. Тому повна форма капіталу приймає вигляд: $G - T - G1$, де $G1 = G + g$, тобто первісна сума грошей плюс деяке приращення. Цей надлишок над первісною вартістю K . Маркс називає прибавочною вартістю.

Однак тут виникають два протиріччя. В сфері обігу відбувається тільки зміна форм вартості, обмінюються еквіваленти. В результаті руху грошей як капіталу, виникає вартість більша, ніж первісно авансована. Обмінюються еквіваленти, але кінцеві пункти руху грошей як капіталу кількісно не співпадають. Це одне протиріччя загальної формули руху капіталу. При цьому створюється видимість, що прояв прибавочної вартості вступає у протиріччя із законами товарного виробництва і перш за все закону вартості.

Капітал – це вартість, яка створює прибавочну вартість, або самозростаюча вартість. Процес обігу являє собою обмін еквівалентами, тобто однакових вартостей. При цьому змінюється не вартість, а лише форма вартості: товарна форма перетворюється в грошову і навпаки. Відхилення цін від вартості в процесі обміну взаємно погашаються.

На ринку існує товар, споживча вартість якого має оригінальну властивість бути джерелом вартості – це робоча сила.

Представники австрійської школи виводять капітал із суб'єктивно-психологічних оцінок благ, які споживаються в теперішній час, які будуть споживатись у майбутньому і господарських. Таким чином, в теорії капіталу австрійської школи на перший план висувають час. Час при цьому відіграє вирішальну роль у зниженні суб'єктивних оцінок майбутніх благ, які компенсуються до теперішнього часу нормою прибутку і процента.

Різні підходи до трактування поняття капіталу обумовлені різними видами і об'єктами інвестування і обґрунтуванням розподілу доходу між учасниками господарського процесу. Сприятливе середовище для бізнесу дозволяє підвищити ефективність, а в розподілі доходів відчувається все більше справедливості. Таким чином, підприємницький фактор, або організація виробництва стають факторами, які сильно впливають на ефективність використовуваних ресурсів.

К. Маркс показав, що уречевлений і особистісний фактори виробництва відіграють зовсім різну роль в процесі створення і збільшення вартості.

В процесі праці засоби праці не створюють ніякої вартості. Їх вартість зберігається і переноситься працею на новий продукт. Тому ту частину капіталу, яка перетворюється в засоби виробництва, Маркс називає постійним капіталом. Постійний капітал бере участь у процесі праці своїм речовим змістом і виступає фактором виробництва, але не бере участі в процесі збільшення вартості і у створенні прибавочної вартості.

Інша частина капіталу, а саме та, яка залучається на придбання робочої сили, змінює свою вартість у процесі виробництва. Він збільшує первісну вартість, тобто не тільки відтворює власну вартість, а й створює надлишок вартості, тобто додаткову вартість. Споживання робочої сили в процесі виробництва продовжується за ті межі, в яких відтворюється вартість робочої сили. В результаті чого створюється додана вартість. Відповідно, та частина капіталу, яку капіталіст авансує на покупку робочої сили, в процесі виробництва змінює свою величину, вона постійно зростає. Тому К.Маркс називає цю частину капіталу змінним капіталом. Змінний капітал у процесі виробництва набуває форми робочої сили. Робоча сила створює своєю працею споживчу вартість, зберігає вартість спожитих засобів виробництва, переносить їх на продукт у вигляді частини його вартості. Абстрактною працею до вартості спожитих засобів виробництва приєднується нова вартість. Поділ капіталу на постійний і змінний потрібно розглядати в двох аспектах. По-перше, в процесі виробництва перший не змінює своєї вартості, а другий змінює її. По-друге, засоби виробництва і робоча сила виступають основою історичної формації суспільства, мають різне виробниче відношення з погляду власності.

Таким чином, поділ капіталу на постійний і змінний пов'язаний з їх різною роллю в утворенні вартості і доданої вартості.

Потрібно відмітити, що вартість засобів виробництва переноситься на продукт лише в результаті прикладання до них живої праці. Робочі створюють нову вартість і переносять на продукт вартість засобів виробництва. Цей подвійний результат, який досягається в один і той же час, пояснюється подвійною природою праці. К. Маркс показав, що конкретна праця робочого переносить вартість спожитих засобів виробництва на створюваний продукт, а абстрактна праця – створює нову вартість. Звідки і виникає подвійний результат праці.

Потрібно підкреслити, що поділ капіталу на постійний і змінний, який вперше був даний К. Марксом, має велике значення. Такий поділ виявляє, що додана вартість створюється не всім капіталом, а тільки її змінною частиною. Категорії постійний і змінний капітал виражають відношення капіталістичного способу виробництва. Вони показують, що тільки робоча сила створює додану вартість.

К. Маркс розкривав сутність капіталу на основі положень про прибавочну вартість. Він вважав, що капітал як економічна категорія являє

собою вартість, яка приносить власнику прибавочну вартість або самозростаючу вартість [2].

Норма прибавочної вартості (m^1) являє собою відношення прибавочної вартості до змінного капіталу і виражається у відсотках:

$$m^1 = \frac{m}{v} \cdot 100.$$

m – прибавочна вартість; v – змінний капітал.

Потрібно відмітити, що з розвитком суспільства норма і маса прибавочної вартості зростають.

А. Маршал визначає капітал людини як частину багатства, яку він виділяє на отримання доходу у формі справи, або більш широко на придбання шляхом торгівельно-промислової діяльності. Такий капітал можна визначити як такий, який складається із зовнішніх благ, які людина використовує в своєму підприємстві або зберігає їх з метою продажу за гроші, або використовуючи їх для виробництва продукції, яку планує продати за гроші [3]. Таке розуміння категорії капітал є в роботах Б. Кларка, Л. Вальраса, І. Фішера і інших.

Й. Шумпетер стверджував, що капітал – це важіль, який дозволяє підприємцю отримувати у своє повне розпорядження необхідні йому конкретні блага, а саме засоби, які дозволяють підприємцю використовувати ці блага для досягнення нових цілей, а також орієнтувати виробництво в новому напрямленні [4]. Таким чином, Й. Шумпетер характеризував капітал як головний елемент виробництва.

Дж. Хікс розглядав капітал як сукупність засобів виробництва або грошову суму, яка використовується в різних галузях з метою отримання доходу [5].

Із цього випливає, що капітал – це будь-який запас благ який може нагромаджуватись протягом достатньо тривалого періоду, приносячи при цьому дохід [6].

Висновки. Таким чином, в економічній теорії сформувалися такі підходи до визначення сутності капіталу:

1. Предметно-функціональний підхід. Згідно з яким капітал ототожнюється з накопиченою працею, тобто всім тим, що використовується у виробництві, з метою виготовлення реалізованої продукції і отримання прибутку.

2. Монетаристський (грошовий) підхід. Згідно якого капітал розглядається як фінансовий ресурс, що приносить дохід його власникові у вигляді відсотків. Прихильники монетаристської концепції виходять з того, що капітал - це гроші або їх замінники - кредитні гроші, які пов'язані з отриманням доходу.

3. Соціально-економічний підхід. Згідно з яким, капітал розглядається як економічна категорія, як специфічні суспільні відносини, що виникають за певних історичних умов.

Розвиток економічних відносин сприяє появі нових видів капіталу, зокрема, корпоративного, та еволюції підходів до його трактування.

Література.

1. К. Маркс и Ф. Энгельс Соч., т 25, ч. II. - Москва: Политиздат, 1962. - 380-381 с.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 24. - Москва: Политиздат, 1961.- С. 54
3. Schumpeter J., *The Theory of Economic Development.* / Transl. from German by V. S. Avtonomov. Ed. by A. C. Mikhailovsky. – М.: Progress Publishers, 1982. – P. 231
4. Schumpeter J., *The Theory of Economic Development.* / Transl. from German by V. S. Avtonomov. Ed. by A. C. Mikhailovsky. – М.: Progress Publishers, 1982. – P. 231
5. Hicks J. *Value and Capital: Transl. from English / Ed. by R. M. Ektov.* – М., 1993. – P. 413–429
6. Бем-Баверк Е. Основы теории ценности хозяйственных благ. – М.; СПб., 1903. – С. 192.
7. Добрынин А. И., Дятлов С. А., Чернова Е. Д. Человеческий ресурс в переходной экономике: образование, оценка, эффективность. – Спб.: 1999.- С.236

References:

1. К. Marks i F.Engels Soch., t 25, ch. II. - Moskva: Politizdat, 1962. - 380-381 s.
2. Marks K., Engels F. Soch. 2-e izd. T. 24. - Moskva: Politizdat, 1961. - – S. 54
3. Schumpeter J., *The Theory of Economic Development.* / Transl. from German by V. S. Avtonomov. Ed. by A. C. Mikhailovsky. – М.: Progress Publishers, 1982. – P. 231
4. Schumpeter J., *The Theory of Economic Development.* / Transl. from German by V. S. Avtonomov. Ed. by A. C. Mikhailovsky. – М.: Progress Publishers, 1982. – P. 231
5. Hicks J. *Value and Capital: Transl. from English / Ed. by R. M. Ektov.* – М., 1993. – P. 413–429
6. Bem-Baverk Ye. *Osnovy teorii tsennosti khozyaystvennykh blag.* – М.; SPb., 1903. – S. 192.
7. Dobrynin A. I., Dyatlov S. A., Tsyrenova E. D. *Human capital in the transitive economics: formation, evaluation, efficiency.* – SPb.: Nauka, 1999. – P.236

УДК 336.14:338.43(477)]-044.337

**БЮДЖЕТНЕ ФІНАНСУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ:
АНАЛІЗ, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ****Лебідь В. С.**

Вінницький національний аграрний університет, Україна, Вінниця

Визначено основні форми державної підтримки АПК, проаналізовано сучасний стан та ефективність бюджетного фінансування аграрного сектора економіки країни. Досліджено динаміку обсягів державного регулювання агропромислового сектору в Україні за останні декілька років з урахуванням світового досвіду. Визначено деякі шляхи підвищення ефективності системи державної підтримки вітчизняного сільського господарства та додаткові ресурси фінансування вітчизняних сільськогосподарських виробників. Запропоновано внесення змін у чинну систему фінансування галузі та формування нових форм реалізації державної підтримки.

Ключові слова: агропромисловий сектор, державна підтримка, державне регулювання, форми підтримки, ресурси фінансування.

Лебедь В. С. Бюджетное финансирование аграрного сектора Украины: анализ, проблемы, пути совершенствования/ Винницкий национальный аграрный университет

Определены основные формы государственной поддержки АПК, проанализировано современное состояние и эффективность бюджетного финансирования аграрного сектора экономики страны. Исследована динамика объемов государственного регулирования агропромышленного сектора в Украине за последние несколько лет с учетом мирового опыта. Определены некоторые пути повышения эффективности системы государственной поддержки отечественного сельского хозяйства и дополнительные ресурсы финансирования отечественных сельскохозяйственных производителей. Предложено внесение изменений в действующую систему финансирования отрасли и формирования новых форм реализации государственной поддержки.

Ключевые слова: агропромышленный сектор, государственная поддержка, государственное регулирование, формы поддержки, ресурсы финансирования.

Victoria Lebid Budget financing of agrarian sector of Ukraine: analysis, problems, ways to improve/ Vinnitsa National Agrarian University

The main forms of state support of agriculture are outlined, the modern state and the effectiveness of budget financing of the agricultural sector of the economy are examined. The dynamics of the scope of government regulation of the agro-industrial sector in Ukraine in recent years has been researched taking into account the world experience. It was determined some ways of improving the efficiency of state support for domestic agriculture and additional funding

resources for domestic agricultural producers. It was proposed amending the current financing system of the sector and the formation of new forms of state support for agriculture.

Keywords: agricultural sector, government support, government regulation, forms of support, funding resources.

Вступ. Агропромисловий сектор є України одним із пріоритетів розвитку держави, що підтверджується значною часткою у ВВП країни, кількістю зайнятих у галузі, товарною структурою експорту України. Обов'язковою умовою розвитку та підвищення конкурентоздатності галузі і продовольчого ринку є достатня та збалансована за напрямками державна фінансова підтримка агропромислового виробництва, про що свідчить досвід провідних світових держав. Необхідність використання бюджетних коштів для фінансування агропромислового виробництва зумовлена як специфікою галузі, так і рядом особливостей, які притаманні цій галузі. Серед них, зокрема такі: зниження закупівельної спроможності населення, що обмежує можливості підняття цін на сільськогосподарську продукцію; відставання сільського господарства України від розвинутих країн за рівнем науково-технічного прогресу і передових технологій; низький рівень розвитку інфраструктури сільської місцевості; розрив сталих економічних і технологічних зв'язків між різними сферами агропромислового комплексу.

Доцільність підтримки сільського господарства в Україні визнана на законодавчому рівні та визначена в Законах України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 № 2818-VI, «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 09.02.2012 № 4391-VI, а також у «Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року», схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного регулювання та підтримки аграрного сектора України належить до сфери наукових інтересів В. Антонова, С. Дем'яненка, Т. Курени, П. Саблука, Т. Осташко, В. Трегобчука, В. Юрчишина, та інших вітчизняних науковців. Серед іноземних авторів, які досліджують питання фінансової підтримки АПК та використання бюджетних коштів у сфері сільського господарства на рівні розвинутих країн, варто відмітити К. Бородіна, Б. Пошкуса, М. Менсіка.

Мета статті. Проаналізувати стан та проблеми фінансування АПК з державного бюджету та визначити пріоритетні форми державної підтримки вітчизняного сільського господарства з урахуванням світового досвіду.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні державна підтримка аграрного виробництва в Україні малоефективна, механізм бюджетного фінансування в аграрному секторі економіки України здатен забезпечити не більше 10-20% загальної потреби [2]. Крім того, що бюджетні кошти виділяються в недостатніх об'ємах, вони поступають на місця неритмічно,

несвоєчасно, неповністю. Асигнування для здійснення капітальних вкладень нерідко надаються без проведення конкурсів і використовуються без належної віддачі. Аналогічна ситуація складається і з фінансуванням державних операцій на ринку продовольства та організацією ринкової інфраструктури АПК.

Процес фінансування сільського господарства України з коштів державного бюджету впродовж багатьох років характеризується неефективністю та недосконалістю розподілу. Для цього варто проаналізувати видатки держбюджету України за 2008 – 2014 рр., спрямовані на розвиток АПК (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка видатків загального фонду Державного бюджету України

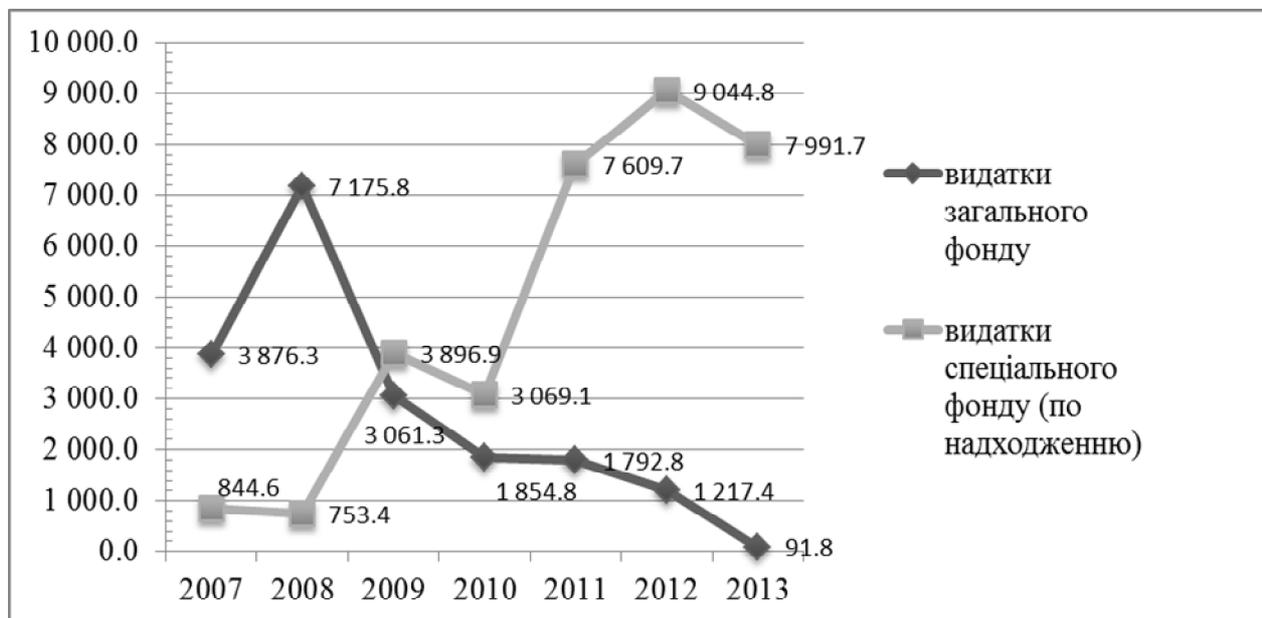
Показники/роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	+/- 2014/2008	+/- 2014/2013
Видатки Державного бюджету, всього, млрд.грн.	253.2	274.1	307.7	342.79	413.6	419.8	436.8	183.6	17
Міністерство АПІП, млрд.грн.	12.2	6.4	5.8	10.5	8.6	8.4	6.8	-5.4	-1.6
% до заг.обсягу видатків	4.82	2.33	1.88	3.06	2.08	2.00	1.56		

Джерело: Розраховано й побудовано автором за даними додатків №3, 4 до Держбюджету України на 2008 – 2014 рр.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» передбачено 436,8 млрд. грн. видатків Держбюджету, а це на 17 млрд. грн. більше рівня минулого року (табл. 1), але на сільське господарство бюджетом виділяється 1,6% (6,8 млрд. грн.) від запланованої видаткової частини, що означає зменшення фінансування на 1,6 млрд. грн. або 19,05%, порівняно із попередньо затвердженим бюджетом на 2013 рік [3]. Порівняно з 2008 р. видатки держбюджету збільшилися на 183,6 млрд. грн., але видатки на фінансування Міністерства аграрної політики та продовольства зменшилися на 5,4 млрд. грн. Обсяг видатків на розвиток галузі характеризувався істотним скороченням в 2009-2010 рр. Найменшою була сума видатків на фінансування аграрного сектору у 2010 р. і складала 5,8 млрд. грн.

Для порівняння, із загального бюджету Європейського Союзу 140 млрд. євро у 2009 році було виділено 57 млрд. євро або 41 % бюджету. У 2012 році ЄС виділив майже 83 млрд. євро аграріям, що складало 20% всіх доходів сільгоспвиробників. У бюджеті ЄС на 2013 рік, який становив приблизно 158,5 млрд. євро, на сільське господарство, розвиток села та підтримку фермерства спрямовано 42 млрд. (27%). Це при тому, що АПК ЄС генерує усього 1,22% його валової продукції, а українські аграрії - 10% валового продукту країни [4].

На фоні зменшення загальної суми аграрних видатків у бюджеті попереднього 2013 року, на фінансування заходів у агропромисловому секторі із загального фонду держбюджету передбачено мізерну суму - 91,8 млн. грн., що майже у 12 разів менше, ніж у 2012 р., коли сума фінансової допомоги закладалася на рівні 1,2 млрд. грн. (рис. 1).

Рис1. Динаміка обсягів державної підтримки АПК за рахунок коштів загального та спеціального фондів державного бюджету, млн. грн.

Джерело: Розраховано й побудовано автором за даними додатків №3, 4 до Держбюджету України на 2008 – 2013 рр.

У поточному 2014 році серед груп видатків Міністерства аграрної політики і продовольства України найбільшого зменшення зазнали: підтримка сільськогосподарських товаровиробників – на 818,8 млн грн. або 45,3% та сфера управління – на 259 млн грн. або 19,8%. Зменшено також видатки на діяльність Аграрного фонду та низку програм, пов'язаних із фінансуванням сільської місцевості. З переліку статей видатків взагалі виключені: оздоровлення та відпочинок дітей працівників агропромислового комплексу, фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі, заходи по боротьбі зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, проведення державних виставкових заходів у сфері агропромислового комплексу, фінансова підтримка створення оптових ринків сільськогосподарської продукції, організація діяльності органів рибоохорони та рибовідтворювальних комплексів, прикладні розробки у сфері рибного господарства, селекція у рибному господарстві та відтворення водних живих ресурсів у внутрішніх водоймах та Азово-Чорноморському басейні та міжнародна діяльність у галузі рибного господарства [3].

В даний час, розглядаючи питання державної підтримки агропродовольчого сектора економіки, необхідно зазначити, що державне регулювання може бути прямим, умовно-прямим і непрямим.

Форма непрямой бюджетної підтримки полягає у здійсненні закупівель сільгосппродукції і продовольства для державних потреб; регулюванні виробничого ринку, за допомогою проведення закупівельних і товарних інтервенцій із зерном; захисту економічних інтересів товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності в сфері АПК та ін. До цієї форми можна віднести підтримку аграрної науки, розвиток соціальної сфери та сільських територій тощо.

Форма прямої бюджетної підтримки передбачає надання субсидій на сільськогосподарське виробництво і матеріально-технічні ресурси; субсидування короткострокового та інвестиційного кредитування підприємств і організацій АПК; надання субсидій на компенсацію частини витрат товаровиробників на страхування врожаю сільськогосподарських культур; субсидії на витрати капітального характеру, лізинг та інше.

Умовно-пряма бюджетна підтримка спрямована на зміцнення виробничого потенціалу і позицій на споживчому ринку через опосередковані форми для забезпечення сприятливих організаційно-економічних умов функціонування аграрного сектору. Серед них державні закупівлі через Аграрний фонд, митно-тарифне регулювання, підтримка постачальників енергетичних та матеріально-технічних ресурсів; створення оптових ринків, реалізації державних програм і загальнонаціональних проектів, на які можуть використовуватися і кошти позабюджетних фондів, соціальна підтримка села тощо [5].

Проти заходів державної бюджетної підтримки агропромислового сектора виступає чимало опонентів, що виражають незадоволеність втручанням держави в систему ринкових відносин і високою вартістю цих заходів. Світовий досвід свідчить, що державна підтримка існує у всіх економічно розвинених країнах, які витрачають на її проведення значні кошти. У більшості країн з ринковою економікою діють ефективні системи державного регулювання агропромислового сектора. Результати вивчення досвіду регулювання та державної підтримки сільського господарства в розвинених країнах дають підстави для певних висновків:

- більшість країн здійснюють політику державного впливу на розвиток сільського господарства переважно економічними методами;

- державна підтримка передбачає здійснення цільових фінансових програм через фінансування окремих видів діяльності, пільгового кредитування;

- пільговий вплив оподаткування існує практично в усіх країнах і реалізується в основному через встановлення понижених ставок оподаткування та забезпечення гарантованого неоподаткованого мінімуму[6].

Особливості та специфіка нашої економіки не дозволяють повністю копіювати досвід розвинених країн у галузі державного регулювання агропромислового виробництва та здійснювати повномасштабну фінансову підтримку сільськогосподарських виробників. Можливості підвищення результативності механізму державного контролю вкрай обмежені. Однак необхідність підвищення соціально-економічних параметрів розвитку сільського господарства та формування цілісної системи державного регулювання з метою попередження можливості виникнення кризових явищ та мінімізації негативних факторів для економіки України зумовлює потребу у зміні підходів до механізму державного регулювання.

До основних шляхів підвищення ефективності системи державної підтримки вітчизняного сільського господарства віднесемо такі:

1. Посилення контролю над цільовим використанням бюджетних коштів.
2. Підвищення ефективності державної підтримки сільськогосподарських виробників. Варто відмовитися від часткової компенсації витрат сільськогосподарських підприємств на придбання окремих видів промислової продукції, що є витратним методом за своєю суттю, задіявши алгоритм виплати єдиних дотацій на одиницю реалізованої продукції з урахуванням загального подорожчання виробничих ресурсів і послуг. Інакше кажучи, підтримувати виробників потрібно за результатами діяльності.
3. Формування спеціального фонду фінансової підтримки сільськогосподарських виробників з джерел, пов'язаних з функціонуванням агропромислового комплексу та продовольчого ринку.

Можливий додатковий ресурс фінансування вітчизняних сільськогосподарських виробників – імпортні мита, що стягуються за ввезення продовольства і сировини для цілеспрямованого їх використання на розвиток відповідних підгалузей вітчизняної сільськогосподарської промисловості: із зростанням імпорту збільшуються асигнування на підтримку власного виробництва, при розширенні ж останнього та адекватному скороченні імпорту навантаження на бюджет знижується. Ще одним джерелом фінансових надходжень від зовнішньої торгівлі могли б стати експортні мита на продукцію галузей агропромислового виробництва, оскільки значна частина виробничих ресурсів, яких потребує сільське господарство, експортується незважаючи на неплатоспроможність вітчизняних виробників.

Для стабілізації і розвитку агропромислового виробництва необхідно здійснити модернізацію існуючих форм і методів державної підтримки, формування нових напрямів і механізмів її реалізації. Система державної підтримки має бути гнучкою, відповідати як поточним, так і довгостроковим потребам аграрного сектора. Для досягнення поставлених цілей необхідно забезпечити чітку законодавчу регламентацію використання бюджетних коштів, що виділяються на розвиток агропромислового сектора.

З метою подолання негативних сторін «пропорційного розподілу» бюджетних ресурсів останніми роками реалізується принцип «виділення

бюджетних коштів ефективно працюючим господарствам». Кошти субсидій і субвенцій, фонду пільгового кредитування і лізингового фонду прямують в найбільш сильні господарства, які здатні забезпечити їх повернення. Проте фінансово стійкі в даний час сільськогосподарські підприємства – це, як правило, ті, які ще в дореформений період мали могутню матеріально-технічну і соціальну базу, швидше інших адаптувалися до ринку, зберегли кваліфіковані кадри, відновили платоспроможність [7].

Звідси виникає протиріччя: концентрація бюджетних коштів у великих агрогосподарствах суперечить завданню відновлення платоспроможності основної маси господарств та принципу оптимізації економічної ефективності. В той же час багато малих господарств, при забезпеченні необхідних умов, здатні досягти вищої віддачі на 1 грн. бюджетної підтримки ніж великі сільськогосподарські підприємства. Механічний перерозподіл засобів державної підтримки на користь слабких господарств також не зможе дати позитивного результату. Треба враховувати, що в таких сільськогосподарських підприємствах часто немає кваліфікованих, ініціативних керівників і фахівців, які здатні організувати інноваційне виробництво за сучасних умов.

Висновки. Державна фінансова підтримка галузі АПК характеризується суперечливим тенденціями, а її обсяги є недостатніми та не враховують реалії розвитку галузі. Аграрний сектор України сьогодні отримує дотацій значно менше ніж будь-яка інша європейська країна. Крім того, чинна система фінансування зазнає впливу кризових явищ, які періодично виникають у розвитку вітчизняної та світової економіки.

Зважаючи на складність проблем державної підтримки, хронічну недостатність ресурсної бази зокрема, особливу увагу необхідно звернути на рівень компетентності органів управління агропромислового сектора, якість адміністративних послуг, розподіл дотацій між регіонами та повноцінність і цілеспрямованість використання наявних державних ресурсів. Все вказане вимагає наукових підходів до питань державної підтримки сільськогосподарських структур агропромислового сектора країни.

Література:

1. Mensick M. J. *How to Support Value Chain Finance in a Smart Way?* / M. Mensick, J. de la Rive Box in collaboration with the e-MFP Rural Outreach and Innovation Action Group // *Policy Statement of the European Microfinance Platform Rural Outreach & Innovation Action Group*. - 2011. - 20с.
2. Курена Т. О. *Ефективність та результативність державної підтримки аграрного сектора економіки в Україні* / Т. О. Курена // *Держава і ринок*. - 2011. - №1. - С. 133-138.
3. Закон України «Про державний бюджет України на 2012 рік». - № 4282-VI від 22.12.2011 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=258>.

4. Бородин К. Финансирование общей сельскохозяйственной политики в ЕС/ К. Бородин // *Международный сельскохозяйственный журнал*. - 2005. - №3. - С.13-14.
5. Антонов, А. В. Напрями удосконалення форм державної підтримки розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=258>. - Назва з екрана. (Дата звернення 14.10.2014).
6. Пошкус Б. И. Система поддержки сельского хозяйства в странах Европейского Союза / Б. И. Пошку// *Глобализация и аграрная экономика России: тенденции, возможные стратегии и риски. Материалы Международной научно-практической конференции*. - 2011. - №1.- С.30-36.
7. Замикула В. В. Напрями державної підтримки агропродовольчого сектора економіки в умовах глобалізації економіки / В. В. Замикула // *Електронне наукове фахове видання*. - Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=258> - Назва з екрана. (Дата звернення 18.10.2014).

References:

1. Mensick, M., & J. de la Rive Box (2011). *How to Support Value Chain Finance in a Smart Way? Policy Statement of the European Microfinance Platform Rural Outreach & Innovation Action Group*
2. Kurena T. O. *Efektynnist ta rezultatyvnist derzhavnoi pidtrymky ahrarnoho sektora ekonomiky v ukraini* / T. O. Kurena // *Derzhava i rynek*. - 2011. - №1. - S. 133-138.
3. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2012 rik»*. - №4282-VI vid 22.12.2011 [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=258>.
4. Borodin K. *Fynansyrovanye obshchei selskokhoziaistvennoi polytyky v ES/ K.Borodyn // Mezhdunarodnyii selskokhoziaistvennyi zhurnal*. - 2005. - №3. - S.13-14.
5. Antonov, A. V. *Napriamy udoskonalennia form derzhavnoi pidtrymky rozvytku silskykh terytorii* [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=258>. - Nazva z ekrana.
6. Poshkus B.I. *Sistema podderzhki selskogo khozyaystva v stranakh Yevropeyskogo Soyuzha* / B. I. Poshku// *Globalizatsiya i agrarnaya ekonomika Rossii: tendentsii, vozmozhnye strategii i riski. Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*. - 2011. - №1.- S.30-36.
7. Zamykula V. V. *Napriamy derzhavnoi pidtrymky ahroprodovolchoho sektora ekonomiky v umovakh hlobalizatsii ekonomiky* / V. V. Zamykula // *Elektronne naukove fakhove vydannia*. - Rezhym dostupu: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=258> - Nazva z ekrana.

УДК 338.48 (477.44) (045)

**ДОСЛІДЖЕННЯ РЕСУРСНО-ІНФРАСТРУКТУРНОГО БАЗИСУ
ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ВІННИЧЧИНИ****Онищук Н. В.**

Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна, м. Вінниця

Ресурсний та інфраструктурний базис розроблення турпродуктів у кожному виділеному туристичному центрі (ТЦ) оцінювали з позицій забезпечення цим центром актуальності на тривалий період часу і наявності у них потенціалу для переростання у відомий і популярний бренд. З цією метою використали показники запропонованої нами системи, що дало можливість визначити узагальнені оцінки за групами ресурсів – історико-культурних, демографічних, соціально-економічних і культурних, природних, а також підсумкові оцінки ресурсної бази кожного ТЦ. Оцінка інфраструктури визначених ТЦ Вінниччини здійснювалася за такими групами показників: кількість закладів надання послуг на 1000 жителів; перелік послуг, що надають згадані заклади, та їх відповідність сучасним вимогам споживачів; відносна вартість послуг, що надаються, а також оцінка виробництва та пропозиції місцевих товарів, тобто сувенірів, продуктів сільського господарства, виробів місцевих майстрів; відповідність сучасним вимогам споживачів ТІП інженерної інфраструктури (доріг, мостів, інших споруд, що використовуються для прокладання екскурсійних маршрутів, організації майданчиків краєвиду та відпочинку туристів), транспортного сполучення та послуг, що надаються на транспорті, а також підсумкову оцінку сучасного стану інфраструктури у регіоні. Встановлено, що: жоден із виділених ТЦ не досягнув позиції лідера за показниками, що характеризують інфраструктуру; найкращі позиції у ТЦ «Хмільник – Здравниця Поділля» та «Ладизжин – Подільська Швейцарія», які мають найвищі оцінки практично за всіма показниками, а особливо за забезпеченістю ресурсами, а перші два – також і за рівнем їх розроблення та доступності; незважаючи на високу забезпеченість ресурсами, решта ТЦ (10 із 13) отримали оцінки нижче середніх, передусім через нерозробленість інформаційного супроводу, недоступність для огляду та низький рівень якості підготовки об'єктів до використання їх у туристичних цілях. Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо визначення показників, що характеризують обсяги реалізації турпродукту Вінниці та Вінницької області. Це дозволить встановити ступінь раціональності використання багатого туристичного потенціалу Вінниччини.

Ключові слова: туристичний центр, ресурсно-інфраструктурна база, ресурсний потенціал, оцінка показників, туристичний продукт.

Онищук Н. В. Исследование ресурсно-инфраструктурного базиса деятельности туристических предприятий Винничины/ Винницкий торго-

экономический институт Киевского торгово-экономического университета, Украина, г. Винница.

Ресурсный и инфраструктурный базисы разработки турпродуктов в каждом туристическом центре (ТЦ) оценивали с позиции обеспечения этим центром актуальности на данный период и наличия потенциала для формирования популярного бренда. С этой целью использовали показатели предложенной нами системы, что дало возможность определить общие оценки по группам ресурсов – историко-культурных, демографических, социально-экономических, культурных, природных, а также итоговые оценки ресурсной базы каждого ТЦ. Оценка инфраструктуры определенных ТЦ Винничины осуществлялась по следующим группам показателей: количество предприятий, которые предоставляют услуги на 1000 жителей; перечень услуг этих предприятий, их соответствие современным требованиям потребителей; относительная стоимость услуг, а также оценка производства и предложения местных товаров т.е. сувениров, продуктов сельского хозяйства, продукция местных мастеров; соответствие современным требованиям потребителей инженерной инфраструктуры (дорог, мостов, других сооружений, которые используются при разработке экскурсионных маршрутов, организации мест отдыха туристов), транспортного сообщения и предоставляемых услуг, а также итоговую оценку современного состояния инфраструктуры в регионе. Установлено, что: каждый из определенных ТЦ не достиг позиции лидера по показателям, которые характеризуют инфраструктуру. Лучшие позиции имеет ТЦ «Хмельник – Здравница Подолья» и «Ладыжин – Подольская Швейцария», которые имеют высокие оценки практически по всем показателям, особенно по обеспеченности ресурсами, уровнем их разработки и доступности; не смотря на высокую обеспеченность ресурсами, остальные ТЦ (10 из 13) получили оценки ниже средних из-за отсутствия информационного сопровождения, недоступности для осмотра и низкого уровня качества подготовки объектов к использованию в туристических целях. Перспективными направлениями дальнейших исследований считаем определение показателей, которые будут характеризовать объемы реализации турпродукта Винницы и Винницкой области. Это позволит установить степень рационального использования богатого туристического потенциала Винничины.

Ключевые слова: туристический центр, ресурсно-инфраструктурный базис, ресурсный потенциал, оценка показателей, туристический продукт.

Onyshchuk N. V. Research infrastructure resource base of tourism enterprises Vinnitsya region/ Vynnitsya Trade-Economic Institute of the Kyiv National Trade-Economic University, Ukraine, Vinnitsya.

Historical, cultural and natural resources of Ukraine are often dominated by similar resources of the most popular tourist regions, while domestic tourist attraction tourist product is unacceptably low. It was the reason of using the methodological tools classification tourist centers of regions of Ukraine. On the

basis of criteria (geographical and administrative dominant purpose) suggested tourist centers are divided into "urban" and "regional" with the release of relevant subgroups. The tourist center is defined as a system of combined single concept of tourist activity, whose work is to identify and develop existing and potential benefits of tourism in the region and the development based on these ways to differentiate and promote. Developed is method of evaluation the resource-infrastructure base for tourism development based on the author's scorecard, which included indicators for evaluating the characteristics of two groups: 1) resources (subgroups "natural", "historical and cultural" and "human" or "people") and 2) infrastructure. Obtained in the evaluation of expert evidence and allowed to describe and classify existing and potential tourist centers of Vinnitsa region. A commercial names of these tourist centers, which are characterized by the following: reflect their main essence; attractive consumer PDA; take into account the main principles of naming. Undefined tourist centers found that most of them received low marks not only indicators of the infrastructure (it is known that it requires a significant development), but the resources (although each of outsiders has a large number of unique resources to create PDA).

In the future, should develop a marketing program for the development of each of the chosen TC through the introduction of the concept of marketing cooperation of local tourism enterprises.

Key words: the tourist centre, the resource-infrastructure base, the resource potential, the tourist product, the evaluation indicators.

Вступ (Background). Туристична галузь економіки є надзвичайно чутливою до дії політичних, економічних і інших чинників зовнішнього середовища. Тому ситуація, що склалася в Україні з кінця 2013 р. і триває дотепер, згубно впливає на усі види туризму, а отже і на результативність діяльності туристичних підприємств.

Проте згадана чутливість матиме зворотній (тобто позитивний) ефект, як тільки криза буде врегульована, що дозволяє розглядати туризм як ту сферу, яка здатна буде відіграти надзвичайно важливу роль у відновленні економічного зростання нашої країни.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Сказане доводить необхідність збереження неослабної уваги до вивчення методів ринкової боротьби на туристичних ринках, зокрема на основі формування туристичних центрів. Адже відомо, що в умовах економіки, яка продовжує швидко глобалізуватися, все більш помітними є тенденції до інтеграції підприємств за різними критеріями.

У туризмі досить успішно застосовується критерій концептуальної спорідненості цілей підприємств, локалізованих на певній території. На основі згаданого критерію створюються туристичні регіони, зони, центри, кластери тощо. Однак, в Україні ця діяльність обмежується і суб'єктивними

бар'єрами на шляху розвитку бізнесу, і недостатнім рівнем розроблення її методичної бази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що у країнах СНД науковці та практики проводять численні та багатоаспектні дослідження з метою формування категоріального апарату теорії управління, зокрема в частині управління туристичними кластерами та дестинаціями [1, с. 105; 2, с. 85; 3, с. 55 та ін.].

Російські вчені О. В. Квартальнов, Н. В. Сірик, І. В. Зорін, О. І. Зорін, та ін. у своїх працях поглибили розуміння таких важливих понять як туристичний регіон, туристичний центр, туристичний інформаційний центр тощо [4, с. 115; 5, с. 100 та ін.]. Науковці О. М. Бобришев та М. Ю. Казаков досліджували такі важливі питання як детермінанти регіонального розвитку, розроблення системи моніторингу соціально-економічного розвитку регіону та визначення напрямів трансформації соціальної сфери на принципах приватно-державного партнерства [6 с. 81; 7 с. 91 та ін.].

Важливу роль у систематизації теоретичних основ і методики розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів відіграли праці українського науковця О. О. Бейдика [8 с. 75 та ін.]. Згадані дослідження вчений проводив у контексті географічного розміщення ресурсів та їх цінності для суспільства.

Просторово-регіональна кластеризація туристичного комплексу стала предметом наукових пошуків І. Ю. Швець, яка визначила базові умови, сформулювала принципи створення туристичного кластера та управління ним [9 с. 72 та ін.].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.

Наведений огляд свідчить про те, що науковий доробок учених сформував теоретико-методичні основи створення та розвитку туристичних центрів. Однак, у публікаціях недостатньо уваги приділено методам оцінки туристичних ресурсів та інфраструктури з позицій формування привабливого турпродукту.

Водночас на сьогодні надзвичайно актуальним є розроблення теоретичних і методичних засад ідентифікації і визначення цінності ресурсів, придатних для створення та просування внутрішнього турпродукту, який би могли пропонувати туристичні підприємства та інші суб'єкти туристичної діяльності певного регіону.

Мета статті: висвітлення адаптованої автором методики дослідження ресурсно-інфраструктурної бази функціонування туристичних підприємств Вінниччини.

Матеріали і методи (*Material and methods*).

Поставлена мета вимагала послідовного вирішення таких завдань (на основі застосування відповідних методів дослідження): аналізу публікацій щодо існуючих методів оцінювання ресурсів та інфраструктури (кабінетний аналіз); теоретичного обґрунтування вибору критеріїв їх оцінювання (аналізу та синтезу, наукової абстракції і системного підходу); дослідження видів ресурсів і ступеня їх освоєння у Вінниччині, визначення та групування

характеристик інфраструктури (порівняння та групування, спостереження та експертного опитування).

Дані дослідження (Results).

Ресурсний та інфраструктурний базис розроблення турпродуктів (ТПР) у кожному виділеному туристичному центрі (ТЦ) оцінювали з позицій забезпечення цим центром актуальності на тривалий період часу і наявності у них потенціалу для переростання у відомий і популярний бренд.

З цією метою використали показники запропонованої нами системи, що дало можливість визначити узагальнені оцінки за групами ресурсів – історико-культурних ($\sum\Pi_{IKP}$), демографічних, соціально-економічних і культурних ($\sum\Pi_{ДСЕК}$), природних ($\sum\Pi_{ПР}$), а також підсумкові оцінки ресурсної бази ($\sum\Pi_{РЕС}$) кожного ТЦ (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінювання ресурсної бази розроблення місцевого туристичного продукту у розрізі дійсних та перспективних туристичних центрів Вінниччини [власна розробка]

№ пор.	Робоча назва (ядро ТЦ)	$\sum\Pi_{IKP}$	Частка від max $\sum\Pi_{IKP}$	$\sum\Pi_{ДСЕК}$	Частка від max $\sum\Pi_{ДСЕК}$	$\sum\Pi_{ПР}$	Частка від max $\sum\Pi_{ПР}$	$\sum\Pi_{РЕС}$	Частка від max $\sum\Pi_{РЕС}$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Вінниця – Перлина Поділля (Вінниця)	12,9	86,0	23,7	79,0	33,6	80,0	66,7	76,7
2	Старовинний і сучасний Немирів (Немирів)	10,0	66,7	15,9	53,0	28,5	67,9	54,4	62,5
3	Історичні загадки і величні постаті Тульчина (Тульчин)	9,4	62,7	16,6	55,3	26,6	63,3	52,6	60,5
4	Середньо-Бузький ТЦ (Вінниця)	7,8	52,0	16,0	53,3	23,1	55,0	46,9	53,9
5	Ладижин – Подільська Швейцарія (Ладижин)	7,2	48,0	19,4	64,7	31,5	75,0	61,9	71,1
6	Хмільник – Здравниця Поділля (Хмільник)	12,3	82,0	18,5	61,7	33,2	79,0	64,0	73,6
7	Духовні Скарби Північного Поділля (Літин)	2,7	18,0	12,2	40,7	13,9	33,1	28,8	33,1
8	Середньомуравський ТЦ (Бар)	4,6	30,7	9,8	32,7	12,4	29,5	26,8	30,8
9	Духовні Скарби Південного Поділля (Буша)	11,5	76,7	11,5	38,3	19,3	45,9	42,3	48,6
10	Могилів-Подільський ТЦ (Могилів-Подільський)	8,7	58,0	18,0	60,0	25,7	61,2	52,4	60,2

11	Урочище «Княгиня» (Піщанка)	2,5	16,7	10,0	33,3	16,2	38,6	28,7	32,9
12	Спадщина Південного Побужжя (Бершадь)	2,5	16,7	10,0	33,3	14,5	34,5	27,0	31,0
13	Подільське Село (Іллінці)	2,9	19,3	10,0	33,3	13,8	32,9	26,7	30,7

За естетичним і технічним станом історико-культурних ресурсів, технічною можливістю їх огляду та наявністю фахівців з відповідним рівнем компетенції найбільш підготовленим до виробництва якісного ТПР виявився ТЦ-1 («Вінниця – Перлина Поділля»), кваліфікований нами як «Велике місто, культурно-адміністративний центр». Однак, у порівнянні з максимально можливою оцінкою (15 балів) зазначена перевага не свідчить про високий рівень розвитку згаданого ТЦ.

На другому місці за оцінками стану історико-культурних ресурсів є ТЦ-6 («Хмільник – Здравниця Поділля»). З-поміж усіх районних центрів Вінницької області, ТЦ-6, по-перше, має найбільш освоєні для експлуатації туристичні ресурси; по-друге, напрям сучасного використання цих ресурсів цілком відповідає його перспективній спеціалізації як «районного центру, суходільного курорту».

Слід наголосити, що навіть перелік об'єктів історико-культурних ресурсів згаданих ТЦ [10] свідчить про їх унікальність і багатство, а отже і перспективність Вінниччини як туристичного регіону. Водночас існуючі атракції на сьогодні можна назвати лише перспективними, оскільки вони ще не використовуються ефективно з кількох причин. По-перше, досі не сформовано жодного ТПР, у якому б гармонійно поєднувалися атрактивні пункти Вінниці: а) за тематикою (або, інакше кажучи, – за інтересами туристів); б) за рівнем організаційного та методичного забезпечення; в) за рівнем клієнто-орієнтованості (включаючи динаміку показу та супровідні матеріали, що мають надаватися туристам до, під час і після отримання ТПР).

Натомість із усього їх різноманіття найчастіше пропонованими є лише 2–3 екскурсії (замість комплексних ТПР), окремі частини яких спрямовані на різні сегменти споживачів ТПР. Наприклад, одна з найбільш популярних екскурсій до Вінниці містить дві складові: 1) відвідини музею-садиби М.І. Пирогова, де зібрана унікальна за обсягом і змістовністю експозиція, яку презентують фахівці високої кваліфікації, та 2) поїздки до місця ставки А. Гітлера «Вервольф», об'єкти якої мають низький рівень готовності до показу, до того ж екскурсійний супровід також часто є некваліфікованим.

По-друге, більшість із наявних туристичних об'єктів розробники ТПР вважають недостатньо привабливими не лише через невисокий рівень їх технічного та естетичного стану, а й через власну непоінформованість про них і відсутність необхідних методичних матеріалів. Сказане відноситься також і до ТЦ, які теж мають не менш перспективні туристичні ресурси, з огляду на їх надзвичайну історичну та культурну цінність, однак, отримали низькі бали через названі вище причини.

За оцінками показників групи «демографічні, соціально-економічні та культурні ресурси» лідером цілком закономірно знову виявився ТЦ-1, який має відповідну густоту населення та кількість економічно активного населення. У свою чергу, останній показник забезпечив найвищу у Вінниччині середню заробітну плату (2561 грн. у січні – вересні 2014 р. [11]), а отже і силове поле.

На друге місце за аналізованими показниками можна поставити одразу три туристичні центри: ТЦ-5, ТЦ-6 та ТЦ-10, оскільки їх оцінки виявилися дуже близькими. При цьому ТЦ-5 («Ладижин – Подільська Швейцарія») отримав високі бали зовсім не за високий рівень освоєння його основної переваги – унікальної природи, а завдяки тому, що необхідність обслуговування Ладижинської ГЕС викликало потребу у будівництві нового сучасного міста, характеристики населення якого за демографічно-культурними та соціально-економічними показниками найбільш близькі до лідера – ТЦ-1.

Усі названі показники були співставними також у ТЦ-6 («Хмільник – Здравниця Поділля»), однак, на відміну від ТЦ-5, їх високі оцінки безпосередньо пов'язані з розробленням і використанням виняткових природних ресурсів цього краю – радонових родовищ і лікувальних грязей.

Однак, порівняння кількості історико-культурних об'єктів у досліджуваних ТЦ із значеннями оцінок аналізованих характеристик свідчить про значну невідповідність між потенціалом цих ТЦ і сучасним їх станом. Висловлене зауваження справедливе для усіх ТЦ Вінниччини.

Найбільша варіація оцінок спостерігалася під час оцінювання показників групи «природні ресурси», що вказує, по-перше, на різноманіття цього виду ресурсів у Вінниччині; по-друге, на неоднорідність їх розподілу по досліджуваній території та, по-третє, на суттєві регіональні відмінності у їх доступності для використання та огляду. Крім того, (і на це слід звернути особливу увагу) природні ресурси Вінниччини є надзвичайно багатими, що відображено у їх оцінках: показники природних ресурсів отримали 18 максимальних оцінок (3 бали), тоді як у попередніх групах їх лише 2.

Однак, відомо, що доцільність і можливість виробництва та продажу ТПП залежить не лише від наявності туристичних ресурсів, а й від їх доступності та зручності використання, що визначається розвитком інфраструктури. Тому наступним кроком нашого дослідження була оцінка інфраструктури визначених ТЦ Вінниччини, яка здійснювалася за такими групами показників (табл. 2): кількість закладів надання послуг на 1000 жителів ($P_{ЗНП}$); перелік послуг, що надають згадані заклади, та їх відповідність сучасним вимогам споживачів ($P_{ПП}$); відносна вартість послуг, що надаються, а також оцінка виробництва та пропозиції місцевих товарів, тобто сувенірів, продуктів сільського господарства, виробів місцевих майстрів ($P_{ВВП+МТ}$); відповідність сучасним вимогам споживачів ТПП інженерної інфраструктури (доріг, мостів, інших споруд, що використовуються для прокладання екскурсійних маршрутів, організації

майданчиків краєвиду та відпочинку туристів), транспортного сполучення та послуг, що надаються на транспорті ($\Sigma_{\text{ТР}}$). По кожному ТЦ Вінниччини було визначено також підсумкову оцінку сучасного стану інфраструктури у регіоні ($\Sigma_{\text{ІНФР}}$).

Таблиця 2

Оцінювання інфраструктури розроблення місцевого туристичного продукту у розрізі дійсних та перспективних туристичних центрів Вінниччини [власна розробка]

№ пор.	Робоча назва (ядро ТЦ)	$\Sigma_{\text{ІЗНП}}$	Частка від max $\Sigma_{\text{ІЗНП}}$	$\Sigma_{\text{ІПП}}$	Частка від max $\Sigma_{\text{ІПП}}$	$\Sigma_{\text{ІВВП+МТ}}$	Частка від max $\Sigma_{\text{ІВВП+МТ}}$	$\Sigma_{\text{ІТР}}$	Частка від max $\Sigma_{\text{ІТР}}$	$\Sigma_{\text{ІНФР}}$	Частка від max $\Sigma_{\text{ІНФР}}$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Вінниця – Перлина Поділля (Вінниця)	15,4	57,0	15,6	57,8	20,0	66,6	12,1	56,6	63,1	60,1
2	Старовинний і сучасний Немирів (Немирів)	16,2	60,0	13,7	50,7	15,0	50,0	11,8	56,2	56,7	54,0
3	Історичні загадки і величні постаті Тульчина (Тульчин)	10,7	39,6	13,2	48,9	15,0	50,0	11,5	54,8	50,4	48,0
4	Середньо-Бузький ТЦ (Вінниця)	9,5	35,2	7,1	26,3	8,0	26,7	9,0	42,9	33,6	32,0
5	Ладижин – Подільська Швейцарія (Ладижин)	9,2	34,1	5,0	18,5	10,0	33,3	5,5	26,2	29,7	28,3
6	Хмільник – Здравниця Поділля (Хмільник)	16,0	59,3	16,4	60,7	20,0	66,6	8,9	42,4	61,3	58,3
7	Духовні Скарби Північного Поділля (Літин)	7,9	29,3	8,5	31,5	8,0	26,7	9,8	46,7	34,2	32,6
8	Середньомуравський ТЦ (Бар)	8,0	29,6	9,0	33,3	10,0	33,3	6,0	28,6	33,0	31,4
9	Духовні Скарби Південного Поділля (Буша)	4,8	17,8	8,0	29,6	8,0	26,7	9,9	47,1	30,7	29,2
10	Могилів-Подільський ТЦ (Могилів-Подільський)	6,1	22,6	6,0	22,2	7,5	25,0	6,2	29,5	25,8	24,6

11	Урочище «Княгиня» (Піщанка)	5,0	18,5	5,0	18,5	8,0	26,7	5,9	28,1	23,9	22,8
12	Спадщина Південного Побужжя (Бершадь)	8,7	32,2	11,5	42,6	12,0	40,0	12,3	58,6	44,5	42,4
13	Подільське Село (Іллінці)	9,7	35,9	11,5	42,6	12,0	40,0	11,7	55,7	44,9	42,8

Дані табл. 2 вказують на значне відставання розвитку інфраструктури від потреб туристичного регіону Вінниччини. Зокрема, з усього отриманого масиву даних найвищу оцінку отримав лише єдиний показник у одному з досліджуваних ТЦ – «Забезпеченість санаторно-курортними закладами» – у ТЦ-6. В усіх виділених ТЦ (за винятком ТЦ-1, ТЦ-2 та ТЦ-6) переважали низькі оцінки практично за всіма аналізованими показниками.

Оцінювання інфраструктури розроблення місцевого ТПР показало, що в 9-ти з 13-ти ТЦ найвищими бути оцінки саме транспортної системи (у порівнянні з оцінками інших інфраструктурних характеристик). Значною мірою це пояснюється вдалим географічним розташуванням Вінниччини, завдяки якому через неї проходить кілька важливих транспортних коридорів: 1) автомобільні магістралі Київ – Одеса, Київ – Львів, Київ – Кишинів, Харків – Львів та ін.; 2) залізниці, які використовуються і для внутрішньодержавних сполучень (Івано-Франківськ – Київ, Тернопіль – Київ, Дніпропетровськ – Трускавець та ін.), і для міждержавних (Москва – Прага, Москва – Софія, Москва – Бухарест, Київ – Легніце, Київ – Будапешт – Любляна – Трієст та ін.).

Найкращу позицію за транспортним забезпеченням займають ТЦ-11, ТЦ-1 та ТЦ-2. Однак, стан доріг, передусім автомобільних, потребує суттєвого поліпшення. Адже навіть найвища оцінка аналізованого параметра (58,6% від можливого максимуму) свідчить про те, що потенційні можливості використання транспорту на Вінниччині значно більші від нинішніх. Отже, кращі оцінки за цією групою показників вказують не на лідерство туристичного регіону, а на неприпустимо низький рівень розвитку інших параметрів інфраструктури.

Висновки (Conclusion): висновки з описаного у цій статті дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

- Жоден із виділених ТЦ не досягнув позиції лідера (правого верхнього квадранту матриці) за показниками, що характеризують інфраструктуру.

- Найкращі позиції у ТЦ-1, ТЦ-6 («Хмільник – Здравниця Поділля») та ТЦ-5 («Ладизин – Подільська Швейцарія»), які мають найвищі оцінки практично за всіма показниками, а особливо за забезпеченістю ресурсами, а перші два – також і за рівнем їх розроблення та доступності.

- Незважаючи на високу забезпеченість ресурсами, решта ТЦ (10 із 13) отримали оцінки нижче середніх, передусім через нерозробленість

інформаційного супроводу, недоступність для огляду та низький рівень якості підготовки об'єктів до використання їх у туристичних цілях.

- Аутсайдерами за всіма параметрами виявилися ТЦ-7 (Духовні Скарби Північного Поділля), ТЦ-8 (Середньомуравський Туристичний Центр) та ТЦ-11 (Урочище «Княгиня»). Зрозуміло, що маючи такі унікальні ресурси для розвитку паломницького, історико-культурного, природничо-пізнавального та природничо-реабілітаційного туризму (див. додаток П), нинішня позиція має розглядатися як стартова.

- Найнижчі значення забезпеченості ресурсами показали ТЦ-12 (Спадщина Південного Побужжя) та ТЦ-13 (Подільське Село), однак, попередній аналіз показав, що у названих ТЦ значні перспективи для розвитку історико-культурного та паломницького туризму (ТЦ-12), а також сільського та зеленого туризму (ТЦ-13).

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо визначення показників, що характеризують обсяги реалізації турпродукту Вінниці та Вінницької області. Це дозволить встановити ступінь раціональності використання багатого туристичного потенціалу Вінниччини.

Література:

1. Хинтереггер К. Развитие туризма – необходимые шаги для успеха // Роль туризма в модернизации экономики российских регионов / Сб. науч. статей по материалам междунар. науч.-практ. конф. 8–10 июня 2010 г., Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2010 – С. 27 – 32.
2. Александрова А. Ю. Кластерные принципы организации туристского пространства (мировой опыт) // Роль туризма в модернизации экономики российских регионов / Сб. науч. статей по материалам междунар. науч.-практ. конф. 8-10 июня 2010 г., Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2010 – С. 27 – 32.
3. Николаенко Д. В. Рекреационная география: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 288 с. – С. 76–96.
4. Сирик Н. В. Проблемы нормативно-правового регулирования деятельности туристических центров на территории России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.library.shu.ru/pdf/1/sirik003.pdf>
5. Зорин И. В. Энциклопедия туризма: справочник / И. В. Зорин, А. В. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 356 с.
6. Бобрышев А. Н. Совершенствование системы мониторинга социально-экономического развития региона: микро- и мезоэкономический аспект: Монография / А. Н. Бобрышев, М. Ю. Казаков. – Ставрополь: ООО «Альфа-Принт», 2011. – 203 с.
7. Казаков, М. Ю., Бобрышев, А. Н. Развитие социальной сферы региональных «полюсов роста» на основе активизации механизмов частно-государственного партнерства / М. Ю. Казаков, А. Н. Бобрышев. – Ставрополь: ООО «Издательство «Ставролит», 2011.

8. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України. Термінологія. Оцінка ресурсів. Паспортизація регіонів / Бейдик О. О. – К.: Альтпрес, 2009. – 400 с.
9. Швець І. Ю. Пространственно-региональная кластеризация туристического комплекса // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. – 2011. – №2. – С. 65-73.
10. Стратегія регіонального розвитку туризму: монографія/ Левицька І. В., Корж Н. В., Кізюн А. Г., Онищук Н. В. - Вінниця: Центр підготовки наукових та навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ, 2013. – 192 с.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Khynterehher K. Razvytye turyzma – neobkhodymye shahy dlia uspekha // *Rol turyzma v modernyzatsyy ekonomyky rossiyskikh rehyonov / Sb. nauch. statei po materyalam mezhdunar. nauch.-prakt. konf. 8–10 yiunia 2010 h., Petrozavodsk: Karelskiy nauchnyi tsentr RAN, 2010 – S. 27 – 32.*
2. Aleksandrova A. Yu. Klasternye pryntsypi orhanyzatsyy turystskoho prostranstva (myrovoi opyt) // *Rol turyzma v modernyzatsyy ekonomyky rossiyskikh rehyonov / Sb. nauch. statei po materyalam mezhdunar. nauch.-prakt. konf. 8-10 yiunia 2010 h., Petrozavodsk: Karelskiy nauchnyi tsentr RAN, 2010 – S. 27 – 32.*
3. Nykolaenko D. V. *Rekreatsyonnaia heohrafiya: Ucheb. posobyе dlia stud. vyssh. ucheb. zavedenyi.* – М.: Humanyt. yzd. tsentr VLADOS, 2001. – 288 s. – S. 76–96.
4. Syryk N. V. *Problemy normatyvno-pravovoho rehulyrovaniya deiatelnosti turystycheskikh tsentrov na terrytoryy Rossyy [Elektronnyi resurs].* – Rezhym dostupu: <http://www.library.shu.ru/pdf/1/sirik003.pdf>
5. Zoryn Y. V. *Entsyklopedyia turyzma: spravochnyk / Y. V. Zoryn, A. V. Kvartalnov.* – М.: Fynansy y statystyka, 2000. – 356 s.
6. Bobryshev A. N. *Sovershenstvovanye systemy monytorynha sotsyalno-ekonomycheskoho razvytyia rehyona: mykro - y mezoekonomycheskiy aspekt: Monohrafiya / A. N. Bobryshev, M. Yu. Kazakov.* – Stavropol: ООО «Alfa-Prynt», 2011. – 203 s.
7. Kazakov, M. Yu., Bobryshev, A. N. *Razvytye sotsyalnoi sfery rehyonalnykh «poliusov rosta» na osnove aktyvyzatsyy mekhanyzmov chastno-hosudarstvennoho partnerstva / M. Yu. Kazakov, A. N. Bobryshev.* – Stavropol: ООО «Yzdatelstvo «Stavrolyt», 2011.
8. Beidyk O. O. *Rekreatsiini resursy Ukrainy. Terminolohiia. Otsinka resursiv. Pasporytzatsiia rehioniv / Beidyk O. O.* – К.: Altpres, 2009. – 400 s.
9. Shvets Y. Yu. *Prostranstvenno-rehionalnaia klasteryzatsyia turystycheskoho kompleksa // Marketynh i menedzhment innovatsii.* – 2011. – № 2. – S. 65-73.
10. *Stratehiia rehionalnoho rozvytku turyzmu: monohrafiia/ Levytska I. V., Korzh N. V., Kiziun A. H., Onyshchuk N. V. - Vinnytsia: Tsentр pidhotovky naukovykh ta navchalno-metodychnykh vydan VTEI KNTEU, 2013. – 192 s.*
11. *Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs].* – Rezhym dostupu: <http://ukrstat.gov.ua/>

УДК 330.341.1:64041(045)

**АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ НОУ-ХАУ В ГОТЕЛЬНОМУ
ГОСПОДАРСТВІ В КРИЗОВІЙ УКРАЇНІ****кандидат економічних наук, Рябенка М. О., Когут А. Л., Пірус Т. Р.
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Україна, Вінниця**

Обґрунтовано основні засоби вирішення проблеми доцільності ведення готельного бізнесу в кризовій Україні. Визначено роль готельних підприємств у структурі держави. Оприлюднено результати досліджень змін в структурі готельного господарства України за останнє десятиліття. Аргументовано залежність успіху готельного підприємства від інноваційного рівня розвитку та причини повільних темпів росту інвестування в інновації. Проаналізовано основні критерії актуальності впровадження інновацій. Проведено паралель дослідження з результатами Північноамериканської дослідницької компанії «J. D. Power & Associates». Результати дослідження спрямовані на зростання темпів інтенсивного розвитку національного ринку готельних послуг та підвищення рівня розвитку ринку інновацій.

Ключові слова: інновації, криза, держава, розвиток, готель, планування, нововведення.

*кандидат экономических наук, Рябенка М. А., Когут А. Л., Пирус Т. Р.
Актуальность развития ноу-хау в гостиничном хозяйстве в кризисной
Украине / Винницкий торгово-экономический институт КНТЭУ, Украина,
Винница*

Обоснованы основные средства решения проблемы целесообразности ведения гостиничного бизнеса в кризисной Украине. Определена роль гостиничных предприятий в структуре государства. Обнародованы результаты исследований изменений в структуре гостиничного хозяйства Украины за последнее десятилетие. Аргументировано зависимость успеха гостиничного предприятия от инновационного уровня развития и причины медленных темпов роста инвестирования в инновации. Проанализированы основные критерии актуальности внедрения инноваций. Проведена параллель исследования с результатами Североамериканской исследовательской компании «J. D. Power & Associates». Результаты исследования направлены на рост темпов интенсивного развития национального рынка гостиничных услуг и повышения уровня развития рынка инноваций.

Ключевые слова: инновации, кризис, государство, развитие, отель, планирования, нововведения.

*PhD in Economic, Ryabenka M. O., Kohut A. L. Pirus T. R. Actuality of
development of now-how in a hotel economy in crisis Ukraine / Vinnytsya trade
and economic institute of KNTEU, Ukraine, Vinnytsya*

*The fixed assets of problem decision of expediency of conduct of hotel
business in crisis Ukraine are reasonable. The role of hotel enterprises is certain in*

the structure of the state. The results of research of changes in the structure of hotel economy of Ukraine for the last decade are published. Dependence of success of hotel enterprise on the innovative level of development and reason of slow rates of height of investing in an innovation are argued. The basic criteria of actuality of introduction of innovations are analysed. A research parallel is conducted with the results of the North-American research company "J. D. Power & Associates". Research results are sent to the height of rates of intensive national market of hotel services and increase of market level of innovations development development.

Keywords: innovations, crisis, state, development, hotel, planning, innovations.

Вступ.

В період економічної кризи та високих ризиків при веденні підприємницької діяльності здійснення швидкого та всебічного оцінювання та контролю впровадження окремих інновацій в конкретних готельних підприємствах є дуже важливою проблемою. Інвестування в готельне господарство України проводиться для збільшення потужностей готелю, а не для його інтенсивного розвитку, тобто інвестиції не сприяють розвитку новітніх технологій та пошуку альтернатив ведення підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інвестиційного розвитку готелів та локального впровадження інновацій займалися О. С. Белоусова, М. Г. Бойко, К. А. Галасюк, Е. А. Галасюк, С. М. Журавльова, Р. Ю. Павлюк, О. М. Шаповалова. Дослідженням особливостей ефективного ведення готельно-ресторанного господарства в Україні присвятили праці О. М. Гриценко, Т. О. Коноваліхіна, І. Г. Смирнов.

Ведення готельно-ресторанного бізнесу - один з найприбутковіших в світі способів вкладання власного капіталу. Держави з розвиненою стабільною економікою потребують відповідного вигляду, що неможливий без розвиненого готельного та ресторанного сегментів в структурі економіки держави. Гостинність є необхідною складовою зовнішньої політики держави, а заклади розміщення та харчування – незамінним атрибутом великого бізнесу в різних аспектах. Великі готельні мережі та неланцюгові готелі є місцем проведення різноманітних симпозіумів, конференцій, презентацій та інших публічних заходів великого бізнесу. Різноманітні заходи, що проводяться на рівні великих підприємств найчастіше зосереджуються в межах одного чи декількох готелів, що розташовуються поруч. Так організаторам заходів найбільш оптимально скористатися послугами готельного бізнесу, адже це, насамперед, зручно.

За умов активного розвитку економіки держава безперечно потребує розвитку готельно-ресторанного сектору. Тоді інновації, їх фінансування, впровадження інновацій та потреби на них з подальшим використанням у готельних та ресторанних підприємствах знаходяться на високому рівні. Проблема інновацій постає тоді, коли країна і, зокрема, економіка

знаходиться в стані кризи. Актуальність питання інновацій підноситься на високий рівень. Україна, як і будь-яка пострадянська країна пережила болісну трансформацію економіки з часто невиправданими та неефективними реформами. Господарство, пов'язане з сферою гостинності, у зв'язку з перехідною економікою України має багате радянське минуле з часто нелегким сьогоденням. Підприємства змушені йти на відчайдушні кроки з метою уникнення банкрутства та вимушеною адаптацією до сучасних тенденцій всупереч важким статичним економічним умовам існування. Готелі, що найпевніше зустрінуть майбутнє десятиліття, позиціонують себе як середньої та малої місткості чотири та п'ятизіркові готелі універсальної або неординарної тематики в концепції.

Ресторани, навпаки, необмежені в ніші розвитку, тому потребують оновлення технічного, насамперед. В умовах погіршення економічної ситуації в державі розглядається тематика оновлення готельно-ресторанної справи як стабільного об'єкту ринкової економіки в державі. Середній бізнес, будучи ефективною системою господарювання держави покликаний бути важливою опорою розвитку новітніх технологій на території України. Проте якість господарювання досі не готова бути на достатньому рівні відповідно до потреб держави через неадаптованість до швидкої якісної і кількісної зміни потреб в послугах. Оскільки об'єкти гостинності потребують в своїй сутності кардинального оновлення та технологічного переозброєння, вони потенційно є важливим об'єктами капіталовкладень.

Особливості проблеми впровадження інновацій на підприємстві полягають у, передусім, факті змін, які важко сприймаються людиною. Інновації як засіб покращення економічної ситуації певного господарюючого об'єкта потребують значного інвестування ресурсів. Кожна організація, при впровадженні певного нововведення вимушена орієнтуватися, насамперед, на запаси ресурсів та їх мобільність. В перспективі розвитку організація бачить повернення витрат на інновацію, а також подальше принесення прибутку після етапу беззбитковості.

В сучасних умовах переважна кількість організацій не може собі дозволити впровадження нововведень в зв'язку з високим ризиком не перейти межу беззбитковості протягом часу, зазначеного в бізнес плані (3-5 років). Це означає вимушене відторгнення підприємством нововведень, що не перевірені емпіричним методом. Інновації, що потребують нижчий рівень капіталовкладень активно просуваються в площині бізнесу. Це інновації, що не вимагають сплачування за ліцензійне користування, паушальних платежів, власні інновації, які стосуються організаційної структури, особистих якостей трудового колективу, сформовані на рівні підприємства шляхом експерименту чи адаптації до особливих умов, що в подальшому набувають концептуальний характер. Ключові особливості таких інновацій відображаються в спонтанному шляху їх впровадження, небажанням керівників підприємства до подальшого опрацювання результатів нововведень, тобто свідоме обмеження зростання соціальних наслідків від

нововведення.

Готельно-ресторанний бізнес має суперечливий характер, що виражається в його сутності. Глобалізація діяльності підприємств полягає в створенні універсальних баз даних, використанні однотипних програмних продуктів, застосуванні однакових принципів побудови бізнесу, вільній конкуренції, прозорості ринку тощо. Акцент на універсальності готельно-ресторанних об'єктів спонукає підприємців до використання особливих прийомів у всіх аспектах існування підприємства. Такі вимушені тенденції спираються на наближену до вільної конкуренцію та психологічні особливості людини, що виявляються у потязі до нової інформації та бажанні самовиразитися в житті.

Фундаментальною задачею, що постає перед готельєрами та зовнішніми аудиторами готельної діяльності в процесі дослідження підприємства є класифікування факторів кризи, що змушує їх інтенсифікувати інноваційний шлях розвитку підприємства. Доречно скористатися наведеною класифікацією К.А. Галасюк [2], (табл.1).

Таблиця 1

Фактори криз на підприємствах готельного господарства

Групи факторів	Різновиди факторів	Можливі прояви кризових явищ, спричинені окремими різновидами факторів
Зовнішні фактори	Соціально-економічні	зростання інфляції
		нестабільність господарського та податкового законодавства
		зниження рівня реальних доходів населення
		зростання безробіття
		зниження ємності внутрішнього ринку
	Ринкові	посилення монополізму
		нестабільність валютного ринку
		посилення конкуренції в галузі
		сезонність
	Інші зовнішні	політична нестабільність
		стихійні лиха
	Фактори	погіршення криміногенної ситуації
		високий рівень комерційного ризику
недостатнє знання кон'юнктури ринку		
Внутрішні фактори	Управлінські	неефективний фінансовий менеджмент
		неефективне управління витратами виробництва
		відсутність гнучкості в управлінні
		недостатньо якісна система бухгалтерського обліку та звітності
		неефективна кадрова політика
	Виробничі	застарілі і зношені основні фонди
		низька продуктивність праці
		високі енерговитрати

	Ринкові	низький рівень застосування маркетингових методів та
		втрата ринків збуту продукції
		низька конкурентоспроможність послуг
		залежність від обмеженого кола постачальників і покупців

Актуальність впровадження інновацій полягає в їх відповідності таким основним критеріям:

- тривалість періоду впровадження та спостереження перших результатів (в Україні найближчі 5 років);
- сфера застосування інновацій;
- ринкове положення об'єкта (відповідність капіталоспроможності підприємства, значення в боротьбі з конкурентами).

Такі критерії серед інших є загальними для аналізу актуальності впровадження інновацій в готельне чи ресторанне підприємство. Окремим, що наближується до об'єктивності, фактором є законодавство, яке безперечно вагомо впливає на об'єкт інноваційного впливу. Закон України «Про інноваційну діяльність», що мав стати стимулюючою основою інноваційного розвитку підприємств України, не акцентував відповідний вектор в в українському бізнесі. На жаль, держава не спроможна сприяти переходу підприємствам на інноваційний шлях розвитку в повній мірі. Це обумовлено недалекоглядністю відповідальних осіб. Насамперед, інноваційний фон мав би бути створений шляхом бюджетних асигнувань на інноваційну діяльність. Світовий досвід свідчить, що вони швидко окупуються, якщо не прямо через прибуток, то через розвиток суміжних галузей, зменшення безробіття та розвитку нових знань. У цих умовах розвиток підтримки інноваційної діяльності через вже існуючі інноваційні структури виглядає логічним і зваженим кроком державної економічної політики [1].

Тривалість прийнятого досліджуваного періоду залежить від наступних факторів:

- тривалості інноваційного періоду
- терміну служби об'єкта інновацій
- ступеня вірогідності інформації
- умов договорів з інвесторами [4].

Тривалість прийнятого періоду потрібно вибирати для прогнозу-аналізу, шляхом орієнтації на даний момент, який і є відправною точкою в результаті дослідження періоду. Доцільно кооперувати короткостроковими стратегічними планами, оскільки вони дозволяють здійснення стратегічного планування (3-5 років), яке охоплює:

- формування загальної корпоративної стратегії розвитку підприємства,
- проведення портфельного аналізу та створення стратегічних підрозділів (стратегічних бізнес-одиниць (СБО), полів бізнесу) готельного або ресторанного підприємства [3].

Можна лише припускати кількісні показники, що впливатимуть на рівень

розвитку інноваційної діяльності в сфері обслуговування, оскільки дослідження показують значні відхилення реальних показників від показників прогнозованих, зазначених у вагомих наукових виданнях та медіа центрів в останні роки [5]. Логічним для менеджерів сучасних українських підприємств стає використання надійного світового досвіду, попереджуючи ризики банкрутства, пов'язані із зростанням вірогідності їх здійснення за сучасних кризових умов економіки. Враховувати потрібно ще й той аспект, що тенденцій, які б дозволили припустити вихід України в лідери інноваційного розвитку світового масштабу на даний момент недостатньо. Існують поодинокі випадки, де представники нашої держави в готельно ресторанній сфері стають фундаторами, але їх катастрофічно мало. Це мотивує готельно-ресторанні об'єкти опиратися на зарубіжний досвід розвитку в розглянутому періоді часу.

Сферу застосування інновацій можна розглядати як особливість діяльності готельного підприємства в умовах конкуренції з орієнтацією на чіткий контингент та потреби, які задовольняються підприємством. Доцільним буде зазначити типи інновацій, які широко розповсюджені в готельному господарстві на даному етапі розвитку інноваційної діяльності. В сучасних умовах конкурентного ринку послуг гостинності заклади готельного господарства використовують маркетингові, організаційні, ресурсні та продуктові інновації для закріплення провідних позицій у галузевому сегменті.

Не зважаючи на кризову ситуацію в країні, суспільство потребує вдосконалення кваліфікаційного рівня обслуговування за рахунок впровадження в сферу гостинності новітніх інноваційних технологій. Однією із головних перспектив впровадження інновацій можна вважати підвищення рівня доступності вітчизняних готельних підприємств для нового сегменту потенційних клієнтів.

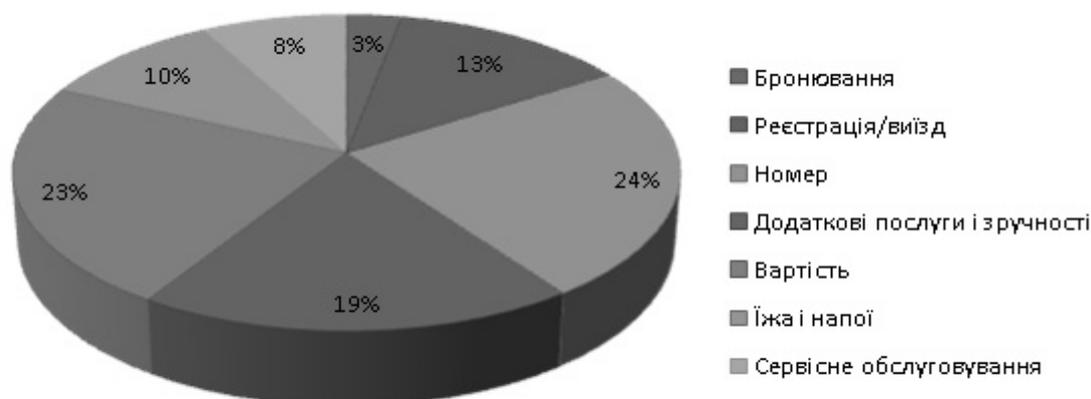
Важливою перспективою також являється державна підтримка інноваційних програм, що є доволі проблематичним явищем в наш час. Слід зазначити, що в Україні більш актуальним являється фінансування та підтримка інновацій промислового сектору, ніж економічних суб'єктів, що спеціалізуються на послугах. При цьому важливим є те, що покращення розвитку у сфері послуг має позитивний вплив на всі інші сфери, тому в найближчому майбутньому підтримка інноваційної діяльності відносно сфери послуг має стати одним і головних завдань політики держави в сфері інноваційного розвитку. На шляху впровадження інновацій в сфері послуг стоїть безліч ринкових та системних проблем, тому для підтримки розвитку інновацій в подальшому буде доцільним створення та забезпечення оптимальних умов для якісного розвитку даного напрямку. Для готелів, які спеціалізуються на розробленні та впровадженні інноваційної діяльності на ринок сфери послуг характерною ознакою є нестача венчурного капіталу. Велика кількість закладів готельного та ресторанного господарства вважають витрати безпосереднім бар'єром інноваційного розвитку. Особливості

діяльності готелю повинні мати об'єктивне вираження в результатах стратегічного планування.

Етап аналізу капіталоспроможності полягає в визначенні трудових ресурсів, знаходження фінансових коштів, можливості технічного озброєння або переозброєння для отримання реального результату.

З метою наочного підтвердження припущених гіпотез в аспекті провадження досягнень науки і техніки доцільним є проведення маркетингового дослідження зовнішнього середовища на мікрорівні.

Окрім цього варто спиратися на той факт, що специфіка роботи готелю полягає в прямій залежності рівня задоволеності гостя та доходів готелю в довгостроковому періоді. Варто спиратися на дослідження провідної північноамериканської глобальної компанії дослідження ринку J.D. Power & Associates [6], результати якої показують залежність рівня задоволення гостя від аспектів обслуговування (рис. 1).

Рис. 1. Фактори, що впливають на рівень задоволення гостей готелю.

При впровадженні інновації в певну сферу діяльності готелю необхідно визначити, чи доцільним буде соціальний ефект такого ноу-хау та його відображення в прибуткових статтях балансу конкретного готелю.

Висновки. Таким чином, однією з умов успішного ведення готельно-ресторанного бізнесу є визначення об'єктивних умов, що прямо або опосередковано впливатимуть на проєктоване чи діюче підприємство. До таких умов належать такі, що, насамперед, виражаються в грошовому вимірі та стосуються людей, як фактору виробництва. Психологія людини теж відіграє велику роль в визначенні необхідності розпочинати чи розширювати виробництво товарів і послуг. Необхідною умовою для аналізу конкурентоспроможності підприємства є визначення своєрідних одиниць виміру в дослідженні та систематизація інформації про фактори кризи підприємства. Інновації слід впроваджувати спираючись на такі критерії як

тривалість циклу впровадження, сфера застосування та початкове положення об'єкта на ринку. Також слід враховувати аспекти обслуговування гостя, що найбільш вагомі для нього при оцінці гостинності закладу.

Доцільно, щоб подальші наукові розробки у сфері дослідження поведінки підприємств готельно-ресторанного господарства мали вектор, направлений на безболісну адаптацію підприємств до сучасних умов вітчизняного ринку та стосувалися проблеми інтенсифікації розвитку підприємств з аргументованим рівнем потенціалу концепції.

Література:

1. Галасюк К. А. Інновації як інструмент подолання кризових явищ на підприємствах готельного господарства / К. А. Галасюк // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. - Одеса, 2013. - №2(181). - С.13-21. 2.
2. Василенко М. Криза інноваційного розвитку України в контексті недосконалості та ігнорування інноваційного законодавства / М. Василенко // Юридический вестник. – 2014. – С. 39.
3. Керанчук, Т. Л. Стратегічне планування як передумова ефективності функціонування підприємств у сфері готельного та ресторанного бізнесу. Проблеми економіки підприємств в сучасних умовах / Т. Л. Керанчук // - 2014 - С. 18.
4. Чим визначається ефективність інновацій?. // Красіля, Т. П.; Карпенко, С. В. Молодь: освіта, наука, духовність, 2011. №2,- С 231.
5. Найбільш курйозні економічні рішення і невтішні прогнози цього року, які не справилися – опитування: сайт «Укрінформ». – К.: 2014 — Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/news> (дата звернення: 23.11.2014). — Назва з екрана.
6. *Following Two Years of Declines, Hotel Guest Satisfaction Increases to a Seven-Year High* сайт «JD Power». - Troy, Michigan, USA. 2013 – Режим доступу: <http://www.jdpower.com/de/node/2940>. – Назва з екрана.

References:

1. Halasiuk K. A. Innovatsii yak instrument podolannia kryzovykh yavyshch na pidprijemstvakh hotelnoho hospodarstva / K. A. Halasiuk // Naukovyi visnyk. Odeskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet. Vseukrainska asotsiatsiia molodykh naukovtsiv. - Odesa, 2013. - № 2(181). - S.13-21. 2.
2. Vasilenko M. Kryza innovatsiinoho rozvytku Ukrainy v konteksti nedoskonalosti ta ihnoruvannia innovatsiinoho zakonodavstva / M. Vasilenko // Yurydycheskyi vestnyk. – 2014. – S. 39.
3. Keranchuk, T. L. Stratehichne planuvannia yak peredumova efektyvnosti funktsionuvannia pidprijemstv u sferi hotelnoho ta restorannoho biznesu. Problemy ekonomiky pidprijemstv v suchasnykh umovakh / T. L. Keranchuk // - 2014 - S. 18.
4. Chym vyznachaetsia efektyvnist innovatsii?. // Krasilia, T. P.; Karpenko, S. V. Molod: osvita, nauka, dukhovnist, 2011. № 2,- S 231.

5. *Naibilsh kuriozni ekonomichni rishennia i nevtishni prohnozy tsoho roku, yaki ne spravdylisia – opytuvannia: sait «Ukrinform».* – K.: 2014 — Rezhym dostupu: <http://www.ukrinform.ua/ukr/news> (data zvernennia: 23.11.2014). — Nazva z ekrana.

6. *Following Two Years of Declines, Hotel Guest Satisfaction Increases to a Seven-Year High* sait «JD Power». - Troy, Michigan, USA. 2013 – Rezhym dostupu: <http://www.jdpower.com/de/node/2940>. – Nazva z ekrana.

УДК 336.77

ПЕРСПЕКТИВИ МІКРОКРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

доктор економічних наук., професор Непочатенко О. О.,

кандидат економічних наук, професор Бечко П. К.,

кандидат економічних наук, доцент Боровик П. М.

Уманський національний університет садівництва, Україна, Умань

Предметом дослідження в даній публікації є процес мікрокредитування суб'єктів агробізнесу, метою дослідження – розгляд перспектив використання механізмів мікрокредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі. У статті з використанням економічних методів досліджень аналізується роль мікрокредитування суб'єктів сільськогосподарського виробництва в розвитку аграрної сфери економіки України. Авторами за результатами дослідження узагальнені теоретичні основи мікрокредитування агробізнесу. Крім того в даній публікації досліджено перспективи подальшого функціонування цієї складової кредитних відносин. Результати дослідження можуть бути використані на практиці саме в діяльності кредитних кооперативів. Результати дослідження продемонстрували, що формування та функціонування кредитних кооперативів дасть можливість сільськогосподарським товаровиробникам забезпечити безперервність виробництва.

Ключові слова: мікрокредитування, споживчий кооператив, кредитний кооператив, кредит, банківський кредит, податковий тягар, пільгове кредитування.

Непочатенко Е. А., Бечко П. К., Боровик П. Н. Перспективы микрокредитования субъектов хозяйствования аграрной отрасли / Уманский национальный университет садоводства, Украина, Умань

Предметом исследования в данной публикации является процесс микрокредитования субъектов сельхозбизнеса, целью исследования - рассмотрение перспектив использования механизмов микрокредитования субъектов хозяйствования аграрной отрасли. В статье с использованием экономических методов исследований анализируется роль микрокредитования субъектов сельхозпроизводства в развитии

сельскохозяйственной сферы экономики Украины. Авторами по результатам исследования обобщены теоретические основы микрокредитования сельхозбизнеса. Кроме того, в данной публикации исследованы перспективы дальнейшего функционирования этой составляющей кредитных отношений. Результаты исследования могут быть использованы на практике именно в деятельности кредитных кооперативов. Результаты исследования показали, что формирование и функционирование кредитных кооперативов позволит сельскохозяйственным товаропроизводителям обеспечить бесперебойность сельхозпроизводства.

Ключевые слова: микрокредитование, потребительский кооператив, кредитный кооператив, кредит, банковский кредит, налоговое бремя, льготное кредитование.

Nepochatenko O. O., Beshko P. K., Vorovyk P. M. Economic prospects for micro-credit of subjects of agricultural sector/ Uman national university of horticulture, Ukraine, Uman

The object of study in this publication is the process of micro-credit subjects agribusiness purpose of the study - examining prospects for micro-credit mechanisms entities agricultural sector. In this article, using economic methods of research examines the role of micro-credit subjects of agricultural production in the development of agriculture Ukraine. The authors of the study are summarized theoretical foundations of microcredit agribusiness. Also in this publication Prospects of the operation of this component of credit relations. The research results can be used in practice is in the business of credit cooperatives. In particular, the study demonstrated that the formation and operation of credit cooperatives will allow agricultural producers to ensure uninterrupted production.

Keywords: micro-credit, consumer cooperatives, credit cooperatives, credit, bank credit, tax burden, preferential loans.

Вступ. Відповідно до вимог Міжнародного валютного фонду для суб'єктів аграрного виробництва, які в даний час оподатковуються за пільговими умовами буде змінений порядок їх оподаткування. Кабінетом Міністрів України розглядаються три варіанти оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, які передбачають наступні зміни:

- для дрібних та середніх аграрних підприємств в обробітку яких перебуває до 10 тис. га і середньорічний обсяг виручки від реалізації до 50 млн грн зберігається оподаткування фіксованим сільськогосподарським податком, а ставка ПДВ - 11% (вхідна 20%, а вихідна 20%);

- другий варіант передбачає, що 80% акумульованого ПДВ залишається в розпорядженні платника, а 20% - перераховується в бюджет;

- відповідно до третього варіанту аграрії добровільно відмовляються від державної підтримки. Крупнотоварні сільськогосподарські товаровиробники оподатковуватимуться за загальною системою оподаткування. ПДВ при експорті зернових і технічних культур не відшкодовуватиметься з бюджету. Дрібнотоварні товаровиробники площа земельних угідь в яких не перевищує

10 тис. га, при річному обороті виручки від реалізації, що не перевищує 50,0 млн грн оподатковуватимуться за єдиним податком за ставкою в межах від 0,3 до 1,0 % від нормативної вартості землі.

За любого варіанту оподаткування аграріїв матиме місце зростання на них податкового навантаження, а натомість і собівартості сільськогосподарської продукції, зниження її конкурентоспроможності, браку, власних коштів на покриття сезонного розриву між надходженням виручки від реалізації та витратами на виробництво.

Процес виробництва в аграрному секторі економіки супроводжується сезонністю і часовим лагом між надходженням виручки від реалізації продукції та затратами на виробництво. В наслідок такого стану виникає потреба в додатковому залученні банківських кредитів.

Практика кредитування вітчизняних суб'єктів аграрного виробництва свідчить, що вони здебільшого не розглядаються комерційними банками як потенційні позичальники. Особливо це стосується дрібнотоварних виробників, яким важко конкурувати на ринку кредитних послуг із суб'єктами господарювання інших галузей національної економіки. Внаслідок такої ситуації суб'єкти аграрної галузі потребують державної підтримки. При цьому рівень підтримки суб'єктів агробізнесу у країнах ЄС суттєво різниться від державної підтримки вітчизняних аграріїв. Зокрема сільгоспвиробники Греції отримують близько 700 євро в розрахунку на один га землі, у Болгарії – 190, у Литві – 143, в Естонії – 112 євро, а в Україні – менш як 20 євро. Крім того, в Євросоюзі аграрії можуть взяти кредит під 3 – 5 % річних [1].

Вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники можуть отримати кредит за ставкою більш як 60% річних. За таких умов забезпечення суб'єктів аграрного виробництва кредитними ресурсами можливе внаслідок запровадження заходів щодо їх мікрокредитування через мережу кредитних сільськогосподарських кооперативів.

Всебічні сторони генезису сільськогосподарської кооперації, регіональних особливостей її функціонування, питань економічного, організаційного, правового регулювання сільськогосподарських кредитних кооперативів досліджені в працях зарубіжних та вітчизняних дослідників. Свій внесок у розвиток теорії сільського кредитного кооперативу як мікрокредитної установи, проблемам його розвитку внесли такі зарубіжні учені як: Ф. Райфайзен, Г. Шульце-Деліч, Дейл Адамс, Делберт Фітчетт, Джеймс фон Пішке, Роальд Льовін, Роберт Фогель, Девід Фрешуотер, Райнхард Шмідт, М. Туган-Барановський, А. Чаянов, Мохаммед Юнус.

Вивченню багатоаспектних теоретичних і практичних питань створення і функціонування кредитних кооперативів присвячені праці багатьох вітчизняних учених, серед яких М. Дем'яненко, О. Гудзь, Т. Герасімова, А. Мороз, М. Малік, М. Савлук, П. Саблук та багато інших.

Разом з тим, на сьогоднішній день відсутня програма щодо системного підходу та наукова концепція розвитку сільськогосподарської кредитної

кооперації в Україні, її державного регулювання і підтримки. Недостатність вивчення проблеми, її теоретичне та практичне значення для національної економіки в цілому і аграрного сектору економіки, зокрема визначило необхідність даного дослідження.

Формулювання мети статті та завдань. Мета дослідження – наукове обґрунтування теоретичних і методичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо створення кредитних кооперативів їх функціонування з метою мікрокредитування суб'єктів господарювання аграрної галузі.

Виклад основного матеріалу статті. Сільськогосподарська кредитна кооперація, як свідчить досвід країн з розвинутими ринковими відносинами, має багатовікову історію. Перший сільський кредитний кооператив був створений пастором Райффайзенем в німецькому селі Геддерсдо в другій половині XIX століття для полегшення життя сільських бідняків. З того часу кооперація в Німеччині, Франції, Нідерландах, США і інших розвинених країнах перетворилася на основну форму, об'єднуючу сільськогосподарських товаровиробників з метою розширення доступу до кредитних ресурсів, необхідних матеріальних ресурсів, можливості реалізації сільгосппродукції.

Формування системи кредитування вітчизняної аграрної економіки проходило в умовах деструктивних явищ, які призвели до розпаду сформованих систем ведення сільськогосподарського виробництва, та фінансово – кредитних відносин. Держава практично втратила регулюючу роль у розвитку галузі, його центральної ланки - сільськогосподарського виробництва.

За сучасних умов державна підтримка вітчизняних сільськогосподарських виробників полягає в здешевленні відсоткових ставок за кредити. Відповідно до Постанови КМУ від 25.02. 2000 р. №398 [2] з 2000 р., паралельно з проведенням аграрної реформи запроваджено механізм державної підтримки через здешевлення кредитів. в основі якої закладено здешевлення відсоткових ставок за банківські кредити. Часткове відшкодування кредитних ставок суб'єктам господарювання аграрного виробництва за рахунок бюджетних коштів за своєю сутністю не є ринковою акцією, оскільки її базовими принципами є державне регулювання функціонування ринку фінансових послуг. Проте, такі компенсаційні виплати сприяли розблокуванню для аграріїв кредитного процесу, дали змогу залучити їх до кредитних ресурсів.

Досвід застосування механізму пільгового кредитування довів окремі прорахунки, що і було передумовою його подальшого вдосконалення. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 27.2001 р. за №59 “Про часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам та іншим підприємствам агропромислового комплексу” запропонований диференційований підхід до розміру часткової компенсації для сільськогосподарських товаровиробників – 70 %, а для інших суб'єктів

господарювання аграрного виробництва – до 50 % облікової ставки НБУ, встановленої на день укладання кредитної угоди [3].

Це і є однією із передумов того, що банківськими кредитами не покривається тимчасовий розрив на протязі року між виробничими витратами та виручкою від реалізації продукції, пов'язаних із нарощування обсягів витрат та залишків товарно-матеріальних цінностей і потребує подальшого його вдосконалення. Пільговий механізм кредитування аграріїв з відшкодуванням кредитної ставки в розмірі 50 % за рахунок бюджетних коштів з чітко встановленою фіксованою відсотковою ставкою 17 % довів його неспроможність позитивно впливати на доступність кредитних ресурсів для аграріїв. Це чітко простежується на прикладі суб'єктів господарювання аграрної галузі Черкаської області. Встановлення банками вищих відсоткових ставок, ніж передбачено в меморандумі, автоматично позбавляло позичальників права на отримання компенсації на здешевлення кредитів від держави.

Пільгове кредитування суб'єктів аграрного виробництва перебуває під впливом макроекономічних факторів найбільш суттєвими з яких є : стійкість національної валюти; ступінь інтеграції національної економіки в світову; загальне економічне зростання; державне регулювання ринку продовольства; залежність від експортного потенціалу; забезпечення цінового паритету між сільськогосподарською та промисловою продукцією.

В основі пільгового кредитування закладений принцип доступу суб'єктів господарювання аграрної галузі до дешевих банківських запозичень на ринку кредитних послуг, оскільки аграрії не розглядаються комерційними банками як потенційні позичальники внаслідок специфіки виробництва яка супроводжується шерегою ризиків. Зокрема, внаслідок віддаленості від локальних центрів позичальники із числа сільськогосподарських, особливо дрібні товаровиробники не цікавлять банківські установи як потенційні позичальники внаслідок того, що трансакційні витрати на їх обслуговування зазвичай перевищують потенційну вигоду банку.

Ще одним чинником, що ускладнює роботу банків є співпадаючий за часом попит на кредит з боку сільськогосподарських товаровиробників, особливо при виробництві рослинницької продукції. Затрудняє роботу і різний термін депозитів, що залучаються, і позик, які надаються: у кризовий період. Населення не ризикує вкладати гроші на термін більше 1-3 місяців, а агропідприємства потребують кредиту на термін не менше 6 місяців.

До ризиків комерційних банків, що обслуговують сільські райони можна віднести недостатню диверсифікацію свого кредитного портфеля внаслідок чого виникають ризики їх банкрутства. За таких умов, комерційні банки, які займають монопольне становище на ринку кредитних послуг статутною діяльністю яких є максимальне отримання прибутку, постійно підвищують відсоткові ставки за кредит, а скористатися банківськими запозиченнями можуть здебільшого високорентабельні позичальники рівень рентабельності

яких суттєво перевищує відсоткові ставки за банківський кредит.

Така форма кредитування в умовах економічної кризи унеможлиблює доступ до кредитних ресурсів низькорентабельних та дрібнотоварних суб'єктів господарювання аграрної галузі, що є основною із перешкод щодо забезпечення ними безперервного процесу виробництва, унеможливлення здійснення розширеного відтворення.

Виходом із ситуації, що склалася на ринку кредитних послуг щодо забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, особливо дрібнотоварних кредитними ресурсами можливе внаслідок запровадження мікрокредитування через створені кредитні кооперативи. Як свідчить аналіз проведених досліджень на Україні не має кредитних з причин відсутності державної програми щодо розвитку мікрокредитування. Заходи щодо надання цілеспрямованої дії держави на розвиток кооперації економічно не обґрунтовані, існуючі механізми підтримки не працюють. В умовах конкуренції з крупними ринковими інтеграторами і за відсутності достатньої ресурсної бази розвиватися кредитним кооперативам украї важко. Разом з тим, за підтримки держави та органів місцевого самоврядування кредитні кооперативи змогли би зайняти достойне місце на ринку кредитних послуг.

Як свідчить практика, держава поки що недооцінює ролі кредитних кооперативів і не визначилася, яким чином можна включити їх в систему державної підтримки. Кредитні кооперативи здатні забезпечити «ефект масштабу» при об'єднанні дрібних товаровиробників для взаємодії з покупцями сільськогосподарської продукції та постачальниками ресурсів і послуг для сільського господарства. Непоодинокі дослідження в сфері мікрокредитування через кредитні кооперативи сільськогосподарських товаровиробників свідчать, що окремі дослідники ототожнюють їх функції із статутною діяльністю комерційних банків [4].

Корінна відмінність між банками і кредитними кооперативами полягає в особливому їх ставленні до капіталу і прибутку. Будь-який комерційний банк, приватний, акціонерний чи іпотечний, з державною участю, здійснюючи свої операції, завжди прагне до того, аби виручити якомога більше прибутку на капітал, з яким він працює. Основні відмінності сільськогосподарського кредитного кооперативу від банку представлені в табл. 1.

Як переконливо демонструють результати дослідження, наведені в таблиці, на відміну від комерційного банку, кредитний кооператив жорстко не зосереджений на отриманні прибутку, а створюється для максимального задоволення потреб своїх членів-пайовиків, що обумовлює способи управління, ведення господарської діяльності, розподілу прибутку з погляду класиків кооперації, кооператив - це господарське підприємство, що засноване на добровільному об'єднанні декількох осіб, має своєю метою не отримання максимального прибутку на витрачений капітал, але його зростання, завдяки спільному господарюванню, трудових доходів його членів та скорочення їх витрат. Поряд з цим, кредитному кооперативу властиві характеристики макрофінансового підприємства. В економічній літературі

терміни мікрофінансова установа, мікрофінансування, мікrokредитування вживаються часто, хоча не завжди під ними розуміються одні і ті ж категорії. Частково така ситуація пов'язана з тим, що в Україні немає єдиної законодавчої бази, яка б регулювала мікрофінансову діяльність.

Таблиця 1

Відмінності кредитного кооперативу від комерційного банку

Показники	Сільськогосподарський кредитний кооператив	Комерційний банк
Мета	Задоволення потреб членів кооперативу у виробничій позиції	Прибуток
Організаційна форма	Кооператив.	Акціонерне товариство, корпорація
Клієнти	Лише члени-пайовики, в основному фермерські господарства і особисті підсобні господарства.	Будь-які платоспроможні клієнти.
Управління	За принципом «Одна людина – один голос».	Відповідно до частки в статутному капіталі, кількості акцій
Розподіл прибутку	Відрахування до фонду фінансової взаємодопомоги	Дивіденди акціонерам.
Джерела власного капіталу	Пайові і ошадні всіх членів кооперативу (включаючи асоційованих), доходи від власної діяльності	Внески акціонерів в статутний капітал, прибуток
Основна гарантія кредитоспроможності	Довіра до особистих якостей позичальника, що забезпечують ефективне і цільове використання кредиту	Майно
Субсидіарна відповідальність за зобов'язаннями	Є додатковою гарантією кредитоспроможності	Немає
Цілі кредитування	В основному на виробничі цілі	Не має значення, на які потреби
Послуги, що надаються	Надання позик членам кооперативу, зберігання заощаджень членів кооперативу, розрахунково-фінансові послуги, консультування	Кредити всіх видів, поточний рахунок для фізичних і юридичних, інші види послуг (ширший діапазон діяльності)
Оподаткування	Оподатковується податком на прибуток	Податок на прибуток банків
Рівень транзакційних витрат	Незначні, враховуючи територіальну доступність кооперативу для пайовиків	Висока (передбачає моніторинг кредитів та поїздки кредитних фахівців у філії банків)

Кредитні кооперативи, групи фінансової взаємодопомоги, товариства взаємного кредитування, кредитні спілки громадян, об'єднання кредитної і фінансової ініціативи, групи позичальників під колективну відповідальність –

ось далеко не повний перелік назв різних форм мікрофінансових установ, що зустрічаються в економічній літературі. При ідентифікації відмінних характеристик мікрофінансових установ слід врахувати наступні: особлива клієнтська база, зазвичай, обмежена в доступі до кредитних ресурсів в банківській системі. У ній представлені самі різні верстви населення (від успішних малих підприємств, дрібних бізнесменів і торговців до сільських мешканців із низькими доходами); різні організаційно-правові форми; обсяги кредиту, що видаються в макрофінансовими установами варіюють від мікро- до вельми значних розмірів (від 30 до 125 тис. доларів залежно від країни); формальний і неформальний статус; крім доступу до кредитів мікрофінансові установи виконують важливі соціальні функції підтримки в подоланні бідності і економічного зростання території - форми і функції суттєво різняться по країнах залежно від їх достатку, соціально-економічного розвитку, рівня бідності, наявності чинного законодавства.

Мікрофінансова установа – це інституція з надання суб'єктам малого підприємництва і фізичним особам, що мають обмежений доступ до традиційних банківських послуг, фінансових і соціальних послуг (зокрема навчання і консультування), спрямованих з погляду макроекономічного ефекту на згладжування соціальної напруженості в суспільстві, підвищення рівня життя населення, забезпечення зайнятості, розвиток підприємництва.

Сільськогосподарський кредитний кооператив є одночасно сільськогосподарським кооперативом і особливою мікрофінансовою установою, обслуговуючою інтереси сільських товаровиробників переважно у сфері виробничого кредитування. Основною метою створення сільськогосподарського кредитного кооперативу є забезпечення доступу його членів-пайовиків до позикових коштів, в основному для сільськогосподарського виробництва, за мінімально можливою ціною, а також розміщення їх вільних коштів у вигляді ощадних паїв.

Особливості сільськогосподарського виробництва і пов'язаний з ними підвищений ризик неповернення позик, а також завдання розвитку багатогалузевої сільської економіки обумовлюють необхідність створення кредитно-фінансових інституцій, орієнтованих на обслуговування потреб всього сільського співтовариства, а не лише виробників сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим представляється, що в правовий простір потрібно запровадити нове поняття «Сільського кредитного кооперативу», а не «сільськогосподарського». Особливості сільськогосподарського виробництва і пов'язаний з ними підвищений ризик неповернення позик, а також завдання розвитку багатогалузевої сільської економіки обумовлюють необхідність створення кредитно-фінансових інституцій, орієнтованих на обслуговування потреб всього сільського співтовариства, а не лише виробників сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим представляється, що в правовий простір потрібно запровадити нове поняття «Сільського кредитного кооперативу», а не «сільськогосподарського».

У багатьох країнах світу специфічні проблеми дрібного сільського кредиту вирішувалися шляхом створення спеціалізованих кооперативних кредитних інституцій. За розміром власного капіталу і кількістю операцій окремі кооперативні банки входять в першу двадцятку комерційних банків. Це голландський РАБОБАНК (Rabobank), мережа німецьких Райффайзен-банків (Reiffeisen-banken), французький Креді-аґріколь (Credit Agricole), американська Фарм Кредит Систем (Farm Credit System), відмінною рисою яких є їх кооперативне походження, оскільки свого часу всі вони були створені на основі кредитних кооперативів, підтримуваних (Німеччина, Швеція) або ініційованих (США, Франція, Японія) державою.

Досвід підприємства і роботи системи кооперативних банків в країнах Західної Європи і кооперативних систем в економіках Східної Європи і Південно-східної Азії, що розвиваються, може бути корисний в нашій країні, передусім, в царині фінансової підтримки оборотного капіталу і визначенні нормативно-правових меж діяльності всіх мікрофінансових організацій кооперативного типу.

Роль держави в розвитку кредитної кооперації неоднозначна. Воно може брати участь в становленні системи від встановлення рамкових стосунків і контролю до прямого фінансування первинного капіталу. Використовуючи досвід США і Німеччини, з бюджету яких в значній мірі формувався стартовий капітал системи сільської кредитної кооперації, а також цілком свіжий приклад Молдови, Болгарії, Румунії, де держава брала позику у Всесвітнього банку з метою нарощування оборотного капіталу кредитної кооперації.

Немає сумнівів, що в разі надання державою бюджетної позики, вона гарантовано повернеться до бюджету, як це було в США (державна позика була виплачена за 20 років), дореволюційній Росії (до 1913 року 100 % позик видавалося за рахунок власних коштів і вкладів членів-пайовиків), в Південній Кореї обсяг кредитів всього за 13 років збільшився в 4 рази.

Важливим елементом кооперативної системи кредитування сільських підприємців є механізми гарантії і забезпечення позик. Наприклад, Литовський гарантійний фонд сільськогосподарських кредитів (Zemes Ukio Paskolu Garantiju Fondas) з капіталом 1,8 млн. євро був створений в 1995 р. для надання гарантій позичальникам, що не мають можливості забезпечити заставу. Аналіз проведених досліджень свідчить про досвід Німеччини та Голландії слід скористатися. В цих країнах значна частина капіталу сільських кредитних кооперативів сформована за рахунок залучення заощаджень місцевого населення і зовнішніх приватних інвестицій. Для залучення в систему сільськогосподарської кредитної кооперації України вільних коштів з фінансових ринків можна скористатися досвідом американської Федеральної корпорації з фінансування фермерського кредиту, яка випускає спеціальні облігації, що гарантуються федеральним урядом. Як варіант можна розробити механізм, при якому кошти, що залучаються, надходять не в саму систему сільськогосподарської кредитної кооперації, а акумулюються в спеціальному

гарантійному фонді, призначеному для видачі гарантій сільськогосподарським кооперативам, що мають недостатнє забезпечення.

Одним з перспективних напрямів розвитку системи кредитної кооперації є розширення позик цільового призначення. В Україні позики надаються, в основному, на виробничі цілі. Варто скористатися досвідом Німеччини і Голландії, де кредити, що надаються на потреби сільського господарства, не перевищують 5 % від загальної їх суми, оскільки територіальна концепція розвитку сільського району вже давно превалює над галузевою.

Навряд чи можна перенести зарубіжний досвід за способами формування нагромадження паїв. У американській Farm Credit System постійне нагромадження паїв серед клієнтів відсутні. В Німеччині і Голландії розмір паю встановлюється однаковим для всіх членів кооперативу, і має швидше символічний характер. Сума отриманого кредиту залежить не від розміру паю, а від вартості застави і оцінки інших гарантій, що надаються під забезпечення боргу.

У дореволюційній Росії пай був фіксований. Члени кооперативу могли формувати його протягом декількох років з дня вступу до кооперативу. Максимальний розмір кредиту відповідав розміру вже накопиченого паю. Результати дослідження свідчать про необхідність формування обов'язкового і ощадного паїв, а також додаткового паю в разі виникнення збитків кооперативу.

У сфері розподілу прибутку також є різні варіанти. Зокрема в Голландії, накопичений прибуток не підлягає розподілу між членами кооперативу, а накопичується в резервному фонді, який призначений для збільшення власного капіталу і служить засобом для покриття можливих збитків або розширення послуг на користь членів кооперативу і місцевого співтовариства. Такий досвід можна застосовувати і до кредитних кооперативів, які будуть створені в Україні. Крім того, виконуються резервні вимоги. Все це украй актуально для вітчизняних кооперативів – слід пожертвувати патронажними виплатами на користь накопичення власних засобів і розширення фонду фінансової взаємодопомоги.

Висновки. Створення і успішне функціонування кредитних кооперативів їх доступ до ринку кредитних послуг дасть можливість сільськогосподарським товаровиробникам забезпечити безперервність кругообігу виробництва, нарощування обсягів виробництва та реалізації конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, їх функціонування на самофінансуванні та самоокупності, забезпечити продовольчу безпеку країни.

Подальші пошуки в обраному авторами напрямі наукових досліджень слід присвятити пільговому банківському кредитуванню суб'єктів агробізнесу.

Література:

1. Олійник С. Фермери просять підтримки / С. Олійник. – Газета Експрес 16-17 вересня 2014 р.

2. Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт: за станом 25.02. 2000 р. № 398 / постанова КМУ. – Офіційний вісник України. – 2000. – №9. – С. 3-4.

3. НБУ ввів обмеження для банків та обміну валют. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.bank.gov.ua/Inf_mat/Of_Pov/2008/11.10.2008_319.htm.

4. Про часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам та іншим підприємствам агропромислового комплексу: за станом на 27 01. 2001 р. №59 / Постанова КМУ. – Офіційний вісник України. – 2001. – №5. – С. 41-42.

References:

1. Olijnyk S. (2014) *Fermery prosiat' pidtrymky* / S.Olijnyk. – *Hazeta Ekspres* 16-17 veresnia 2014 r.

2. *The Kabinet Ministriv of Ukraine (2000) Pro dodatkovi zakhody schodo kredyтування комплексу sil's'kohospodars'kykh robit: za stanom 25.02. 2000 r. № 398 / Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy.*

3. *NBU vviv obmezhenia dlia bankiv ta obminu valiut (2000), available at: http://www.bank.gov.ua/Inf_mat/Of_Pov/2008/11.10.2008_319.htm.*

4. *The Kabinet Ministriv of Ukraine (2001) Pro chastkovu kompensatsiiu stavky za kredyty komertsijnykh bankiv, scho nadaiut'sia sil's'kohospodars'kym tovarovyrobnykam ta inshym pidpriemstvam ahropromyslovoho kompleksu: za stanom na 27 01. 2001 r. № 59 / Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy.*

УДК 338:656.2 (477)

УПРАВЛІНСЬКІ ІННОВАЦІЇ В СИСТЕМІ ІНТЕГРОВАНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Федорко І. П.

Українська державна академія залізничного транспорту, Україна, м Харків

Реалізація інтегрованого управління розвитком транспортно-логістичних послуг потребує впровадження управлінських інновацій. Досліджено сутність та зміст управлінських інновацій підприємств, розкрито їх види. Розроблено методичний інструментарій управління розвитком транспортно-логістичних послуг підприємств залізничного транспорту, котрий включає систему управлінських інновацій, що реалізуються на наступних етапах управління розвитком послуг: формування та прийняття концепції, ініціація інституціональних змін, формування конкурентоспроможного портфелю послуг та стратегії їх розвитку. Впровадження управлінських інновацій дозволяє підвищити

результативність управлінських рішень в умовах невизначеності й нестабільності бізнес-середовища.

Ключові слова: управлінські інновації, стратегічне управління, залізничний транспорт, розвиток послуг, транспортно-логістичні послуги.

Федорко И. П. Управленческие инновации в системе интегрированного управления развитием транспортно-логистических услуг/ Украинская государственная академия железнодорожного транспорта, Украина, г. Харьков.

Реализация интегрированного управления развитием транспортно-логистических услуг нуждается во внедрении управленческих инноваций. Разработан методический инструментарий управления развитием транспортно-логистических услуг, который включает систему управленческих инноваций, реализуемых на следующих этапах разработки услуг: формирование и принятие концепции, инициация институциональных изменений, формирование конкурентоспособного портфеля услуг и стратегии их развития. Внедрение управленческих инноваций позволяет повысить результативность управленческих решений в условиях неопределенности и нестабильности.

Ключевые слова: управленческие инновации, стратегическое управление, железнодорожный транспорт, развитие услуг, транспортно-логистические услуги.

Fedorko I. P. Managerial innovations in the system of integrated management development of transport and logistics services/ Ukrainian state Academy of railway transport Ukraine, Kharkov

Implementation of the integrated development of transport services requires the implementation of managerial innovations. Examines the nature and content of managerial innovations enterprises, revealed their types. Methodical management instrumentation development of transport and logistics services of railway transport enterprises, which includes a system of innovations that are implemented in the following stages of management development services: development and adoption of the concept, the initiation of institutional change, the formation of a competitive portfolio of services and strategies for their development. Implementation of managerial innovations can improve the effectiveness of management decisions in conditions of uncertainty and instability in the business environment.

Keywords: management innovation, strategic management, rail transport, development services, transport and logistics services.

Вступ. Сучасні негативні тенденції розвитку підприємств залізничного транспорту України обумовлені як складною нестабільною ситуацією в державі й світовій економіці, так і неефективним внутрішньогосподарським механізмом підприємств залізничного комплексу. Існуючі проблеми залізничного комплексу негативно відбиваються на якості транспортного обслуговування, виконанні життєво важливих функцій залізничного транспорту, що актуалізує завдання удосконалення управління розвитком

послуг підприємств залізничного транспорту. В умовах нестабільності та мінливості підприємницького середовища важливе місце відводиться управлінським інноваціям, які націлені на формування гнучкої системи управління, котра буде здатна адекватно реагувати на зміни й виклики зовнішнього середовища.

Теоретико-методичні аспекти впровадження управлінських інновацій розкривають в свої працях такі вчені як: Д. Біркіншау, І. П. Ваганов, А. Б. Тітов, Е. М. Коротков, Ю. А. Ушанова, В. В. Прохорова, С. А. Мушнікова, М. М. Чечуріна та інші [1-7].

Однак, потребують подальшого дослідження питання застосування управлінських інновацій як дієвого інструменту забезпечення розвитку транспорно-логістичних послуг на підприємствах залізничного транспорту.

Метою статті є дослідження сутності й видів управлінських інновацій та розробка комплексу управлінських інновацій для системи інтегрованого управління розвитком транспорно-логістичних послуг на вітчизняних підприємствах залізничного транспорту.

Для вітчизняних підприємств залізничного транспорту найважливішим напрямком удосконалення їх діяльності є переорієнтація на розширення продуктового портфелю і розробку комплексних транспорно-логістичних рішень, котрі будуть максимально наближені до потреб клієнта і вимог сучасного ринку, шляхом переходу від переважного надання послуг з перевезень до надання комплексних інтегрованих транспорно-логістичних послуг світового рівня.

Забезпечення впровадження стратегічних рішень в області транспортної логістики на залізничному транспорті вимагає розвитку системи управління, що в сучасних умовах, забезпечується, наступними аспектами. По-перше, інтегрованістю системи управління, що припускає: узгодженість цілей всіх бізнес-процесів: ухвалення обґрунтованих управлінських рішень на всіх рівнях управління, побудову системи управління на основі єдиного інформаційного простору, який охоплює і координує всю сукупність управлінських процесів. По-друге, шляхом розробки і впровадження управлінських інновацій.

Виходячи з представленого вище розглянемо сутність управлінських інновацій. Так, Д. Біркіншау [7] характеризує управлінські інновації як впровадження нових практик, процесів і структур, котрі характеризуються значним відривом від поточних норм. Недоліком такого підходу є його вузькість, зокрема, під інноваціями доцільно розуміти не тільки значущі і трансформаційні, але і еволюційні зміни. Коротков Е. М. під управлінськими інноваціями розуміє успішні нововведення в сфері управлінської діяльності [2]. Тітов А. Б. стверджує, що управлінські інновації – це нові форми і методи роботи, що використовуються апаратом управління [4]. На думку Ушанова Ю. А. під управлінськими інноваціями слід розуміти будь-яке організаційне рішення, систему, процедуру або метод управління, що істотно відрізняються від сформованої практики і вперше використовувані в даній

організації [5]. За визначенням Чечуріної М. М. управлінські інновації – це особливий вид нововведення, що має свої специфічні особливості, пов'язані зі сферою застосовування, меншими матеріальними, але більшими психологічними витратами при впровадженні [6].

Детальне визначення змісту управлінських інновацій представляє П. І. Ваганов, який під управлінськими інноваціями розуміє «цілеспрямовану зміну складу функцій, організаційних структур, технології і організації процесу управління, методів роботи системи управління, орієнтовану на заміну елементів системи управління або системи управління в цілому, з метою прискорення або поліпшення рішення поставлених перед підприємством задач на основі виявлення закономірностей і чинників розвитку інноваційних процесів на всіх стадіях життєвого циклу продуктів, технологій і підприємства в цілому» [1, с. 35]. На думку П. І. Ваганова, управлінські інновації здійснюються в трьох основних формах адаптаційних механізмів: структурного, адміністративного і інформаційного.

На основі проведеного аналізу пропонуємо під управлінськими інноваціями розуміти новітні методи і технології в системі управління, що обумовлюють еволюційні зміни в процесах управління, котрі забезпечують його результативність та досягнення поставлених цілей при врахуванні мінливості підприємницького середовища.

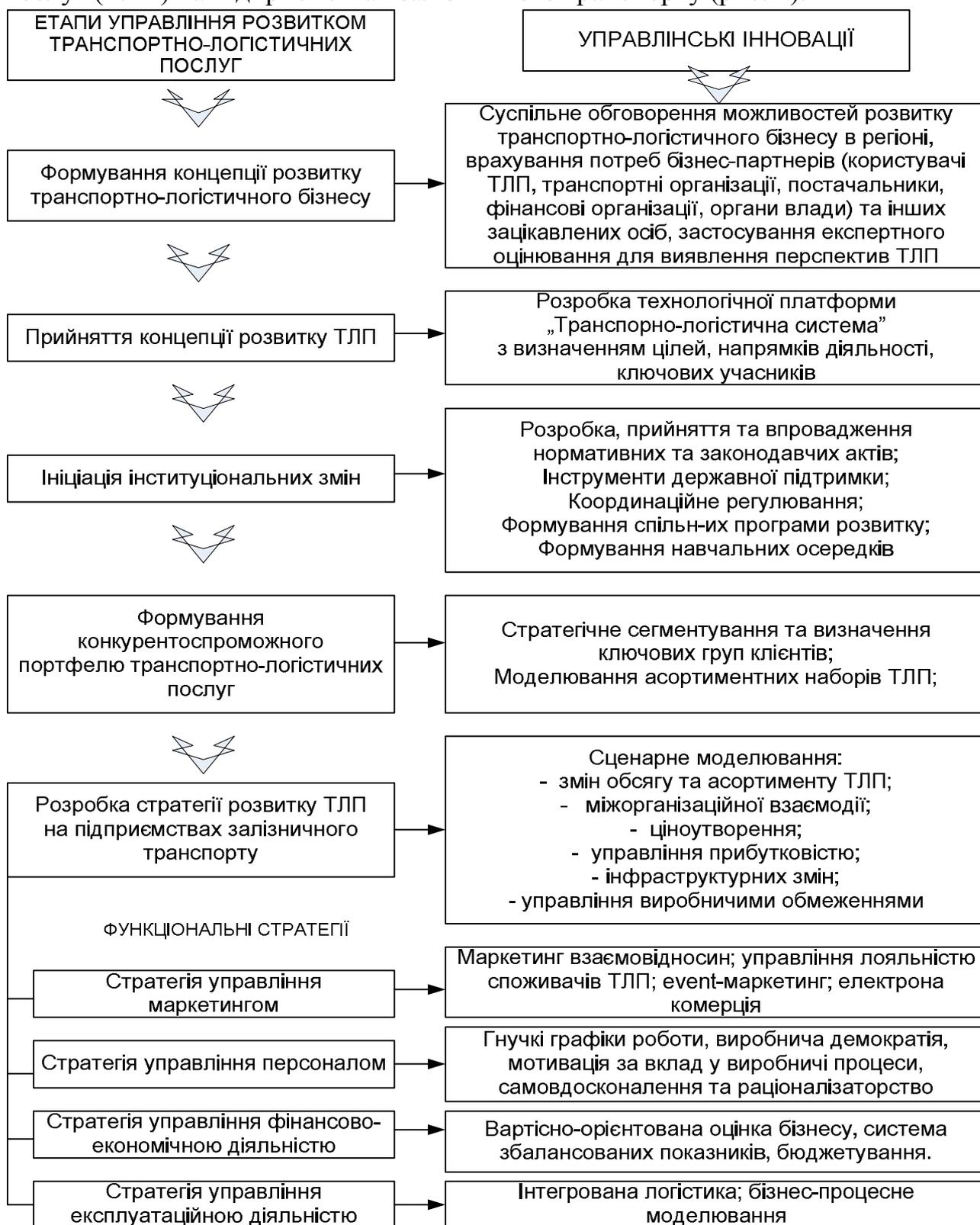
Слід прийняти до уваги те, що управлінська діяльність є однією з найскладніших. Вона об'єднує серію самостійних функцій: планування (розробка програми, процедури її здійснення і графіків виконання, аналіз ситуацій, визначення методів досягнення мети і т. п.); організації (раціоналізація організаційної структури, координація діяльності структурних підрозділів і т. д.); мотивації (стимулювання зусиль всіх працівників на виконання поставлених задач); координації; контролю. Тому, зважаючи на функції управління та етапи життєвого циклу транспортних послуг, зроблено висновок щодо доцільності впровадження не будь-якої однієї управлінської інновації, а їх комплексу.

Систематизовано види управлінських інновацій за такими ознаками як: темп і якість змін; ступінь новизни, можливість відтворення, масштабом та силою впливу, періодом реалізації; областю організаційної діяльності; змістом та напрямком управлінської діяльності.

За рівнем новизни, масштабу та сили впливу управлінські інновації поділяють на: базисні (фундаментальні), поліпшуючі, мікроінновації, псевдоінновації. За просторовим масштабом на: глобальні, національні, регіональні, локальні, персональні. За типом новизни управлінські інновації можуть бути: нові для галузі у світі; нові для галузі у країні; нові для підприємства. За напрямом (об'єктом) впливу виділяють продуктові та процесні управлінські інновації. За періодом реалізації управлінські інновації діляться на стратегічні; довгострокові та середньострокові.

Грунтуючись на представлених вище положеннях, запропоновано впровадження системи інновацій в управління розвитком транспортних

послуг, що реалізовано на прикладі розвитку транспортно-логістичного послуг (ТЛП) на підприємствах залізничного транспорту (рис. 1).

Рис. 1. Управлінські інновації в системі інтегрованого управління розвитком транспортно-логістичних послуг

Визначено, що удосконалення діяльності залізничного транспорту на основі транспортно-логістичної концепції, в сучасних умовах, потребує суттєвих змін інституціонального, інфраструктурного, міжорганізаційного та внутрішньорганізаційного характеру, що стало основою для формування етапів розвитку транспортно-логістичних послуг та визначення в їх межах дієвих інноваційних управлінських рішень.

Для розробки стратегії розвитку транспортно-логістичних послуг на підприємствах залізничного транспорту запропоновано впровадження сценарного моделювання як інструменту стратегічного управління, що ґрунтується на побудові ряду моделей, з'єднаних загальним сценарієм. Кожна з моделей може відображати одну з ситуацій, пов'язаних з минулим, теперішнім часом або майбутнім. Між всіма моделями існує єдиний зв'язок, оскільки вони представляють послідовність розвитку однієї початкової ситуації.

Побудова стратегії розвитку транспортно-логістичних послуг поєднує наступний ряд сценаріїв: змін обсягу та асортименту транспортно-логістичних послуг; міжорганізаційної взаємодії; ціноутворення; управління прибутковістю; інфраструктурних змін; управління виробничими обмеженнями.

Висновки:

Загалом впровадження запропонованих управлінських інновацій забезпечить підвищення якості управлінських рішень, скорочення часу на прийняття управлінських рішень, упорядкування структур систем управління, гнучкість процесу управління та скорочення втрат від нераціональних структур та від необґрунтованих рішень.

Література:

1. Ваганов П. И. *Методологические проблемы управленческих инноваций [Текст]* / П. И. Ваганов. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2003. -213 с.
2. Коротков Э. М. *Концепция менеджмента [Текст]* / Э. М. Коротков. – М.: Дека, 1996. -586 с.
3. Прохорова В. В. *Синергетическая концепция в формировании управленческих инноваций на предприятиях [Текст]* / В. В. Прохорова, С. А. Мушников // *Бизнес-Информ.* - 2011. - №12. – С.138-141.
4. Титов А. Б. *Характеристика и принципы классификации инноваций [Текст]* / А. Б. Титов. - СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1998. - 215 с.
5. *Управленческие инновации в США. Проблема внедрения [Текст]* / Под ред. Ю. А. Ушанова. – М.: Наука, 1989. – 286 с.
6. Чечурина М. Н. *Управленческие инновации и экономическое развитие общества [Текст]* / М. Н. Чечурина // *Вестник МГТУ.* - 2001. - Т. 4. - № 2. - С. 203–208.
7. Birkinshaw Julian. *How Management Innovation Happens [Text]* / Julian Birkinshaw // *MIT Sloan Management Review.* -2006. - 302-324 p.

References:

1. Vaganov P. I. *Metodologicheskie problemy upravlencheskikh innovatsiy* / P. I. Vaganov. – Spb.: Izd-vo SPbGUEF, 2003. -213 p.
2. Korotkov E. M. *Kontseptsiya menedzhmenta [Tekst]*/ E. M. Korotkov. – M.: Deko, 1996. - 586 p.
3. Prokhorova V. V. *Sinergeticheskaya kontseptsiya v formirovanii upravlencheskikh innovatsiy na predpriyatiyakh* / V. V. Prokhorova, S. A. Mushnikova // *Biznes-Inform.* - 2011. - №12. – P.138-141.
4. Titov A. B. *Kharakteristika i printsipy klassifikatsii innovatsiy* / A. B. Titov. - SPb.: Izd-vo SPbGUEF, 1998. - 215 p.
5. *Upravlencheskie innovatsii v SShA. Problema vnedreniya* / Pod red. Yu. A. Ushanova. – M.: Nauka, 1989. – 286 p.
6. Chechurina M. N. *Upravlencheskie innovatsii i ekonomicheskoe razvitie obshchestva* / M. N. Chechurina // *Vestnik MGTU.* - 2001. - T. 4. - № 2. - P. 203–208.
7. Birkinshaw Julian. *How Management Innovation Happens* / Julian Birkinshaw // *MIT Sloan Management Review.* -2006. - P. 302-324.

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК

УДК: 502.51(282.247.322)

ГЕОЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН РІЧКОВО-БАСЕЙНОВОЇ СИСТЕМИ СЕРНА (ВОДОЗБІР Р. СТИР)

кандидат географічних наук, Павловська Т. С., Рудик О. В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна, Луцьк

Відображено результати аналізу геоекологічного стану річково-басейнової системи Серна, яка входить до водозбору р. Стир. Для цього виявлено несприятливі геоморфологічні процеси та наслідки їхнього прояву; проаналізовано сучасний екологічний стан атмосферного повітря, поверхневих вод, земельних ресурсів; дано характеристику господарської діяльності у межах басейну, виявлено екологічно небезпечні об'єкти; розраховано й проаналізовано коефіцієнт екологічної стійкості, коефіцієнт антропогенного навантаження та інші показники еколого-ландшафтної організації досліджуваної території; визначено й охарактеризовано дестабілізуючі та екостабілізуючі умови і чинники геоекологічного стану річково-басейнової системи Серни з відображенням на картах різночасових фізико-географічних умов водозбору; обґрунтовано першочергові заходи оптимізації геоекологічного стану досліджуваного об'єкта.

Ключові слова: гідрохімічні показники, гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин, еколого-ландшафтна організація території, коефіцієнт антропогенного навантаження, коефіцієнт екологічної стійкості, меліорація, поселенське навантаження.

Павловская Т. С., Рудик А. В. Геоэкологическое состояние бассейново-речной системы Серна (водосбор р. Стырь)/ Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, Украина, Луцк.

Отображены результаты анализа геоэкологического состояния бассейново-речной системы Серна, входящей в состав водосбора р. Стырь. Для этого были выявлены неблагоприятные геоморфологические процессы и последствия их проявления; проанализировано современное экологическое состояние атмосферного воздуха, поверхностных вод, земельных ресурсов; дана характеристика хозяйственной деятельности в пределах бассейна, выявлены экологически опасные объекты; рассчитаны и проанализированы коэффициент экологической стойкости, коэффициент антропогенной нагрузки и другие показатели эколого-ландшафтной организации исследуемой территории; определены дестабилизирующие и экостабилизирующие условия и факторы геоэкологического состояния бассейново-речной системы Серны с отображением на картах разновременных физико-географических условий водосбора; обоснованы первоочередные мероприятия оптимизации геоэкологической ситуации исследуемого объекта.

Ключевые слова: гидрохимические показатели, предельно допустимые концентрации загрязняющих веществ, эколого-ландшафтная организация территории, коэффициент антропогенной нагрузки территории, коэффициент экологической стойкости территории, меліорація, селітебная нагрузка.

Pavlovska T. S., Rudyk O. V. Geoecological condition of the drainage basin system of Serna river (drainage basin of Styr river)/ Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine, Lutsk

The results of analysis of the geoecological condition of the drainage basin system of Serna River, that is included in the drainage basin of Styr River, are represented. Unfavorable geomorphological processes and their consequences are established. The modern ecological state of atmospheric air, surface-water, landed resources is analyzed. Description of economic activity within the limits of drainage basin is given, ecologically dangerous objects are find. The coefficient of ecological stableness, the coefficient of the anthropogenic stress and other indexes of ecology-landscape organization of the investigated territory, are calculated and analyzed. Destabilizing and stabilizing terms and factors of the geoecological condition of the drainage basin system of Serna River are described and indicated on the maps of different in time physical-geographical terms of drainage basin system. The most important measures of optimization of the geoecological condition of the investigated object are reasonable.

Keywords: hydrochemical indexes, threshold limit value of hazardous substances, ecology-landscape organization of territory, coefficient of the anthropogenic stress, coefficient of ecological stability, land-reclamation, settler stress.

Вступ.

Людина як біологічна й соціальна істота існує у певному природному середовищі, яке може позитивно або негативно впливати на її здоров'я та комфорт життєдіяльності. Разом з тим сучасний стан навколишнього природного середовища є наслідком тривалої антропогенної діяльності. Отже, умови проживання людей на певній території залежать від конкретної геоecологічної ситуації – стану природного середовища в певному регіоні, ступеня його відповідності санітарно-гігієнічним нормам життя населення і природно-ecологічним умовам існування живих організмів [1, с. 9].

Своєрідним індикатором стану довкілля є басейн річки – збалансована геоecологічна система, яка під впливом сонячної енергії продукує сукупність природних ресурсів, у тому числі і водних [2, с. 10]. Своєю чергою, річкова система в узагальненому вигляді є відображенням сучасних процесів, які відбуваються на водозборі. І чим меншою є річка, тим більш вираженою буде ця залежність [3, с. 1]. Саме водні об'єкти найчастіше є шляхом розповсюдження забруднень та їх акумуляції, а по-друге, – в межах басейну замикаються колообіги речовин, тобто реалізується більшість балансів. Перенос продуктів техногенезу в них відбувається до відповідного базису денудації – від вододільних до гирлових областей водозборів і залежить від структурно-функціональної організації останніх [4]. Зміна ecологічного стану малих річок відображається на виконанні ними ecологічних, економічних та соціальних функцій, а також функціонуванні середніх і великих річок, притоками яких вони є.

В Україні геоecологічний підхід до вирішення проблем раціоналізації природокористування отримав розвиток у працях О. Адаменка, О. Гавриленко, С. Генсірука, К. Геренчука, М. Гродзинського, М. Гуцуляка, Г. Денисика, І. Ковальчука, О. Маринича, А. Мельника, В. Некоса, Я. Олійника, Ю. Олішевської, В. Пащенко, К. Позаченюк, Л. Руденка, Г. Рудька, В. Стецюка, Л. Царика, І. Черваньова, Г. Швєбса, П. Шищенко, О. Топчієва та ін. [5, с. 18; 6, с. 164]. Проблемам вивчення малих річок та їхніх басейнів присвячені роботи В. Вишнеvського, В. Гребіня, І. Ковальчука, Л. Курганевич, О. Ліхо, А. Михновича, Я. Мольчака, О. Ободовського, М. Паламарчука, В. Перехрєста, В. Поліщука, М. Проскурняка, В. Тімченка, С. Сніжка, Л. Фільчагова, В. Хільчевського, Р. Хімка, М. Цепенди, М. Чемериса, І. Шуляренко, Ю. Ющенко, А. Яцика та ін. [2, с. 7; 7, с. 188; 8, с. 57;]. Річково-басейнова система Серни була в полі зору таких науковців як Н. Баб'як, Я. Мольчак, В. Нікітюк, С. Панькевич, В. Фєсюк, В. Яцик [9; 10; 11]. Проте у їхніх працях були висвітлені лише окремі аспекти функціонування річки та її басейну.

Досліджувана нами територія характеризується зростаючими темпами антропогенних навантажень на природне середовище та наявністю малих річок, які несуть свої води у Стир – одну із важливих водних артерій для Волинської області та, особливо, Луцька. Необхідність збереження та відновлення водних ресурсів в умовах загострення взаємовідносин природи і суспільства й зумовила актуальність дослідження геоекологічного стану підбасейнів Стиру, зокрема річково-басейнової системи Серна.

Формулювання мети статті та завдань. Мета статті – проаналізувати сучасний стан водозбору р. Серна, оцінити рівень геоекологічної напруги, виявити екостабілізуючі та дестабілізуючі умови та чинники геоекологічної ситуації у басейні. Для цього вирішувалися такі завдання: 1) опрацювати теоретико-методичні основи геоекологічного дослідження басейнових систем; 2) у процесі аналізу ландшафтно-екологічної організації досліджуваного басейну визначити коефіцієнт екологічної стійкості та коефіцієнт антропогенного навантаження на басейн, співвідношення рілля/природні кормові угіддя/ліси, співвідношення природних і господарських угідь, сільськогосподарську освоєність, розораність сільськогосподарських угідь, лісистість, залуженість, заболоченість, розораність території; 3) на основі аналізу екологічного стану атмосферного повітря, поверхневих вод, земельних ресурсів, видів господарської діяльності у межах басейну виділити дестабілізуючі та стабілізуючі умови й чинники сучасної екологічної ситуації на досліджуваній території; 4) обґрунтувати шляхи оптимізації геоекологічного стану річково-басейнової системи Серни. При цьому в роботі використовувалися еколого-географічний, ландшафтно-екологічний, системний та басейновий підходи. Застосовувалися такі методи дослідження як математико-статистичний, порівняльно-географічний, графічний аналіз, картографічне моделювання тощо. Інформаційною базою слугували фондові матеріали Волинського центру гідрометеорології, Волинського обласного управління водних ресурсів, Управління екології та природних ресурсів Волинської облдержадміністрації, Головного управління статистики у Волинській області, сучасна цифрова топокарта Волинської області, карта Військового Інституту Географічного (WIG, Варшава, 1926 р.), що відображає топографічну ситуацію досліджуваної території станом на 1923 р., форма 6-зем Головного управління Держкомзему у Волинській області, дані власних польових досліджень.

Виклад основного матеріалу статті. Річка Серна належить до басейну р. Стир і є її лівою притокою. Бере початок біля с. Юнівка, що на захід від смт Торчин. Впадає в Стир на північний захід від смт Рокині. Водозбір річки розташований переважно в межах Сокальсько-Торчинської височини, північно-східна частина басейну належить до Турійської денудаційної височини. Абсолютні висоти коливаються в межах 174,4-288,2 м, зазвичай перевищуючи 250 м. Густота ерозійного розчленування – 0,16-0,36 км/км²; глибина ерозійного розчленування – 14-48 м/км²; середній похил – 1,2 м/км. Норма річного стоку у створі, що нижче с. Буяни – 0,25 м³/с, у створі, що в

гирлі – 0,58 м³/с. Вода гідрокарбонатно-магнієво-кальцієвого класу [12, с. 4-11].

У процесі дослідження нами було з'ясовано, що сучасні ландшафти басейну р. Серна, який простягається в межах Луцького, Локачинського і Рожищенського районів Волинської області, перетворені аграрною діяльністю людини. Свідченням цьому є співвідношення рілля/природні кормові угіддя/ліси, яке для усіх адміністративних районів, що входять у водозбір, далеке від ідеального і гірше від такого ж співвідношення для Волинської області в цілому (табл. 1).

Таблиця 1

Показники сільськогосподарського землекористування в адміністративних районах басейну р. Серна (за формою 6-зем станом на 01.01.2013 р. та даними [13, с. 87])

Назва адміністративної одиниці	Співвідношення угідь* (рілля : природні кормові угіддя : ліси)	Сільсько-господарська освоєність території, %	Розораність території, %	Розораність с/г угідь, %	Бонітет ґрунтів
Локачинський	1:0,17:0,29	72,42	61,13	84,41	48
Луцький	1:0,16:0,11	78,73	65,34	83,01	51
Рожищенський	1:0,51:0,23	77,96	51,13	65,58	33
Волинська область	1:0,54:1,04	52,04	33,42	64,21	28

*деякі фахівці оптимальним вважають, що співвідношення угідь рілля/природні кормові угіддя/ліси для України має становити 1:1,6:3,6 [14, с. 94].

Відомо, що оптимізацію агроландшафтів забезпечують шляхом збільшення частки лісових насаджень. Для зони мішаних лісів оптимальна лісистість складає 23–40 %, лісостепу – 17–23, степу 15–17 % [15, с. 219]. Лісистість Локачинського району становить 17,7 %, Луцького – 6,9 %, Рожищенського – 11,98 % (за показниками форми 6-зем станом на 01.01.2013 р.), що не відповідає зазначеним нормам. Сучасна залісненість басейну р. Серни становить 9,3 %. Найбільші лісові ареали в досліджуваному басейні концентруються біля сіл Усичі, Озденіж, Ольжанка.

Базовими якісними показниками, які вказують на екологічну збалансованість ландшафтів, їх стійкість і ступінь перетворення під впливом господарської діяльності, є коефіцієнти екологічної стійкості ($K_{e.c.}$) та антропогенного навантаження ($K_{a.n.}$). Якщо отримане значення $K_{e.c.}$ не перевищує 0,33, то територія вважається екологічно нестабільною; якщо $K_{e.c.} = 0,34–0,50$ – нестійко стабільною, вразливою; 0,51–0,66 – середньо стабільною; за $K_{e.c.} > 0,66$ екологічно стабільною. Якщо значення коефіцієнта антропогенного навантаження ($K_{a.n.}$) менше 3,0, то це відповідає відносно

низькому антропогенному навантаженню на територію, 3,1–3,5 – помірному, понад 3,5 – високому навантаженню [14, с. 95].

За величиною коефіцієнта екологічної стабільності територія Луцького району є екологічно нестабільною ($K_{e.c.}=0,28$), а Локачинського ($K_{e.c.}=0,39$) і Рожищенського районів ($K_{e.c.}=0,42$) – нестійко стабільною (табл. 2). За величиною коефіцієнта антропогенного навантаження Рожищенський ($K_{a.n.}=3,26$) і Локачинський ($K_{a.n.}=3,22$) райони характеризуються помірним антропогенним навантаженням, а Луцький ($K_{a.n.}=3,63$) має високий рівень антропогенного навантаження. Така ситуація зумовлена наявністю тут відносно родючих ґрунтів та, відповідно, інтенсивним їх освоєнням (див. табл. 1). Але, як відомо, оптимально організована територія має бути не тільки високопродуктивною, а й екологічно безконфліктною, естетично привабливою. Для цього частка природних угідь оптимально має становити 60 %, 35–40 % – гранично допустима величина [14, с. 94]. Співвідношення природних і господарських угідь на Волині становить відповідно 59,33 % до 40,67 %, що майже відповідає оптимальному показнику ландшафтної організації території. Проте у всіх районах басейну Серни цей показник значно нижчий від норми (див. табл. 2).

Таблиця 2

Розраховані екологічні показники збалансованості ландшафтів басейну р. Серна

Регіон	$K_{e.c.}$	$K_{a.n.}$	Частка природних і напівприродних територій*, %
Локачинський	0,39	3,22	32,50
Луцький	0,28	3,63	20,90
Рожищенський	0,42	3,26	41,45
Волинська область	0,59	2,58	59,33

* – Частка природних і напівприродних територій визначалася як сума площ: лісів і лісовкритих земель, заболочених, під поверхневими водоймами, сухих відкритих з особливим рослинним покривом і без нього, а також пасовищ і сінокосів.

Крім порушення у процесі сільськогосподарського землекористування норм ландшафтної організації, у басейні р. Серна виявлено низку інших дестабілізуючих умов і чинників геоекологічної ситуації.

Так, водозбір річки характеризується значним показником вертикального розчленування рельєфу ($20-40 \text{ м/км}^2$), що є сприятливим для розвитку ерозійних, схилових процесів (еродованість водозбору 11 % [12, с. 6], яскравий приклад – балка біля с. Брище) і разом з тим може бути свідченням їх прояву.

Розвитку змиву і лінійного розмиву, забрудненню твердим стоком водойм і водотоків, їхньому замуленню та розвитку інших екологічно несприятливих явищ і процесів сприяють поширені на водозборі леси та

лесоподібні суглинки з їх низькою протиерозійною стійкістю. Наявність легкорозчинних порід (вапняків, крейди, мергелів) значної потужності (до 150 м) дає підстави стверджувати про ймовірність розвитку тут ще й карсту [12, с. 19; 16, с. 4, 10].

Водозбір Серни є надміру розораним (62 %) [12, с. 4], що, згідно з чинними нормами, вважається несприятливим показником еколого-ландшафтної організації території. Високий коефіцієнт розораності, наявність легкорозмивних порід та значні перевищення висот посприяли утворенню тут змитих і дефляційно-небезпечних ґрунтів. У 2013 р. у Луцькому районі налічувалося 26,6 тис. га, Локачинському – 17,2 тис. га змитих ґрунтів. Дефляційно-небезпечних ґрунтів нараховувалось: у Луцькому – 6,7 тис. га, Локачинському – 7,8 тис. га, Рожищенському – 21,9 тис. га [17, с. 97-98].

На досліджуваній території присутні сміттєзвалища в с. Брище та смт Торчин, що спричинює загрозу забруднення ґрунту і підземних вод шкідливими речовинами. У міру наближення до звалища в с. Брище відмічено перевищення концентрації рухомих форм важких металів відносно ГДК для елементів: Pb – 1,2-6 ГДК, Cu – 1,2-2,7, Ni – 1,2-1,8, Zn – 2, Mn – 1,5-4 ГДК. При підвищенні в 0-20 см шарі дерново-слабопідзолистого ґрунту валового вмісту Pb, Cd, Zn, Ni, Cu, Co, Mn зростає і вміст їх рухомих форм. Відмічено також загальне пригнічення мікроорганізмів та целюлозної активності ґрунту, що уповільнює розклад органічної речовини на території звалища втричі, на відстані 50 м – в 3,7 рази, 200 м – вдвічі і на відстані 500 м – в 1,1 рази. У підземних водах зони впливу звалища твердих побутових відходів (ТПВ) виявлено перевищення ГДК у 2,6 рази для кадмію в пн.-зх. напрямку на відстані 900-1000 м і в 12 разів – для цинку в пн.-сх. напрямку на відстані 150 м. Перевищення ГДК важких металів у воді р. Серна не виявлено [9, с. 19-21].

У басейні р. Серна існує ще один полігон для захоронення ТПВ у смт. Торчин. Експлуатацію полігону розпочато в 2002 р. За інформацією Екологічного паспорту Волинської області, тут не забезпечується виконання природоохоронного законодавства при складуванні ТПВ [18].

Як зазначалося вище, басейн р. Серна зосереджений переважно у Луцькому районі, крайній захід водозбору відноситься до Локачинського району, крайній схід – до Рожищенського. Оскільки на досліджуваній території переважають західні, північно-західні та південно-східні вітри [16, с. 11], то викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря Локачинського, Рожищенського районів та м. Луцька можуть мати суттєвий вплив на екологічний стан усього басейну р. Серна. Основними забруднювачами є ПАТ „Гнідавський цукровий завод”, Локачинський газопромисел та ТзОВ „Птахокомплекс „Губин” [17, с. 14].

Аналізуючи усереднені показники (за період 2007–2013 рр.) обсягів викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря разом від стаціонарних та пересувних джерел тих районів, що входять у басейн р. Серна, бачимо, що найбільше викидів припадає на Луцький район (табл. 3). Частка викидів

забруднюючих речовин в атмосферне повітря усіх цих трьох районів складає 21,3 % від сумарного обсягу викидів цих речовин по області. Серед шкідливих речовин переважають оксид вуглецю, діоксид азоту, неметанові леткі органічні сполуки. Найбільшу масову частку становить оксид вуглецю – понад 70 %.

Таблиця 3

Обсяги забруднення (середні значення за період 2007-2013 рр.) атмосферного повітря стаціонарними та пересувними джерелами у районах, що входять у басейн р. Серна (за даними Головного управління статистики у Волинській області)

Регіон	Найпоширеніші забруднюючі речовини атмосферного повітря, тонн						
	діоксид сірки	діоксид азоту	оксид азоту	оксид вуглецю	метан	неметанові леткі органічні сполуки	сажа
Волинська область	351,3	3252,8	19,1	21023,3	88	3170,8	427,8
Локачинський	13,2	120	0,7	723,9	3,1	112,1	15,9
Луцький	49,1	435,4	2,3	2395,7	10,1	354	59
Рожищенський	20,8	193,6	1,1	1306,7	5,5	193,6	25,9

Сучасний екологічний стан річок багато в чому визначається ступенем зміни русел господарською діяльністю. Ряд вчених, серед них В. М. Широков, І. Г. Джуха, О. Г. Ободовський [19, с. 95-98] відмічають негативний вплив на русловий режим малих водотоків меліоративних робіт в їхніх басейнах.

У ході аналізу різночасової структури річки ми виявили, що Серна зазнала меліоративних втручань (будівництво нових річок-каналів та подовження існуючих водотоків): упродовж 1923-2013 рр. сумарна довжина гідромережі зросла у 2 рази, а кількість водотоків – у 5 разів. Сьогодні переважна більшість річок басейну р. Серна має прямолінійні русла, що свідчить про антропогенне втручання – спрямлення річищ (рис. 1, 2). У басейні також функціонують штучні водойми – ставки. За словами старожилів, за останні 50 років змінилася і водність річки у бік її зменшення. Унаслідок зростання рівня меліорованості у басейні зменшилася площа заболочених територій та боліт. У 1923 р. вони займали 13,3 % площі водозбору, сьогодні – 5,2 %.

Важливе значення в геоекологічному аналізі басейнових систем має екологічна оцінка якості поверхневих вод. Вона дає не тільки інформацію про воду як складову водної екосистеми, життєве середовище гідробіонтів та важливу частину природного середовища людини, а й слугує основою для визначення впливу антропогенного навантаження та ефективності водоохоронних заходів.

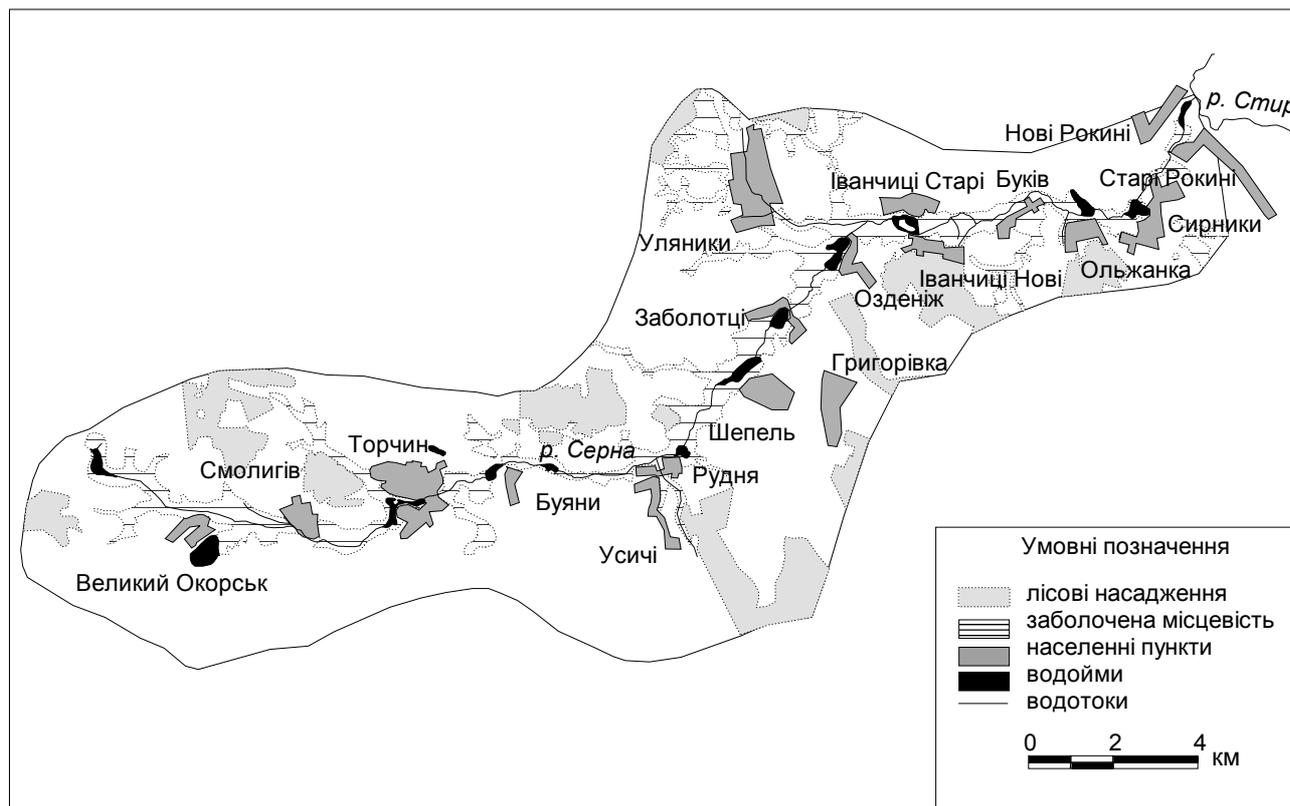

Рис. 1. Фізико-географічна ситуація басейну р. Серна станом на 1923 р.

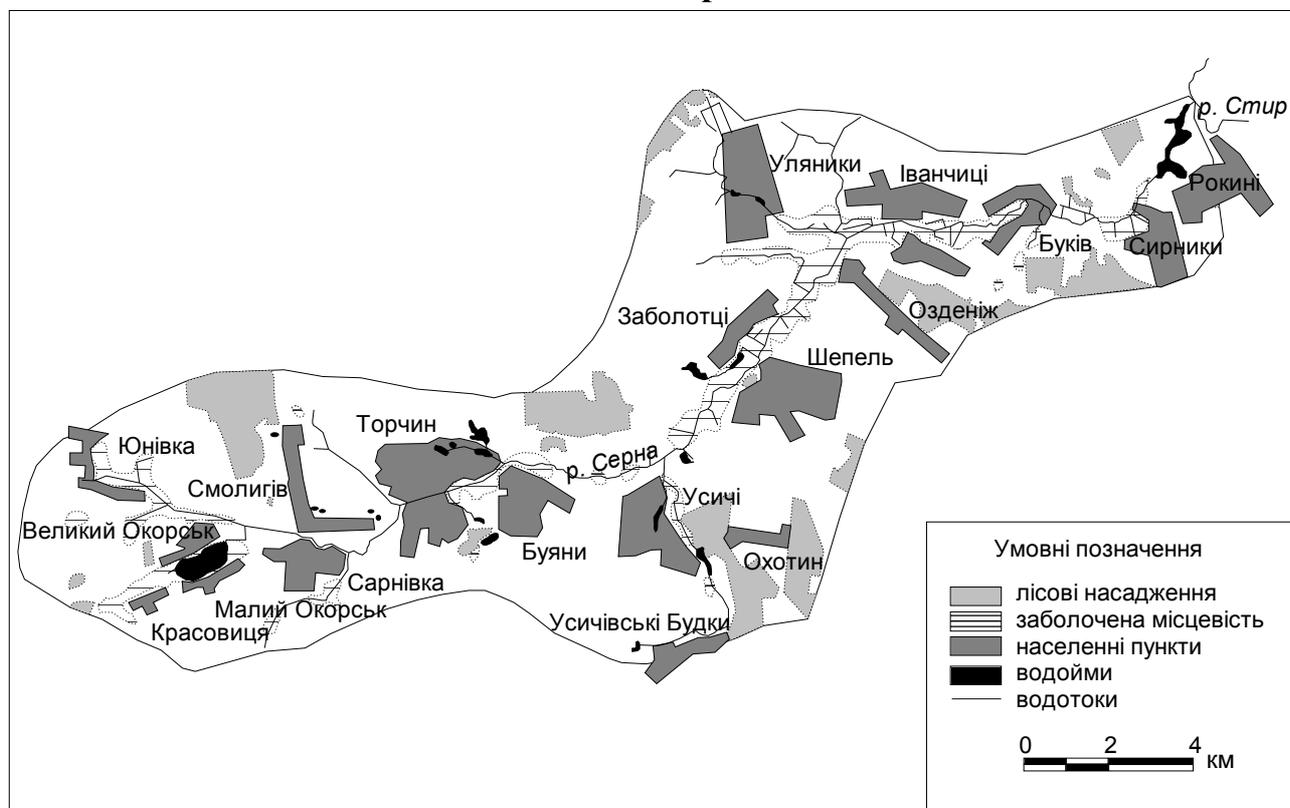

Рис. 2. Сучасна фізико-географічна ситуація басейну р. Серна

Порівнюючи дані Екологічного паспорту Волинської області за 2006-2013 рр. та гранично допустимі концентрації (ГДК) гідрохімічних показників для водойм рибогосподарського призначення та водойм господарсько-побутового використання [20; 21, с. 14], ми з'ясували, що в усіх досліджуваних створах вода річки за завислими речовинами придатна для цих видів користування.

Показник БСК₅ перевищував ГДК у 2006-2009 рр. У ці роки гідрохімічні спостереження проводилися у пунктах, розташованих вище і нижче випуску вод КОС ВАТ „Волиньхолдінг”. Ймовірно, саме це підприємство здійснювало вплив стічними водами на річку Серну. З 2010 до 2013 рр. перевищень цього показника не спостерігалося, проте слід зауважити, що інформація про аналізи проб води біля вище зазначеного підприємства в екологічному паспорті Волинської області відсутня з 2009 року. Ймовірно тому, що фактично з 2009 року стічні води даного підприємства в річку не скидаються, утилізуються власним асенізаційним транспортом на очисні споруди м. Луцька згідно з угодою з КП „Луцькводоканал” від 06.07.2009 № 1985 [22, с. 5-6]. У 2013 р. цей показник незначно перевищив ГДК для водойм господарсько-побутового призначення у створі вище полігону побутових відходів, в с. Брище.

Мінералізація води впродовж 2006-2013 рр. коливалася в діапазоні 297-125 мг/дм³, що є допустимим, оскільки прийнято вважати оптимальним рівнем мінералізації води значення на рівні 300-500 мг/дм³ з ГДК 1000 мг/дм³ [20].

Сульфати і хлориди не перевищували ГДК для водойм рибогосподарського і господарсько-побутового призначення. Амоній сольовий не мав перевищень норм для води господарсько-побутового призначення, однак для риборозведення вода річки Серни у 2007 і 2009 рр. була малопридатною. Вміст нітратів набагато нижчий ГДК. Концентрації заліза загального часто перевищували ГДК як для водойм рибогосподарського, так і господарсько-побутового призначення.

Відмітимо також суттєвість впливу полігону ТПВ, що у с. Брище, на якість води в р. Серна. За даними Екологічними паспорту Волинської області вода нижньої течії р. Серни із зони розвантаження ґрунтового потоку, що рухається від полігону, характеризується більшими концентраціями окремих елементів порівняно з водою, відібраною вище за течією полігону. Такі ж тенденції зазначені і в матеріалах досліджень Я. Мольчака, В. Фесюка, С. Панькевича [10, с. 139], що засвідчує негативний вплив полігону на якість води р. Серна.

У результаті відбору проб та виконання інструментально-лабораторних вимірювань показників складу та властивостей вод р. Серни щороку відмічається по 1–2 випадки перевищення ГДК вмісту заліза загального, амонію сольового, нітритів, фосфатів; у 2013 р. – 3 випадки перевищення БСК₅ (табл. 4).

Таблиця 4

**Інструментально-лабораторний контроль якості поверхневих вод
р. Серни (за даними [18])**

Рік	Кількість контрольних створів, од.	Відібрано проб води, од.	Кількість показників, у т. ч. забруднюючих речовин, що визначалися, од.	Кількість випадків та назва речовин з перевищенням ГДК, од.
2013	2	4	16	3- БСК ₅
2012	1	2	16	2-нітри, 2-залізо
2011	1	1	16	–
2010	1	2	26	1-залізо загальне, 1- фосфати
2009	2	3	27	1-залізо загальне, 1-амоній сольовий, 3-нітри, 2- фосфати
2008	2	2	27	1- залізо загальне

У лабораторії Волинського ЦГМ нами було досліджено якість води р. Серна у трьох створах, розташованих у верхній, середній і нижній течіях річки (створ № 1 – в межах с. Юнівка, створ № 2 – нижче смт Торчин, створ № 3 – в межах с. Рокині) 12.08.2012 р. і 14.08.2013 р. за такими показниками: водневий показник (рН), азот амонійний, азот нітратний, азот нітритний, твердість води, кальцій, хлориди, фосфати (табл. 5).

Таблиця 5

Аналіз проб води р. Серна станом на 12.08.2012 р. і 14.08.2013 р.

Показники та інгредієнти	ГДК	Створ № 1 (в межах с. Юнівка)		Створ № 2 (нижче смт Торчин)		Створ № 3 (в межах с. Рокині)	
		2012	2013	2012	2013	2012	2013
Кислотність (рН)	кисла рН<4,5; слабокисла рН 4,5–5,5; нормальна рН 5,6–7,0; слаболужна Н 7,0–8,3; лужна рН >8,3	7,74	7,78	7,60	7,8	7,71	7,82
Азот амонійний, мг/дм ³	0,39	0,27	0,4	0,26	0,42	0,27	0,41
Азот нітратний, мг/дм ³	9,1	0,06	0,0	0,05	0,0	0,02	0,01
Азот нітритний, мг/дм ³	0,02	0,005	0,007	0,003	0,005	0,005	0,006
Твердість води, мг-екв/л	м'яка <4,0; середня 4,0–8,0; тверда 8,0–12,0; дуже тверда >12,0	5,80	5,6	5,56	5,36	5,92	5,4

Кальцій, мг/дм ³	100,0	80,2	58,5	73,7	26,5	101,4	22,4
Хлориди, мг/дм ³	300,0	15,5	14,0	16,2	10,5	18,3	16,1
Фосфати, мг/дм ³	3,500	0,038	0,011	0,019	0,009	0,011	0,007

Порівнявши різночасові показники у таблиці 5, можемо відмітити, що протягом досліджуваного року значно зменшились величини таких показників як хлориди, кальцій, твердість води, азот нітратний, фосфати. Водневий показник, азот амонійний, азот нітритний збільшилися. У цілому значних змін не відбулося, оскільки всі показники знаходяться в межах ГДК.

Якість води річок значною мірою залежить від поселенського навантаження на водозбір. Збільшення останнього, як відомо, супроводжується зростанням чисельності населення, площ та кількості населених пунктів, густоти каналізаційних систем, транспортних комунікацій, площ з твердим покриттям тощо, що, зазвичай, свідчить про збільшення обсягів природокористування, у тому числі відбору і скидання води. Сьогодні на території басейну Серни нараховується 19 сіл і селищ загальною площею 30,244 км². Для порівняння, у 1923 р. в межах водозбору існувало 18 сіл загальною площею 11,521 км² (див. рис. 1, 2).

Стосовно господарської діяльності, то на території водозбору функціонують сільськогосподарські підприємства (вирощування зернових та технічних культур, тваринництво, надання послуг у рослинництві і тваринництві); підприємства із риборозведення, підприємства із переробки сільськогосподарської сировини (найбільші підприємства – ПАТ „Волиньхолдінг” та ТОВ „Торчин-м’ясозавод” в смт Торчин Луцького району), підприємство з ремонту сільськогосподарської техніки, будівельне підприємство, підприємство лісопильної промисловості, підприємство зі збереження побутових відходів, підприємства житлово-комунального господарства, підприємства в галузі оптової торгівлі тощо.

На території басейну знаходиться 2 об’єкти централізованого водовідведення: очисні споруди смт Торчин – поля наземної фільтрації та очисні споруди ВАТ „Волиньхолдінг” в смт. Торчин. Проблемне питання: поля фільтрації зруйновані, знаходяться в прибережній захисній смузі р. Серна. З 2004 року здійснювалось будівництво Торчинських очисних споруд типу „Біоплато”, проте будівництво досі не завершене. Очисні споруди ВАТ „Волиньхолдінг” обслуговують виключно підприємство „Торчин-продукт” Згідно з проектом, місцем скиду стічних вод є р. Серна, але з 2009 року стоки підприємства в річку не потрапляють, а утилізуються на очисні споруди м. Луцька [22, с. 5-6].

Висновки. Таким чином, геоecологічна ситуація у басейні р. Серни не є критичною, однак екологічно нестабільною та нестійко стабільною.

До дестабілізуючих умов і чинників геоecологічної ситуації в басейні відносимо: 1) значні показники вертикального розчленування рельєфу (20-40 м/км²); 2) наявність легкорозмивних та легкорозчинних порід у геологічній будові водозбору; 3) порушення норм ландшафтної організації в процесі

сільськогосподарського землекористування (значна розораність водозбору – понад 60 %, низька залісненість (9,3 %) та залуженість (9,04 %) басейну, низька частка природних і напівприродних територій (в адміністративних районах, що входять до басейну річки, вона коливається від 20,9 до 41,45 %)); 4) наявність на водозборі таких екологічно небезпечних підприємств, як сміттєзвалища в с. Брище та смт Торчин; присутність у басейні підприємств промисловості, сільського та комунального господарства, які здійснюють скидання використаних вод у річку; 5) близьке розташування басейну р. Серна біля основних забруднювачів атмосферного повітря у Волинській області – ПАТ „Гнідавського цукрового заводу”, Локачинського газопромисла та ТзОВ „Птахокомплексу „Губин””; 6) присутність у басейні Серни селитебного навантаження; 7) трансформацію структури річкової мережі унаслідок здійснення меліоративних робіт; 8) зменшення водності річки за останні 50 років (за словами старожилів) та заболоченості басейну;

У процесі нашого дослідження ми виявили й екостабілізуючі умови та чинники геоecологічної ситуації в басейні р. Серни: 1) в попередні роки (2011, 2012, 2013 рр.) вміст забруднюючих речовин у воді р. Серна не перевищував (або незначно перевищував) ГДК, тому вода річки є чистою і придатною як для господарсько-побутового користування, так і для риборозведення; 2) у басейні р. Серни наявні природно-заповідні території (2 гідрологічні заказники, 1 загальнозоологічний заказник, 2 ботанічні пам'ятки природи, 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва), однак, коефіцієнт заповідності басейну становить лише 3 % (для порівняння – у Волинській області – майже 11 %); 3) у заплаві Серни розміщений цінний комплекс, що включає стави, ділянки боліт, луки, чагарники, 15 природних водних джерел; 4) у басейні р. Серни трапляються червонокнижні рослини і тварини Українського Полісся, зростають екзотичні рослини (тюльпанове дерево, сосна веймутова, катальпа), що свідчить про значний екопотенціал території.

Крім проаналізованих параметрів, важливим маркером геоecологічної ситуації є демографічні показники та здоров'я населення. Демографічний та медико-екологічний аналіз доповнять багатовекторне вивчення стану й динаміки усіх компонентів системи „природа–населення–господарство”, що дозволить зробити геоecологічний аналіз водозбору максимально інформативним та ефективним, а також розробити дієві заходи з попередження негативних проявів природокористування у майбутньому. Саме ці задачі окреслюють спектр наших подальших досліджень басейнових систем Волині. Сьогодні ж, зважаючи на результати проведеного дослідження, для поліпшення геоecологічної ситуації в басейні р. Серна чітко окреслюється першочергова необхідність: 1) оптимізації співвідношення угідь в агроландшафтах шляхом виведення деградованих і малопродуктивних земель з ріллі, збільшення площі лісів та штучних захисних лісонасаджень; 2) впровадження фітомеліоративних заходів, насамперед, у верхів'ях річок, у водоохоронних зонах та на еродованих ділянках водозбору; 3) створення природно-заповідних територій у межах меліорованої верхньої та середньої

течії річкової долини Серни; 4) здійснення переробки відходів на сміттєзвалищах в с. Брище та смт Торчин; 5) удосконалення існуючих очисних систем стічних вод на функціонуючих підприємствах, повторного використання стічних вод для технічного водозабезпечення, будівництва відстійників для очищення стічних вод з сільськогосподарських угідь і меліоративних систем. Реалізація цих заходів є базовою основою для збереження річок досліджуваного водозбору, відтворення їхнього біорізноманіття, запобігання розвитку несприятливих для життєдіяльності людини гідрогеоморфологічних процесів та забезпечення їхнього позитивного впливу на геоecологічну ситуацію прилеглих територій.

Література:

1. Ковальчук І. *Геоecологія Розточчя: монографія* / Ковальчук І., Петровська М. – Львів: Видавничий Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 192 с.
2. Ковальчук І. П. *Річково-басейнова система Горині: структура, функціонування, оптимізація: монографія* / Ковальчук І. П., Павловська Т. С. – Луцьк: РВВ „Вежа” ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. – 244 с.
3. Ліхо О. А. *Обґрунтування моніторингу антропогенних змін в басейнах малих річок: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. с.-г. наук: 06.01.02 „Сільськогосподарські меліорації”* / О. А. Ліхо. – К., 1998. – 17 с.
4. *Про Концепцію розвитку водного господарства України: Постанова Верховної Ради України від 14.01.2000 № 1390-XIV.*
5. Нестерчук І. *Геоecологічна оцінка території та схема геоecологічного районування як передумова регіонального управління розвитком територій* / І. Нестерчук // *Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка.* – Київ, 2011. – Вип. 59. – С. 18 – 23.
6. Олішевська Ю. А. *Історія геоecологічних досліджень* / Ю. А. Олішевська // *Геополітика и экогеодинамика регионов.* – 2014. – Т. 10, Вип. 2. – С. 164 – 168.
7. Ковальчук І. П. *Динамика структуры речных систем Волынского Полесья* // І. П. Ковальчук, Т. С. Павловская // *География и геоecология на современном этапе взаимодействия природы и общества: материалы Всероссийской научной конференции „Селивестровские чтения”.* – Санкт-Петербург, 2009. – С. 187 – 193.
8. Ковальчук І. *Географічні дослідження річок і річкових долин в Україні: стан, проблеми, перспективи* / І. Ковальчук // *Історія української географії: всеукраїнський науково-теоретичний часопис.* – Тернопіль: Підручники та посібники, 2008. – Вип. 17. – С. 56 – 64.
9. Баб'як Н. М. *Забруднення агроecосистем Західного Полісся важкими металами техногенного походження (на прикладі законсервованого звалища твердих побутових відходів): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. с.-г. наук: 03.00.16 „Екологія”* / Н. М. Баб'як. – Житомир, 2004. – 20 с.

10. Мольчак Я. О. Тверді і побутові відходи м. Луцька та їх вплив на довкілля / Я. О. Мольчак, В. О. Фесюк, С. Г. Панькевич // *Наук. записки Вінниць. держ. пед. ун-ту. Серія: географія.* – 2008. – Вип.16. – с. 135 – 140.
11. Яцик А. В. Картографічне зображення екологічної оцінки якості води Волинської області в сучасний період [Електронний ресурс] / А. В. Яцик, І. В. Гончак. – Режим доступу: old.niuwm.rv.ua/metods/asp/vd/v40107.doc
12. Паспорт річки Серна. – Луцьк: Волинське обласне управління водних ресурсів, 1992. – 48 с.
13. Єврорегіон Буг: Волинська область / за ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. – Луцьк: Ред.-вид. від. Волин. ун-ту, 1997. – 448 с.
14. Попова О. Л. Екодіагностика природно-господарської організації території України: агроландшафтний аспект [Електронний ресурс] / Попова О. Л. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2012_3/7_Pop.pdf
15. Гродзинський М. Д. Основи ландшафтної екології / Гродзинський М. Д. – К.: Либідь, 1993. – 222 с.
16. Атлас Волинської області / Відпов. ред. Ф. В. Зузук. – М.: Комітет геодезії і картографії СРСР, 1991. – 42 с.
17. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Волинській області за 2013 рік. Волинська обласна державна адміністрація. Управління екології та природних ресурсів – Луцьк, 2013. – 150 с.
18. Екологічний паспорт Волинської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/protection/protection1/volynska>
19. Ободовський О. Г. Вплив осушувальних меліорацій на руслоформуючу діяльність річок Українського Полісся / О. Г. Ободовський // *Меліорація і водне господарство.* – 1998. – Вип.85. – С. 95 – 99.
20. Порівняльний аналіз нормативів якості поверхневих вод [Електронний ресурс] / М. О. Клименко, Н. М. Вознюк, К. Ю. Вербецька // *Наукові доповіді НУБіП.* – 2012. – № 8 (30). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Nd/2012_1/12kmo.pdf
21. Стан довкілля в Україні: інформаційно-аналітичний огляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.menr.gov.ua/docs/activity...pro.../20_stan_dovkil_trav.doc
22. Паспорт Луцької районної цільової програми „Питна вода 2013-2015” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: r-rada.lutsk.ua/sites/default.../programa_pitna_voda_2013-2015.doc

References:

1. Kovalchuk I. *Neoekolohiia Roztochchia: monohrafiia* / Kovalchuk I., Petrovska M. – Lviv: Vydavnychi Tsentr LNU im. Ivana Franka, 2003. – 192 s.
2. Kovalchuk I. P. *Richkovo-baseinova systema Horyni: struktura, funktsionuvannia, optymizatsiia: monohrafiia* / Kovalchuk I. P., Pavlovska T. S. – Lutsk: RVV „Vezha” VNU im. Lesi Ukrainky, 2008. – 244 s.

3. Likho O. A. *Obgruntuvannia monitorynhu antropohennykh zmin v baseinakh malykh richok: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. s.-h. nauk: 06.01.02 „Silskohospodarski melioratsii” / O. A. Likho. – K., 1998. – 17 s.*
4. *Pro Kontseptsiuu rozvytku vodnoho hospodarstva Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 14.01.2000 № 1390-XIV.*
5. Nesterchuk I. *Heoekolohichna otsinka terytorii ta skhema heoekolohichnoho raionuvannia yak peredumova rehionalnoho upravlinniam rozvytkom terytorii / I. Nesterchuk // Visnyk Kyiv. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka. – Kyiv, 2011.– Vyp. 59. – S. 18 – 23.*
6. Olishevskaya Yu. A. *Istoriia heoekolohichnykh doslidzhen / Yu. A. Olishevskaya // Heopolytyka y ekoheodynamyka rehionov. – 2014. – T. 10, Vyp. 2. – S. 164 – 168.*
7. Kovalchuk Y. P. *Dynamyka struktury rechnykh system Volynskoho Polesia // Y. P. Kovalchuk, T. S. Pavlovskaya // Heohrafiya y heoekolohiya na sovremennom etape vzaymodeistviya pryrody y obshchestva: materyaly Vserossyiskoi nauchnoi konferentsyy „Selyvestrovskyye chteniya”. – Sankt-Peterburh, 2009. – S. 187 – 193.*
8. Kovalchuk I. *Heohrafichni doslidzhennia richok i richkovykh dolyn v Ukraini: stan, problemy, perspektyvy / I. Kovalchuk // Istoriia ukrainskoi heohrafii: vseukrainskyi naukovo-teoretychnyi chasopys. – Ternopil: Pidruchnyky ta posibnyky, 2008.– Vyp. 17. – S. 56 – 64.*
9. Babiak N. M. *Zabrudnennia ahroekosystem Zakhidnoho Polissia vazhkymy metalamy tekhnohennoho pokhodzhennia (na prykladi zakonservovanoho zvalyshcha tverdykh pobutovykh vidkhodiv): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. s.-h. nauk: 03.00.16 „Ekolohiia” / N. M. Babiak. – Zhytomyr, 2004. – 20 s.*
10. Molchak Ya. O. *Tverdi i pobutovi vidkhody m. Lutska ta yikh vplyv na dovkillia / Ya. O. Molchak, V. O. Fesiuk, S. H. Pankevych // Nauk. zapysky Vinnyts. derzh. ped. un-tu. Seriya: heohrafiia. – 2008. – Vyp.16. – s. 135 – 140.*
11. Yatsyk A. V. *Kartohrafichne zobrazhennia ekolohichnoi otsinky yakosti vody Volynskoi oblasti v suchasnyi period [Elektronnyi resurs] / A. V. Yatsyk, I. V. Hopchak. – Rezhym dostupu: old.nuwm.rv.ua/methods/asp/vd/v40107.doc*
12. *Pasport richky Serna. – Lutsk: Volynske oblasne upravlinnia vodnykh resursiv, 1992. – 48 s.*
13. *Yevrorehion Buh: Volynska oblast / za red. B. P. Klimchuka, P. V. Lutsyshyna, V. Y. Lazhnika. – Lutsk: Red.-vyd. vid. Volyn. un-tu, 1997. – 448 s.*
14. Popova O. L. *Ekodiahnostyka pryrodno-hospodarskoi orhanizatsii terytorii Ukrainy: ahrolandshaftnyi aspekt [Elektronnyi resurs] / Popova O. L. – Rezhym dostupu: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2012_3/7_Pop.pdf*
15. Hrodzynskiy M. D. *Osnovy landshaftnoi ekolohii / Hrodzynskiy M. D. – K.: Lybid, 1993. – 222 s.*
16. *Atlas Volynskoi oblasti / Vidpov. red. F. V. Zuzuk. – M.: Komitet heodezii i kartohrafii SRSR, 1991. – 42 s.*

17. *Rehionalna dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovysshcha u Volynskii oblasti za 2013 rik. Volynska oblasna derzhavna administratsiia. Upravlinnia ekolohii ta pryrodnykh resursiv – Lutsk, 2013. – 150 s.*
18. *Ekolohichniy pasport Volynskoi oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.menr.gov.ua/index.php/protection/protection1/volynska>*
19. *Obodovskyi O. H. Vplyv osushuvalnykh melioratsii na rusloformuiuchu diialnist richok Ukrainskoho Polissia / O. H. Obodovskyi // Melioratsiia i vodne hospodarstvo. – 1998. – Vyp.85. – S. 95 – 99.*
20. *Porivnialnyi analiz normatyviv yakosti poverkhnevnykh vod [Elektronnyi resurs] / M. O. Klymenko, N. M. Vozniuk, K. Yu. Verbetska // Naukovi dopovidi NUBiP. – 2012. – № 8 (30). – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Nd/2012_1/12kmo.pdf*
21. *Stan dovkillia v Ukraini: informatsiino-analitychnyi ohliad [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.menr.gov.ua/docs/activity...pro.../20_stan_dovkil_trav.doc*
22. *Pasport Lutskoi raionnoi tsilovoi prohramy „Pytna voda 2013-2015” [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: r-rada.lutsk.ua/sites/default/.../programa_pitna_voda_2013-2015.doc*

УДК 911.3:33:[338.49:331.5](477.82)

ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ ПРАЦІ ВОЛИСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Пасевич Ю. В.

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Україна, Луцьк

Визначено та узагальнено роль управління ринку праці. Проаналізовано ефективність функціонування інфраструктурних складових державного управління ринку праці Волинської області. На основі статистичних показників здійснено дослідження динаміки показників працевлаштування громадян, структуру наданих послуг з профорієнтації громадянам зареєстрованих у Державній службі зайнятості Волинської області, показники зареєстрованого безробіття та надання допомоги по безробіттю населенню та обґрунтовано основні тенденції населення, яке перебувало на обліку у Державній службі зайнятості Волинської області. Запропоновано авторські підходи до більш ефективного регулювання ринку праці Волинської області.

Ключові слова: ринок праці, інфраструктура, зайнятість, безробіття, профорієнтація, Волинська область.

Пасевич Ю. В. Особенности регионального управления и инфраструктуры рынка труда Волынской области/ Восточноевропейский национальный университет им. Леси Украинки, Украина, Луцк.

Определены и обобщены роль управления рынка труда. Проанализирована эффективность функционирования инфраструктурных составляющих государственного управления рынка труда Волынской области. На основе статистических показателей осуществлено исследование динамики показателей трудоустройства граждан, структуру предоставляемых услуг по профориентации гражданам зарегистрированных в Государственной службе занятости Волынской области, показатели зарегистрированной безработицы и предоставления помощи по безработице населению и обоснованы основные тенденции населения, которое находилось на учете в Государственной службе занятости Волынской области. Предложены авторские подходы к более эффективному регулированию рынка труда Волынской области.

Ключевые слова: рынок труда, инфраструктура, занятость, безработица, профориентация, Волынская область.

Pasevich Y. V. The peculiarities of regional management and infrastructures the labor-market of Volyn area/ East Europe national university the name of Lesya Ukrainian, Ukraine, Lutsk.

Identified and summarized management role of the labour market. Analyzed the effectiveness of functioning of the infrastructure components of state administration of labour market Volyn region. On the basis of statistical indicators carried out a study of the dynamics of indicators of employment, the structure of services provided career guidance to citizens registered in the State employment service of Ukraine, Volyn region, indicators of registered unemployment and provide unemployment assistance to the population and justifies the main trends of the population, which were registered in the State employment service of Volyn region. Proposed original approaches to a more efficient labour market regulation Volyn region.

Keywords: labour-market, infrastructure, employment, unemployment, vocational orientation, Volyn area.

Вступ. Ефективне регулювання ринку праці є важливою умовою для його успішного розвитку. В умовах формування ринкових відносин, складові елементи інфраструктури ринку праці діють не достатньо ефективно, тому державне регулювання ринку праці відіграє основну регулюючу роль у формуванні збалансованого ринку праці. Діяльність установ та організацій інфраструктури ринку праці, впливає на функціонування та підтримку соціальної сфери, що є складовою соціальної політики держави. Тому дослідження регіонального управління ринку праці необхідне для виявлення та покращення ефективності Державної регіональної політики зайнятості населення в умовах соціально-орієнтованої економіки.

У нашому дослідженні було використано наукові праці таких вчених як Марченко І. С. [1], Чернявська О. В. [5], Люткевич В. Б. та Беленький П. Ю., що займаються питаннями діяльності інфраструктури ринку праці в Україні. Статистичну базу дослідження склали матеріали Головного управління

статистики у Волинській області та статистичні матеріали Державної служби зайнятості у Волинській області.

Метою статті є виявлення особливостей функціонування інфраструктури ринку праці Волинської області.

Для досягнення даної мети поставлені такі **завдання**:

- узагальнити роль управління регіональними ринками праці;
- дати характеристику складових частин інфраструктури ринку праці;
- проаналізувати ефективність функціонування інфраструктурних складових ринку праці Волинської області, а саме: громадян, структуру наданих послуг з профорієнтації та динаміку показників працевлаштування громадян які перебували на обліку у Державній службі зайнятості Волинської області;
- показники зареєстрованого безробіття та надання допомоги по безробіттю населенню;
- запропонувати напрямки регулювання ринку праці Волинської області.

Ринки праці функціонують при наявності управлінської ланки та нормативно-правової бази. Нормативно-правова система регулювання ринку праці в Україні має досить різноманітні правові засади і ґрунтується на основних положеннях Конституції України, Кодексу законів про працю, Законів України «Про зайнятість населення», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про охорону праці», «Про освіту», «Про колективні договори і угоди», «Про підвищення соціальних гарантій для трудящих», Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Основних напрямів проведення державної політики зайнятості на період до 2010-2011 роки», регіональними програмами зайнятості населення та ін. [5]

Управління ринком праці здійснюється його інфраструктурою, шляхом надання інформації суб'єктам ринку праці, формування зв'язків між працівниками та роботодавцями.

Інфраструктура ринку праці – це сукупність об'єктів, що забезпечують функціонування ринку праці, сприяють ефективній зайнятості, регулюють відносини між роботодавцями і працівниками з приводу оплати праці, вирішення трудових конфліктів, управлінням міграційними процесами в країні [3].

До інфраструктури ринку праці відносяться організації та установи державних органів управління, які забезпечують його функціонування на трьох територіальних рівнях: національний (державний), регіональний (обласний), місцевий (районний). Крім того, регулюючи функцію ринку праці виконують ліцензовані Державним центром зайнятості недержавні заклади, такі як заклади сприяння зайнятості, кадрові агентства, центри підготовки та профорієнтації кадрів, а також профспілки, благодійні фонди, громадські організації, спілки роботодавців. Регулюванням ринку праці займається Міністерство праці та соціальної політики України, якому підпорядковуються

державна служба зайнятості, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, науково-дослідні інститут праці і зайнятості населення, науково-дослідний інститут соціально-трудоких відносин. Безпосереднім виконавцем політики держави у сфері зайнятості населення є система Державної служби зайнятості. Вона є складовою системи інфраструктури ринку праці.

До складу Державної служби зайнятості входять навчальні заклади професійної підготовки незайнятого населення, інформаційно-обчислювальні центри, територіальні та спеціалізовані бюро зайнятості, центри реабілітації населення, підприємства, установи і організації, підпорядковані службі зайнятості. У складі державної служби зайнятості створюється інспекція, що здійснює контроль за виконанням законодавства про зайнятість підприємствами, установами й організаціями, незалежно від форм власності і господарювання, фермерами та іншими роботодавцями [1].

У Волинській області, до складу Державної служби зайнятості входять обласні, районні, міжрайонні, міські, районні у містах центри зайнятості. У Волинській області діє: Волинський обласний центр зайнятості, Луцький, Ковельський, Володимир-Волинський, Нововолинський міськрайонні центри зайнятості, а також районні у Горохівському, Іваничівському, Камінь-Каширському, Ківерцівському, Локачинському, Луцькому, Любешівському, Любомльському, Маневицькому, Ратнівському, Рожищенському, Старовижівському, Турійському, Шацькому адміністративних районах.

Індикаторами ринку праці, які характеризують діяльність інфраструктури є кількісні показники зареєстрованого безробіття, надання профорієнтаційних послуг Державною службою зайнятості, працевлаштування незайнятих громадян та ін.

В період 1998-2012 рр., загальна кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку у державній службі зайнятості Волинської області, коливалась від 59,1 тис., осіб у 1998 р., до 86,6 тис., осіб у 2004 р. (рис. 1). З 1998 р. по 2004 р. помітною є тенденція до росту даного показника, а з 2006 р. по 2012 р. кількість незайнятого населення, яке перебувало на обліку різко скоротилась [4]. Це пояснюється кризовими явищами в економіці регіону, зокрема низьким рівнем офіційної оплати праці. Динаміка кількості працевлаштованих громадян характеризується поступовим збільшенням їх кількості з 6,8 тис., осіб у 1998 р., до 35,2 тис., осіб у 2008 р., та значним спадом до 24,4 тис., осіб у 2010 р., що пояснюється відсутністю робочих місць на офіційному ринку праці. В умовах дефіциту робочих місць на ринку праці Волинської області, особливо це стосується офіційного ринку праці, кількість незайнятих громадян які перебувають на обліку постійно скорочується, так само, як і кількість працевлаштованих.

Рис. 1 Динаміка працевлаштування громадян, які перебували на обліку у Державній службі зайнятості Волинської області у 1998-2012 рр.

Профорієнтаційна робота, є невід’ємною складовою державного регулювання ринку праці. У Волинській області, кількість громадян охоплені профорієнтаційними послугами постійно зростає, з 32,5 тис. осіб у 1998 р. до 114,7 тис. осіб у 2012 р. (рис. 2). Серед них зростає кількість зайнятих та зменшується кількість безробітних, які отримали послуги з профорієнтації. Це пояснюється невідповідністю наявної пропозиції на ринку праці до його попиту у професійному розрізі. Кількість наданих профорієнтаційних послуг зростала з 46,3 тис., одиниць у 1998 р., до 402,4 тис., одиниць у 2010 р., причому кількість таких послуг серед незайнятого населення з 1998 р., по 2008 р, була набагато більша, а з 2010 р. даний показник переважав серед зайнятого населення [4]. Чисельність громадян, які проходили професійне навчання протягом року, характеризується стабільністю і становить від 3 тис., осіб у 1998 р., до 7,8 тис., осіб у 2008 р.

Рис. 2 Динаміка наданих послуг з профорієнтації громадянам Державною службою зайнятості Волинської області у 1998-2012 рр.

Помітною є тенденція до скорочення показників кількості наданих професійних послуг та осіб охоплених такими послугами, у зв'язку з низьким рівнем оплати праці на офіційному ринку праці Волинської області.

Кількість громадян Волинської області, які мають статус безробітного, поступово скорочується так само, як і кількість тих, що отримують допомогу по безробіттю з 69,4 тис. осіб у 2000 р., до 34,3 тис. осіб у 2012 р., та 52,0 тис. осіб у 2000 р., до 29,9 тис. осіб у 2012 р., відповідно (рис. 3) [4]. Це пояснюється скороченням кількості офіційних робочих місць та кількості зареєстрованих безробітних. Відсутність можливості забезпечення незайнятих громадян, які перебувають на обліку, робочими місцями з високою оплатою праці, впливає також на кількість громадян що мають статус безробітного.

Рис. 3 Динаміка зареєстрованого безробіття та надання допомоги по безробіттю Державною службою зайнятості Волинської області у 1998-2012 рр.

Висновки. Регулювання ринку праці дуже важливий елемент його успішного розвитку. У Волинській області, на нашу думку, ефективність діяльності інфраструктури ринку праці, з огляду на негативні тенденції на зареєстрованому ринку праці, є недостатньою. Для максимальної ефективності заходів спрямованих на подолання високого рівня безробіття та стимулювання зайнятості населення в регіоні, слід чітко окреслити завдання виходячи із ситуації ринку праці. На нашу думку, політика регулювання регіонального ринку праці Волинської області повинна бути акцентована не стільки на збільшення робочих місць, а на їх якість, тобто на забезпечення усіх соціальних та трудових гарантій, та у першу чергу на сприяння реалізації особистості у суспільстві, стимулювання малого та середнього бізнесу.

На нашу думку, основними завданнями політики регулювання ринку праці мають бути:

- створення альтернативи соціальним виплатам шляхом забезпечення безробітних робочими місцями, що стимулювати безробітне населення працездатного віку до пошуку роботи;

- враховуючи високу частку населення зайнятого у сільському господарстві, слід сприяти розвитку фермерських та підсобних селянських господарств населення, що стимулюватиме самозайнятість населення, що сприятиме підвищенню продуктивності праці самозайнятого населення яке зайняте у підсобних селянських та фермерських господарствах.

Література:

1. Марченко І. С. Інфраструктурна підтримка розвитку ринку праці України: [монографія] / І. С. Марченко — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2013. — 150 [2] с.
2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Офіційний сайт Державної служби зайнятості України [електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>.
4. Офіційний сайт Державної служби зайнятості у Волинській області [електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/vol/control/uk/index>
5. Чернявська О. В. Ринок праці: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп./ О. В. Чернявська — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — 522 с.

References:

1. Marchenko I. S. Infrastructural support of market of labour of Ukraine development: [monograph] / I. S. Marchenko — K.: of In-t of demography and social researches of the name of M. V. Ptukhi NAN of Ukraine, 2013. — 150 [2] s.
2. Official site of the State committee of statistics of Ukraine [Electronic resource]. it is access Mode: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Official web-site of Government service of employment of Ukraine [electronic resource]. it is access Mode: of <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>.
4. An official web-site of Government service of employment of Ukraine is in the Volyn area [electronic resource]. it is access Mode: of <http://www.dcz.gov.ua/vol/control/uk/index>.
5. Chernyavska O. V. Labor-market: navch. Manu.2- kind. Is recycled and finished./ O. V. Chernyavska — K.: The "Center of educational literature", 2013. — 522 s.

РОЗДІЛ III. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕДИЧНИХ НАУК

УДК: 378.147.016.018.46:615.065

**ВИКЛАДАННЯ ПОБІЧНИХ ЕФЕКТІВ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ
СЛУХАЧАМ ПЕРЕДАТЕСТАЦІЙНИХ КУРСІВ ПІДВИЩЕННЯ
КВАЛІФІКАЦІЇ ПРОВІЗОРІВ**

д. мед. н., Білай І. М., к. мед. н., Красько М. П.,
к. фарм. н., Демченко В. О., к. фарм. н., Остапенко А. О.,
д. мед. н., Резніченко Ю. Г., к. мед. н., Разантовська О. М.
Запорізький державний медичний університет, Україна, м. Запоріжжя

Постійне зростання асортименту лікарських засобів призводить до ускладнення пошуку їх побічних ефектів. Тому провізори повинні постійно вдасконалювати свої знання стосовно безпеки застосування лікарських препаратів, особливо безрецептурної групи. в роботі представлені основні аспекти викладення побічних ефектів лікарських засобів провізорам на передатестаційних курсах підвищення кваліфікації.

*Ключові слова: викладання клінічної фармації, післядипломна освіта.
Білай І. М., Красько Н. П., Демченко В. О., Остапенко А. А., Резніченко Ю. Г., Разантовская Е. Н. Преподавание побочных эффектов лекарственных препаратов слушателям передаттестационных курсов повышения квалификации провизоров/ Запорожский государственный медицинский университет, Украина, г. Запорожье*

Постоянный рост ассортимента лекарственных средств приводит к усложнению поиска их побочных эффектов. Поэтому провизоры должны постоянно совершенствовать свои знания о безопасности применения лекарственных препаратов, особенно безрецептурного группы. в работе представлены основные аспекты изложения побочных эффектов лекарственных средств провизорам на предаттестационных курсах повышения квалификации.

Ключевые слова: преподавание клинической фармации, последипломное образование.

Bilay I. M., Krasko M. P., Demchenko V. O., Ostapenko A. O., R4eznichenko Yu. G., Raznatovska O. M. Teaching side effects of drugs listeners pre-certification training courses pharmacists/ Zaporizhzhia State Medical University, Ukraine, Zaporizhzhia.

The constant increase in the range of drugs leads to difficulties finding their side effects. So pharmacists must constantly update their knowledge on safe use of drugs, particularly OTC. This paper presents a description of the main aspects of the side effects of drugs of pharmacists in pre-training courses.

Keywords: teaching clinical pharmacy, postgraduate education.

У даний час збільшується асортимент ліків в аптеках, а також змінюється співвідношення готових і екстемпоральних ліків, що викликає необхідність професійно інформувати населення щодо ефективного і безпечного їх застосування. Ось чому одним із значних факторів, що впливають на цей показник, є облік можливої взаємодії лікарських засобів при комбінованій терапії. При цьому питання взаємодії ліків є одним з основних розділів клінічної фармакології, який повинен вивчатися не тільки студентами фармацевтичних та медичних факультетів, а й провізорами-курсантами на післядипломному етапі їх навчання. У зв'язку з цим метою заняття є: навчити провізорів-курсантів загальним принципам аналізу взаємодії лікарських засобів для вирішення питань приватної клінічної фармакології [1].

Відповідно до визначення ВООЗ, до побічних дій лікарських засобів відносять будь-яку реакцію на препарат, шкідливу і небажану для організму, що виникає при його призначенні для лікування, діагностики та профілактики захворювань. Лікар повинен зробити все від нього залежне, щоб максимально гарантувати безпеку хворого. Причому лікар оцінює не тільки безпеку, але й ефективність призначеного кошти протягом курсу лікування відповідно до його властивостями (адреналін - негайно, антибіотики - через 48-72 години, хлорохін (делагіл) протягом півроку і т.п.) для заміни або корекції. На жаль, в історіях хвороби такі дані зазвичай не фіксуються і причини скасування або заміни даного ліки іншим при аналізі історії залишаються загадкою. Світова етична практика вимагає врахування небажаних ефектів ліків протягом усього періоду перебування їх в обігу, причому побічним ефектом вважається будь-який, спостережуваний під час прийому препарату (зовні, можливо, зовсім не пов'язаний з фармакологічними властивостями). Чим солідніше виробник препарату, тим, як правило, більше число побічних ефектів зазначено в анотації. Є система обліку небажаних ефектів, яка робить перші кроки і в Україні.

Крім того, в даний час спостерігається тенденція до збільшення переліку препаратів, дозволених до безрецептурного відпуску, так званих ОТС - препаратів. Саме існування цієї категорії препаратів зумовлює можливість їх застосування без рекомендації лікаря, тобто під відповідальність самого пацієнта. Саме в таких умовах значно зростає роль провізора, який може надати хворому більш якісну допомогу. У той же час клінічний провізор повинен не тільки допомагати лікареві у виборі лікарських засобів, а й самому з'ясувати для лікування якого захворювання необхідний лікарський препарат, чи немає у пацієнтів симптомів, що вимагають термінової консультації лікаря поради не тільки лікарський препарат, але і вибрати оптимальну лікарську форму, розповісти про правила прийому препарату, попередити про можливі побічні реакції, взаємодії ліків з їжею та іншими лікарськими препаратами [2].

На практичних заняттях для провізорів-курсантів ставиться завдання виробити у них вміння:

- Обґрунтувати категорію побічного ефекту лікарського засобу;
- Визначати категорію, вид і різновид побічних ефектів лікарських засобів, а також тяжкість їх клінічного перебігу;
- Передбачити залежність побічних ефектів ліків від режиму дозування та стану функціональних систем організму і виявляти чинники, що впливають на їх якість і кількісну характеристику;
- Використовувати відомі в даний час методи нефармакологічними і фармакологічної корекції побічних ефектів.

Теоретичний аналіз ускладнень фармакотерапії повинен проводитися з урахуванням відображення всіх варіантів і різновидів побічних ефектів. Велику увагу слід передбачуваності побічних ефектів [3]. Провізорам-курсантам необхідно засвоїти перш за все якісь клінічні види і різновиди побічних ефектів лікарських засобів існують:

1. Прямої дії (фармакодинамічні).
2. Пошкодуючі, токсичні: біохімічна токсичність, структурна токсичність.
3. Алергічні та імунні: пов'язані з циркулюючими гуморальними антитілами (реакція негайного типу); пов'язані з клітинними антитілами (реакція уповільненого типу); системні реакції (генералізовані); місцева реакція.
4. Фармакогенетичні:
  - Різке зростання звичайного фармакодинамічного ефекту;
  - Різке виростання токсичності і поява ускладнень, як правило, не властивих даному лікарському засобу;
  - Провокують дію лікарських речовин;
5. Від раптового припинення прийому лікарського речовини: синдром абстиненції і синдром відміни;
6. Мутагенних, онкотератогенні, ембріотоксичні.
7. Парамедикаментозні: психогенні.
8. Лікарська стійкість: первинна, вторинна.

Увага інтернів фіксується на факторах, що впливають на вираженість побічних ефектів лікарських засобів:

- Особливе функціональний стан мішені;
- Прихована чи явна патологія мішені;
- Одночасне призначення лікарських речовин з однонаправленим побічним ефектом;
- Порушення метаболізму і виділення лікарських засобів;
- Ураження печінки, нирок, патологія ШКТ;
- Генетичні ферментопатії;
- Призначення інгібіторів ферментів;
- Призначення лікарських речовин, що зменшують кліренс, збільшення відсотка вільної фракції лікарського засобу;
- Гіпоальбумінемія, витіснення із зв'язку з білками іншими лікарськими засобами;

- Вік, стать, характер харчування, шлях введення.

Побічні ефекти ліків можуть бути по категорії можливими або сумнівними, а також по диференційно-діагностичному значенню:

- Фізико-хімічна «симуляція» зрушень тестів застосовуваних для діагностики;
- Істинне зміна зрушень тестів, застосовуваних для діагностики;
- Симуляція добре відомих лікарських хвороб;
- Виявлення прихованої схильності і хвороби.

Побічні реакції по тяжкості клінічного перебігу і прогнозу ділять на: 1) фатальні (смертельні); 2) важкі (із загрозою для життя); 3) середньої тяжкості (що вимагає додаткової терапії і збільшують час перебування в стаціонарі); 4) легкі (не потребують додаткової терапії); 5) не впливають на тяжкість клінічних проявів [4].

Цільовими видами діяльності є виробити у інтернів вміння: - визначати вид і різновид взаємодії лікарських засобів; - виявляти фактори, що впливають на наявність та вираженість взаємодії лікарських засобів; - передбачати і визначати можливі якісні та кількісні результати взаємодії лікарських засобів; - застосовувати загальні принципи зміни режиму дозування при комбінованій фармакотерапії; - враховувати особливість комплексної терапії при оцінці ефективності та безпечності лікарського засобу; - використовувати результати взаємодії для цілеспрямованого впливу на їх фармакодинаміку і корекцію побічних ефектів.

Викладач підкреслює особливу актуальність теми у зв'язку з усе зростаючою тенденцією до призначення 2-3 і більше лікарських препаратів. Так, нерідко, хворий отримує одночасно 4-11, а іноді до 30 препаратів. При цьому важливо нагадати, що, якщо хворий приймає кілька ліків, можливість взаємодії між ними зростає з 4% при прийомі 5 і менш препаратів до 45% при прийомі 20 і більше ліків одночасно. Крім цього, необхідно пам'ятати, що крім базисних препаратів, що призначаються лікарем, хворі, нерідко, самі приймають анальгетики, препарати снодійного, седативного, транквілізуючі, антибактеріального і протизапального рядів. Навіть за умови, що лікарі використовують у своїй повсякденній практиці не більше 1000 лікарських препаратів, можливість призначення різних сполучень воістину безмежна.

На етапі контролю готовності провізорів-курсантів до засвоєння умінь поточного заняття викладач з'ясовує ступінь засвоєння загальних принципів прогнозування, оцінки результатів і цілеспрямованої корекції основних і побічних ефектів лікарських засобів при проведенні комбінованої фармакотерапії.

При вирішенні ситуаційних завдань викладач звертає увагу на правильний облік і використання результатів взаємодії ліків, що може сприяти раціональному лікуванню, а нерациональне комбінування препаратів, нерідко, призводить до небажаних наслідків.

Практична частина заняття заснована на формуванні вміння самостійно оцінювати ефективність і безпеку комбінованого застосування декількох лікарських препаратів. Для цього при виконанні цієї роботи провізорів-

курсантів слід об'єднати в групи по 3-4 людини. При проведенні експертної оцінки історії хвороби інтерни повинні самостійно проаналізувати целесобразність тієї чи іншої комбінації лікарських засобів, призначених хворому.

Література:

1. *Белай И. М. Учебно-методическое пособие к практическим занятиям по клинической фармации для провизоров-курсантов по специальности «Общая фармация».* – Запорожье, 2011. – 40 с.
2. *Зіменківський А. Б., Зарума Л. Є. Клінічний провізор в системі охорони здоров'я // Вісник фармакології і фармації.* – 2007. - №6. – с. 58-60.
3. *Толочко В. М. На шляху гармонізації фармацевтичної освіти до європейського освітнього простору // Досягнення та перспективи розвитку фармацевтичної галузі: Матеріали VI національного з'їзду фармацевтів.* – Х.: Вид-во НФаУ, 2005. – С.45-46.
4. *Фармацевтическая опека: Курс лекцій для провизоров и семейных врачей / И. А. Зупанец, В. П. Черных, С. Б. Попов и др.* – Х.: Мегаполис, 2003. – 608 с.

References:

1. *Belai Y. M. Uchebno-metodycheskoe posobyie k praktycheskym zaniatyiam po klinycheskoi farmatsyyi dlia provyzorov-kursantov po spetsyalnosti «Obshchaia farmatsyia».* – Zaporozhe, 2011. – 40 s.
2. *Zimenkivskiyi A. B., Zaruma L. Ye. Klinichniyi provizor v systemi okhorony zdorov`ya // Visnyk farmakolohii i farmatsii.* – 2007. - №6. – s. 58-60.
3. *Tolochko V. M. Na shliakhу harmonizatsii farmatsevtichnoi osvity do yevropeiskoho osvitnoho prostoru // Dosiahnennia ta perspektyvy rozvytku farmatsevtichnoi haluzi: Materialy VI natsionalnoho z`yizdu farmatsevtiv.* – Kh.: Vyd-vo NFAU, 2005. – S.45-46.
4. *Farmatsevticheskaia опека: Kurs lektsii dlia provyzorov y semeinykh vrachei / Y. A. Zupanets, V. P. Chernykh, S. B. Popov y dr.* – Kh.: Mehapolys, 2003. – 608 s.

УДК:378.091.5:615.03]:[378.018.46:615.15-057.4]

ВИКЛАДАННЯ КЛІНІЧНОЇ ФАРМАЦІЇ СЛУХАЧАМ КУРСІВ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРОВІЗОРІВ

д. мед. н., Білай И. М., к. мед. н., Красько М. П.,

к. фарм. н., Демченко В. О., к. фарм. н., Остапенко А. О.

Запорізький державний медичний університет, Україна, м. Запоріжжя

Спеціальність провізора вимагає постійного вдосконалення професійних знань фахівця. Якісне викладання клінічної фармації формує у слухачів курсів підвищення кваліфікації клінічне мислення та робить з них висококваліфікованих спеціалістів фармації. В роботі представлені основні аспекти викладання клінічної фармації на етапі післядипломної освіти провізорів.

Ключові слова: викладання клінічної фармації, післядипломна освіта.

Белай И. М., Красько Н. П., Демченко В. О., Остапенко А. А. Преподавание клинической фармации слушателям курсов повышения квалификации провизоров/ Запорожский государственный медицинский университет, Украина, г. Запорожье

Специальность провизора требует постоянного совершенствования профессиональных знаний. Качественное преподавание клинической фармации формирует у слушателей курсов повышения квалификации клиническое мышление и делает из них высококвалифицированных специалистов фармации. В работе представлены основные аспекты преподавания клинической фармации на этапе последипломного образования провизоров.

Ключевые слова: преподавание клинической фармации, последипломное образование.

Bilay I. M., Krasko M. P., Demchenko V. O., Ostapenko A. O. Teaching clinical pharmacy to participants in course professional development of pharmacists/ Zaporizhzhia State Medical University, Ukraine, Zaporizhzhia.

Speciality pharmacist requires constant improvement of professional knowledge. Proper teaching clinical pharmacy forms clinical judgment in course participants and make high-quality specialists in pharmacy. The paper presents the main aspects of the teaching of clinical pharmacy at the stage of post-graduate education of pharmacists.

Keywords: teaching clinical pharmacy, , postgraduate education.

За роки викладання клінічної фармації налагодилася наступність в підготовці до цього важливого для провизора предмету. Вивчивши фармакологію, провизори-інтерни переходять до оволодіння предметом фармакотерапія, а потім і збагнення клінічної фармації. До основи програми з клінічної фармації покладена кваліфікаційна характеристика провизора за фахом "Загальна фармація".

Задля підвищення якості знань розроблена єдина структура практичного заняття, яка включає контроль початкового і кінцевого рівнів знань, самостійну роботу і практичну частину [1].

Метою роботи є висвітлення значення й особливостей виконання самостійної роботи і практичної частини на заняттях при підготовці слухачів курсів підвищення кваліфікації провизорів.

Завданням практичної частини є формування навичок, необхідних для діяльності провизора у сфері забезпечення лікарів інформацією з клінічної фармації для оптимізації її раціонального застосування.

Провизор повинен орієнтуватися в питаннях, що вирішуються лікарем при проведенні терапії. Якісна клінічна фармація конкретного хворого в клінічній ситуації залежить від кваліфікації провизора, його уміння грамотно контролювати ефективність і безпечність лікарських засобів. На заняттях

робиться основний акцент на повчальні форми практичної роботи, на активізацію навчально-пізнавальної діяльності.

Самостійна робота вимагає інформаційно-пошукової роботи [2]. Слухачі курсів підвищення кваліфікації провізорів заповнюють відповідні рубрики або проводять аналіз інформаційних таблиць, складають рекомендації щодо раціонального комбінування препаратів, взаємодії ліків і їжі, профілактики ускладнень клінічній фармації, описують симптоми отруєнь і складають перелік лікарських засобів, необхідних лікарю швидкої допомоги для лікування невідкладних станів, замальовують схеми механізмів регуляції патологічних процесів до точок фармакодинамічних ефектів відповідних лікарських препаратів, обґрунтовують і пропонують лікарям адекватні засоби заміни за відсутності їх в аптеці, здійснюють вибір ліків для лікування конкретних хворих при різних захворюваннях.

За родом своєї діяльності провізор безпосередньо контактує з хворими, допомагає їм у виборі лікарських засобів (безрецептурна група препаратів); при необхідності надає першу медичну допомогу, бере участь в контролі ефективності та безпечності клінічної фармації окремого хворого. Наразі високі вимоги до рівня підготовки провізорів в галузі клінічної фармації диктують постійну необхідність у розвитку навичок деонтологічного спілкування з хворими, вмінні зібрати анамнез хворого з метою складання раціональної схеми проведення безпечної клінічної фармації.

Оформлені протоколи клінічної фармації захищаються слухачами курсів підвищення кваліфікації провізорів на заняттях.

Робота провізорів-курсантів із хворими і написання ними протоколу з ефективного та безпечного застосування лікарських засобів значно поліпшує засвоєння розділів курсу клінічної фармації і сприяє поліпшенню практичних навичок з раціонального вибору препаратів, режиму дозування, складання схеми лікування, забезпечення контролю ефективності медикаментозної терапії і безпеки лікування.

Виконання слухачами курсів підвищення кваліфікації провізорів практичної частини передбачає рішення ситуаційних задач, роботу над творчими завданнями, проведення ділових ігор. Ці форми практичної роботи сприяють розвитку навичок користування літературою, умінню узагальнювати і використовувати знання для вирішення професійних завдань.

На практичному занятті демонструють хворих відповідно до теми заняття з відповідною патологією. Знайомляться з апаратурою, яка використовується для оцінки ефективності і безпечності клінічній фармації. Проводять аналіз лікарської рецептури на сумісність препаратів і прогнозують можливість розвитку побічних ефектів лікарських засобів і їх клінічних видів з урахуванням особливостей патологій у даного хворого. Аналізують карти динамічного контролю ефективності і безпечності лікарської терапії, історії хвороби на предмет оцінок якості тих призначень, що проводяться лікарями, з метою контролю безпеки лікарської терапії [3].

Вибір найбільш ефективного і максимально безпечного для хворого лікарського засобу, оптимального способу введення і дозування препарату, частоти його застосування може вирішуватися за допомогою ситуаційних завдань. Основою ситуаційного завдання є побудова оптимальної моделі клінічної ситуації, найбільш характерної для терапевтичного хворого. Крім того, ситуаційні завдання включають питання механізму розвитку захворювань, уміння надати першу допомогу хворому, тактики провізора в конкретній клінічній ситуації, питання побічної дії і взаємодії лікарських засобів, етики і деонтології провізора, уміння провізором визначати конкретний патологічний стан. Деякі завдання присвячені взаємовідношенням лікаря, хворого і провізора, зокрема, запобіганню випадкам відмови у відпусканні лікарських засобів. Звичайно на одне заняття одна тема включає від 5 до 9 ситуаційних завдань.

Таким чином, введення подібних завдань в навчальну практику дало можливість активізувати навчально-практичну діяльність слухачів курсів підвищення кваліфікації провізорів і підвищити якість засвоєння навчального матеріалу з курсу клінічної фармації [4].

Викладання клінічної фармації вимагає застосування разом з традиційними розробками і курацією хворих різноманітних форм проведення занять, що підвищують якість засвоєння слухачами курсів підвищення кваліфікації провізорів предмету клінічної фармації.

Одним з ефективних методичних підходів у викладанні клінічної фармації є проведення на заняттях ділових ігор з розігруванням ролей, моделюванням ситуацій, в яких беруть участь лікар, хворий і провізор.

При розборі конкретної клінічної ситуації, що вимагає глибоких знань фармакодинаміки і фармакокінетики лікарських засобів, їх побічної дії, комбінацій і черговості введення, всю групу провізорів-інтернів ділимо на "спеціалізовані бригади", що "надають допомогу хворому". В умовах, максимально наближених до практичної діяльності, провізори-інтерни активно працюють, багато дискутують, помиляються і виправляють помилки, знаходячи правильні шляхи рішення ситуації. Якість виживаності знань після такого методу проведення практичних занять набагато вища, ніж при стандартній його схемі, що дозволяє інтенсифікувати процес навчання, надати йому творчий характер, зацікавити провізорів-інтернів, наблизити навчання до реальних клінічних ситуацій.

Важливим у підготовці слухачів курсів підвищення кваліфікації провізорів є сумісні з лікарями і викладачем консультативні обходи в госпітальному відділенні і прийомі в поліклініці. З кожної теми практичного заняття проводиться демонстрація тематичних хворих і клінічний розбір, що сприяє досягненню навчальної мети про необхідність визначення найбільш раціонального рішення конкретного практичного завдання з лікарської терапії.

Крім того, на заняттях до декількох провізорів-курсантів прикріплюється один тематичний хворий. Огляд і опитування дозволяють слухачам курсів

підвищення кваліфікації провізорів оцінити конкретну клінічну ситуацію, заздалегідь визначити, від яких захворювань страждає пацієнт, а також аргументувати напрями клінічній фармації, зробити вибір оптимальних лікарських засобів даному хворому.

Суб'єктивні і об'єктивні відомості про хворого, а також аналіз історії хвороби і листа призначення дозволяють закріпити знання з теми, що вивчається, наочно запам'ятати і використати у своїй подальшій практичній діяльності інформацію, одержану на занятті.

Одним з нових типів практичних завдань є проведення експертної оцінки листів призначень в історії хвороби або вищезгаданих протоколах, оформлених слухачами курсів підвищення кваліфікації провізорів. У роботі ставляться завдання: оцінити правильність вибору лікарських засобів, їх комбінацій з урахуванням форми, стадії хвороби, супутньої патології та інших індивідуальних особливостей організму і внести в лікування свої корективи. Слухачі курсів підвищення кваліфікації провізорів відображають дані своєї роботи в узагальненні за експертною оцінкою, де вони детально вказують на наявні помилки в призначеннях лікарів і вносять свої пропозиції з оптимізації лікування хворих, представлених по історіях хвороби і протоколах ефективності і безпеки медикаментозної терапії.

Література:

1. *Белай И. М. Учебно-методическое пособие к практическим занятиям по клинической фармации для провизоров-курсантов по специальности «Общая фармация».* – Запорожье, 2011. – 40 с.
2. *Зіменківський А.Б., Зарума Л.Є. Клінічний провізор в системі охорони здоров'я // Вісник фармакології і фармації.* – 2007. - №6. – с. 58-60.
3. *Толочко В.М. На шляху гармонізації фармацевтичної освіти до європейського освітнього простору // Досягнення та перспективи розвитку фармацевтичної галузі: Матеріали VI національного з'їзду фармацевтів.* – Х.: Вид-во НФаУ, 2005. – С.45-46.
4. *Фармацевтическая опека: Курс лекцій для провизоров и семейных врачей / И. А. Зупанец, В. П. Черных, С. Б. Попов и др.* – Х.: Меганполис, 2003. – 608 с.

References:

1. *Belai Y. M. Uchebno-metodycheskoe posobyie k praktycheskym zaniatyiam po klynicheskoi farmatsyyi dlia provyzorov-kursantov po spetsyialnosti «Obshchaia farmatsyia».* – Zaporozhe, 2011. – 40 s.
2. *Zimenkivskyi A. B., Zaruma L. Ye. Klinichnyi provizor v systemi okhorony zdorov'ya // Visnyk farmakolohii i farmatsii.* – 2007. - № 6. – s. 58-60.
3. *Tolochko V. M. Na shliakh harmonizatsii farmatsevtichnoi osvity do yevropeiskoho osvitnoho prostoru // Dosiahnennia ta perspektyvy rozvytku farmatsevtichnoi haluzi: Materialy VI natsionalnoho z'yizdu farmatsevtiv.* – Kh.: Vyd-vo NFAU, 2005. – S.45-46.
4. *Farmatsevticheskaia opeka: Kurs lektsii dlia provyzorov y semeinykh vrachei / Y. A. Zupanets, V. P. Chernykh, S. B. Popov y dr.* – Kh.: Mehapolys, 2003. – 608 s.

РОЗДІЛ IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

УДК 811.111'373.4

АБРЕВІАТУРИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК СКЛАДОВА МОЛОДІЖНОГО ІНТЕРНЕТ-СЛЕНГУ

кандидат педагогічних наук, Павлюк В. І.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна, Умань

У статті розглядаються аббревіатури сучасної англійської мови як складова молодіжного Інтернет-сленгу, проаналізовано причини його виникнення, уточнено значення аббревіатур; значна увага приділяється феномену молодіжного сленгу, який відіграє провідну роль у лексичній системі мови та відображає соціокультурні зміни в житті суспільства, зокрема молоді; підкреслено важливість молодіжного Інтернет-сленгу як засобу передачі інформації для людей, які використовують новітні комп'ютерні технології в їх повсякденному житті; здійснено акцент на проблемі грамотності Інтернет-користувачів на сучасному етапі розвитку лінгвістики.

Ключові слова: аббревіатури, молодіжний сленг, інтернет-сленг, Інтернет-користувач, субкультура, феномен, лінгвістика.

кандидат педагогических наук, Павлюк В. И. Аббревиатуры современного английского языка как составляющая молодежного интернет-сленга / Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Украина, Умань

В статье рассматриваются аббревиатуры современного английского языка как составляющая молодежного Интернет-сленга, проанализированы причины его возникновения, уточнено значение аббревиатур; значительное внимание уделяется феномену молодежного сленга, который играет ведущую роль в лексической системе языка и отображает социокультурные изменения в жизни общества, в частности молодежи; подчеркнута важность молодежного Интернет-сленга как средства передачи информации для людей, которые используют новейшие компьютерные технологии в их повседневной жизни; осуществлен акцент на проблеме грамотности Интернет-пользователей на современном этапе развития лингвистики.

Ключевые слова: аббревиатуры, молодежный сленг, Интернет-сленг, Интернет-пользователь, субкультура, феномен, лингвистика.

PhD in Pedagogical sciences, Pavlyuk V. I. Abbreviations of modern English as a constituent part of youth internet-slang / Uman state pedagogical university named after Pavlo Tychna, Ukraine, Uman

Abbreviations of modern English as a constituent part of youth internet-slang are examined in the article, reasons of their origin are analyzed, the value of

abbreviations is specified; considerable attention is paid to the phenomenon of youth slang that plays a leading role in the lexical system of language and represents sociocultural changes in life of society, in particular of young people; importance of youth internet-slang as the facility of information transfer for people who use the newest computer technologies in their everyday life; an accent is carried out on the problem of Internet-users literacy on the modern stage of linguistics development is underline.

Keywords: abbreviations, youth slang, internet-slang, Internet-user, subculture, phenomenon, linguistics.

Постановка проблеми. Сленг є динамічним феноменом у лінгвістиці; соціальні, економічні й політичні процеси сприяють появі нових сленгових понять, які стають широко вживаними у певних суспільних колах. Молодіжний сленг відіграє провідну роль у лексичній системі мови та відображає соціокультурні зміни в житті суспільства, зокрема молоді. Він допомагає молодим людям виокремити себе як індивідуальність в сучасному світі або виражати протест проти існуючих суспільних правил та канонів. Молодіжний інтернет-сленг час від часу поповнюється новими термінами, які слугують засобом передачі інформації для геймерів, айтішників, блогерів та інших людей, які використовують новітні комп'ютерні технології в їх повсякденному житті.

Розвиток комп'ютерних технологій наприкінці ХХ ст. привніс у систему мови величезну кількість слів на позначення сленгових термінів. Спеціалісти почали широко використовувати англійські терміни та аббревіатури у своїй роботі, оскільки англійська мова є загальноживаною в усьому світі. Більшість таких термінів є англіцизмами.

Вищезазначене обумовлює актуальність нашого дослідження, яке має на меті визначити та охарактеризувати особливості вживання аббревіатур молодіжного Інтернет-сленгу англійської мови.

Аналіз актуальних досліджень. У своїх роботах проблематику молодіжного сленгу в сучасній англійській мові розглядають такі вчені як І. Гальперін, М. Халідей, І. Стернін, І. Пелліх, Ю. Мосенкіс, П. Грабовий, О. Полехіна, В. Кас'янова та ін.

Метою статті є аналіз аббревіатур молодіжного Інтернет-сленгу в англійській мові на сучасному етапі їх розвитку.

Методи дослідження – описовий метод, методи аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Витоки сленгу беруть свій початок ще в давні часи. У ХХ ст. до проблематики сленгу одним з перших звернувся британський науковець М. Халідей, який увів у вжиток термін «антимова», який характеризується як секретний код субкультур із притаманними їм рисами лексикалізації [9, с. 102].

Таким чином, сленг (з англ. Slang): 1) те ж, що жаргон, переважно в англійських країнах; 2) варіант розмовної мови (в тому числі експресивно

забарвлені елементи цієї мови), що не збігаються з нормою літературної мови [1].

Сленг може виявлятися не лише у галузі діяльності певної субкультури, але й, подекуди, існувати у національному контексті. Зокрема, І. Стернін говорить про виникнення загальнонаціонального сленгу, який займає місце між розмовної і зниженою лексикою [6, с.4].

Варто зазначити, що Н. Валгіна розглядає виникнення різних варіантів інтержаргону - молодіжного, комп'ютерного, професійного естрадно-музичного, побутово-міського та ін. на основі поєднання лексичних одиниць різних мов [2, с.118].

Неологізми, найбільш вживані в Інтернет-мережі, умовно можна поділити на наступні групи: комп'ютерні терміни, інтернет-сленг, комп'ютерний сленг або жаргон, молодіжний сленг.

Комп'ютерний сленг вигідно відрізняється від вищезазначеної групи жаргонізмів, оскільки він характеризується високим культурним рівнем та вирізняється різноманіттям використання нових словесних прийомів. Деякі слова цієї лексичної системи запозичені з жаргонів інших професійних груп: наприклад, «чайник» (недосвідчений програміст) і «движок» (ядро комп'ютерної програми) узяті з жаргону автомобілістів. Жаргонізм «макрушник» (програміст, що використовує мову програмування «макроасемблер») є лексичним запозиченням з кримінальної мови, де є слово «мокрушник», тобто вбивця). Багато комп'ютерних термінів утворені шляхом метафоризації: «млинець» - компакт-диск, дані з якого прочитує комп'ютер; «миша», «щур» - миша радянського виробництва (дуже велика в порівнянні із стандартною); «гальмувати» - байдикувати; «дзиччати» - встановлювати зв'язок за допомогою модему та ін.

Англомовний інтернет-сленг став прамовою для користувачів Інтернет-мережі в усьому світі через ряд причин: по-перше, англійська мова є мовою міжнародного спілкування; по-друге, англомовні аббревіатури легко розшифровуються користувачами та по-третє, отримавши широке розповсюдження у мережі, цей вид сленгу постійно поповнюється новими виразами, які вигадують самі Інтернет-користувачі, що говорить про незалежність розвитку лексики Інтернет-сленгу від системи загальної лінгвістики.

Поява аббревіатур Інтернет-сленгу створила сприятливі умови для користувачів мережі в економії часу та зменшенню обсягів тексту. Проте існує Інтернет-діалект leet (від англійського «elite»), який має на меті шифрування змісту висловлювання та в якому латинський алфавіт замінюється варіаціями із Американського стандартного коду для обміну інформацією.

Історія розвитку Інтернет-сленгу має пов'язана з ім'ям Рафаеля Фінкеля, який у 1975 р., ще до появи всесвітнього павутиння, відкрив новий тип мови «Jargon File» - поєднання хакерського сленгу технічної культури, яка

використовувалася у MIT AI Lab, the Stanford AI Lab та інших подібних організаціях. Очевидно, що відомих нам термінів в Jargon File того часу було ще дуже мало. Але, пізніше, з появою Інтернету, цей словник періодично оновлювався, до його складу вже почали входити знайомі всім LOL, ROFL та ін.

Предметом нашого інтересу є саме аббревіатури комп'ютерного сленгу. Сучасний мережевий сленг є широким і різноманітним. Аббревіатури, які постійно створюють Інтернет-користувачі є не лише скороченими варіаціями типу LOL (laughing out loud, laugh out loud), ІМНО (in my humble opinion), JK (just kidding), OMG (Oh my god), але й складнішими утвореннями з певним емоційним забарвленням. Наприклад, якщо співрозмовник є неприємним, можна відповісти КТНХВАІ (OK, thanx, bye) або ж, навпаки, щоб підкреслити своє хороше відношення до нього, можна використати LYLAB (Love you like a brother) або LYLAS (Love you like a sister). При спілкуванні в мережі користувачі не лише використовують сленг, але і часто умисно перекручують написання слів або будують неправильні граматичні конструкції, таким чином Інтернет, нажаль, сприяє поширенню неграмотності своїх користувачів. Наприклад, пишуть labtop замість laptop, alright замість all right, тощо [4].

Інтернет-сленг постійно розвивається і змінюється. Можемо виділити наступні неологізми, якими послуговуються Інтернет-користувачі на сучасному етапі розвитку молодіжного Інтернет-сленгу.

AAF: As A Friend	як друг
AFAIR: As far as I remember	наскільки я пам'ятаю,
AFAP: As Far As Possible	наскільки це можливо
ATM: At the moment	на даний момент
B4: Before	перш ніж
BBIAB: Be back in a bit	я повернуся за хвилину
BFF: Best Friends Forever	кращі друзі назавжди
BFN: Bye For Now	до зустрічі
СМІІW: Correct me if I'm wrong.	виправте мене, якщо я помиляюся
CU: See you (later)	побачимося (пізніше)
DFTT: Don't feed the trolls	не годуйте тролів
D/L: Download	завантажити
DND: Do not disturb	не турбувати
EOM: End of Message	кінець повідомлення
F9: Fine	гарзд, добре
FAQ: Frequently Asked Question(s)	часті питання
FYI: For your information	до вашого відома
GBTW: Get back to work	повернутися до роботи
GJ: Good job, often used in	хороша робота, часто

online gaming when a teammate performs an act benefitting his team, such as killing an opponent or enabling that kill

HAND: have a nice day

HF: Have fun

IDK: I don't know

IMHO: In my humble / honest opinion

IRL: In real life

LMK: Let me know

LOL: Laughing out loud, laugh out loud

M8: Mate

NM: (Sometimes written N/M) Not much, Never mind or no message, used on message boards or in e-mails to indicate that everything is already said in the subject line.

NP: No problem

O RLY: Oh really?

SMH: Shaking my head

SOS: Someone (watching) Over Shoulder

TGIF: Thank God it's Friday

THX/THNX, TNX or TX:

Thanks

TMI: Too much information

U: You

WB: Welcome back

W/E: Weekend

W8: Wait

WB: Welcome back

YHBT: You have been trolled

YW: You're welcome.

використовується в онлайн-іграх, коли товариш по команді робить перевагу для своєї команди, наприклад, вбивство супротивника або неможливість знищення

хорошого дня (побажання)

удачи

я не знаю

на мою скромну / чесну думку

у реальному житті

дайте мені знати,

голосно сміятися

товариш

іноді пишеться N / M, не

зважай або немає повідомлень (вживається в повідомленнях або в електронній пошті, щоб вказати, що все вже було вказано в темі листа)

немає проблем

Справді?

хитаючи головою

хтось (дивитися) через плече

Слава Богу, сьогодні п'ятниця

Дякую!

занадто багато інформації

ти (Ви)

Ласкаво просимо

вихідні

Зачекайте!

З поверненням!

Вас затролили!

Будь-ласка!

[8].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Абревіатури молодіжного Інтернет-сленгу є актуальною проблемою сучасності. Огляд вищезазначених абревіатур сучасного Інтернет-сленгу показав, що останні є різноманітними: від простих (утворених від початкових літер декількох слів), до більш складних (утворених від початкових літер слів, що складають

речення); абрєвїатури Інтернет-слєнгу мають емоційне забарвлення й виражають певне відношення автора повідомлення до ситуації або співрозмовника; оскільки Інтернет-користувачі самостійно створюють абрєвїатури, Інтернет-слєнг є динамічним феноменом, яке уможлиблює нові розвідки в цій галузі.

Лїтература:

1. Большой энциклопедический словарь. Сленг - Режим доступа: [www.URL:http://www.vedu.ru/bigencdic/58041/](http://www.vedu.ru/bigencdic/58041/) - 08.12.2014 г.
2. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке. М.: Логос, 2003. - 304 с.
3. Гальперин И. Р. О термине «сленг» // Вопросы языкознания. – 1956. – № 6. – С. 106-114.
4. История интернет-сленга - Режим доступа: [www.URL:http://rapidsteps.com/topic/549/](http://rapidsteps.com/topic/549/)-11.12.2014
5. Мосенкі Ю. Л. Стан і перспективи дослідження українського молодіжного слєнгу // *AlyaUniversitatis Palackianaе Olomoucensis. Facultas Philosophica. Philologica* 82. *Ucrainica I. Současnb ukrajinstika: Problemy jazyka, literatury a kultury. Olomouc: Univerzita Palackiho v Olomouci, 2004. – S. 100-102.*
6. Стернин И. А. Русский язык рубежа веков - упадок, развитие или эволюция?//Актуальные проблемы изучения и преподавания русского языка на рубеже XX-XXI вв.- Воронеж, 2001.- С.3-5.
7. Щур І. І. Українськомовний комп'ютерний слєнг: формування і функціонування: Автореф.дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 23 с.
8. English Internet Slang - Режим доступа: [www.URL:http://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:English_internet_slang/](http://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:English_internet_slang/) - 10.12.2014
9. Halliday, Michael A. K. *Language as Social Semiotics: The Social Interpretation of Language and Meaning / Michael A. K. Halliday.* – L.: University Park Press, 1978. – 256 p.

References:

1. Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar. Sleng - Rezhim dostupa: [www.URL:http://www.vedu.ru/bigencdic/58041/](http://www.vedu.ru/bigencdic/58041/) - 08.12.2014 g.
2. Valgina, N.S. *Aktivnyie protsessyi v sovremennom russkom yazyike.* M.: Logos, 2003. - 304 s.
3. Galperin I. R. O termine «sleng» // *Voprosyi yazykoznaneya.* – 1956. – № 6. – S. 106-114.
4. Istoriya internet-slenga- Rezhim dostupa: [www.URL:http://rapidsteps.com/topic/549/](http://rapidsteps.com/topic/549/)-11.12.2014.
5. Mosenkis Yu. L. Stan i perspektivi doslidzhennya ukrayinskogo molodizhnogo slengu // *AlyaUniversitatisPalackianaе Olomoucensis. Facultas Philosophica. Philologica* 82. *Ucrainica I. Současnb ukrajinstika:Problemy jazyka,literatury a kultury. Olomouc: Univerzita Palackiho vOlomouci, 2004. – S. 100-102..*

6. Sternin, I. A. *Russkiy yazyk rubezha vekov - upadok, razvitie ili evolyutsiya?*//Aktualnyie problemy izucheniya i prepodavaniya russkogo yazyika na rubezhe HH-HH1 vv.- Voronezh, 2001.- S.3-5.

7. Schur I. I. *Ukrayinskomovniy komp'yuterniy sleng: formuvannya i funktsionuvannya: Avtoref.dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / KiYivskiy natsionalniy unIversitet Im. T. Shevchenka. – K., 2006. – 23 s.*

8. *English Internet Slang - Rezhim dostupa:*

www.URL:http://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:English_internet_slang/-10.12.2014

УДК 378:373.43

ПОБУДОВА ПЕРЕДСЕРЕДНЬОГО ПОЗАВИШІВСЬКОГО КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ

доктор педагогічних наук, професор, Тарнопольський О. Б.
Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля, Україна,
Дніпропетровськ

Стаття розглядає багаторічний досвід побудови та використання передсереднього курсу навчання англійської мови дорослих, які попередньо закінчили короткий вступний (підготовчий) курс цієї мови і початковий курс усної повсякденної комунікації. Курс націлений на виведення тих, хто навчаються, на рівень В1 володіння англійською мовою і призначений для бажаних вивчати її поза межами стандартних програм викладання іноземних мов у вишах – наприклад, на різних видах комерційних мовних курсів. Розроблений курс структурований на основі комунікативно-аналітичного підходу з домінуванням комунікативних видів навчальної діяльності, а також на основі паралельного навчання усім видам мовленнєвої діяльності з превалюванням усного мовлення.

Ключові слова: вивчення англійської мови на передсередньому рівні, навчання дорослих англійської мови поза межами вишівських мовних програм, комунікативно-аналітичний підхід, паралельне навчання усім видам мовленнєвої діяльності.

доктор педагогических наук, професор, Тарнопольский О. Б.
Построение предсреднего вневузовского курса английского языка для взрослых/ Днепрпетровский университет им. Альфреда Нобеля, Украина, Днепрпетровск

В статье рассматривается многолетний опыт построения и использования предсреднего курса обучения английскому языку взрослых, которые ранее закончили короткий вводный (подготовительный) курс этого языка и начальный курс устной повседневной коммуникации. Курс нацелен на выведение обучаемых на уровень В1 владения английским языком и предназначен для всех желающих изучать его вне вузовских языковых

программ – например, на разных видах коммерческих языковых курсов. Разработанный курс структурирован на основе коммуниктивно-аналитического подхода с доминированием коммуникативных видов учебной деятельности, а также на основе параллельного обучения всем видам речевой деятельности с превалированием устной речи.

Ключевые слова: изучение английского языка на предсреднем уровне, обучение взрослых английскому языку вне вузовских языковых программ, коммуниктивно-аналитический подход, параллельное обучение всем видам речевой деятельности.

Doctor of Pedagogy, Professor, Tarnopolsky O. B. Designing a pre-intermediate outside-university course of English for adults/ Dnipropetrovsk Alfred Nobel University, Ukraine, Dnipropetrovsk

The article discusses a many-year-long experience of designing and using a pre-intermediate course of English when teaching it to adults who have previously finished an introductory (preparatory) course of that language and a beginner's course of oral everyday communication. The course is aimed at learners' acquisition of English at B1 level and designed for all those who desire to acquire it outside university language programs – for instance, in different kinds of commercial language courses. The developed course is structured on the basis of communicative-analytical approach with dominance of communicative learning activities and on the basis of parallel teaching of both written and oral communication, with oral communication prevailing.

Key words: learning English at the pre-intermediate level, teaching English to adults who learn it outside university language programs, communicative-analytical approach, parallel teaching of both written and oral communication.

Вступ. Протягом років, що пройшли після проголошення незалежності України, та у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями нашої держави в країні постійно зростає попит на вивчення іноземних мов, і в першу чергу англійської мови як найбільш значущою і поширеною серед усіх мов міжнародного спілкування, що надбала статус планетарної, або глобальної мови [3]. Але цей попит задовольняється не тільки і не стільки державними, комунальними та приватними навчальними закладами – загальноосвітніми школами, ліцеями, коледжами та ВНЗ. У дуже значній мірі він задовольняється комерційними школами та центрами іноземних мов, яких зараз працює дуже багато в усіх великих і навіть у багатьох невеликих і маленьких містах України. Причин такої поширеності та популярності комерційних мовних шкіл та центрів чимало і розкриття цих причин не є метою цієї статті, тим більше, що вони вже були розглянуті в іншій нашій роботі [6]. Мета статті пов'язана з тим, що в українській методиці явно бракує наукового, теоретичного і практичного, обґрунтування навчання на мовних курсах, що функціонують за межами стандартного шкільного або вишівського викладання чужоземних мов – і це незважаючи на гостру

потребу в такому обґрунтуванні, яка обумовлена вже вказаною поширеністю вказаної форми викладання.

У попередніх наших роботах вже аналізувалася побудова цілісної програми навчання англійської мови на позавишівських курсах цієї мови, які пропонуються Центром іноземних мов, що працює під егідою Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля [8; 9]. У цих же публікаціях були детально описані два початкових курси названої програми: вступний (підготовчий) курс, який зорієнтований на розвиток у слухачів навичок англомовної вимови і на засвоєння ними певного набору базових комунікативних формул, кліше та виразів, і початковий курс усного повсякденного спілкування англійською мовою.

Формулювання мети статті та завдань. Метою цієї статті є аналіз та обґрунтування третього за послідовністю курсу програми: передсереднього курсу навчання англомовного говоріння, аудіювання, читання та письма, а її завдання полягають в описі структури курсу та основних видів навчальної діяльності, що в ньому використовуються.

Виклад основного матеріалу статті. Названий передсередній курс призначений для тих слухачів, які вже досягли рівня А2 у володінні англійською мовою і мають за мету суттєво підвищити цей рівень, досягши принаймні рівня В1 за *Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти* ... [1]. Що стосується рівня А2, який має обов'язково бути сформованим у слухачів перш ніж вони почнуть навчатися у передсередньому курсі, який розглядається, то такий рівень може бути досягнутим ними в попередніх двох курсах нашої програми (в підготовчому та початковому курсі усного повсякденного англомовного спілкування). Вони власне і призначені для того, щоб довести тих, хто навчаються, до рівня А2. Такий рівень слухачі можуть надбати і за межами названої програми, але в цьому випадку, вони зараховуються на передсередній курс тільки після тестування, яке визначає наявність або відсутність у них англомовної комунікативної компетентності на рівні А2.

Розроблений передсередній курс був розрахований на 9 місяців занять по два двохгодинних аудиторних заняття на тиждень, тобто курс охоплює 144 академічних години аудиторної роботи. Він базується на доборі іншої комунікативної тематики та інших комунікативних ситуацій для навчання ніж ті, які використовувалися у попередньому курсі усної повсякденної комунікації англійською мовою [9]. Там тематика та ситуації спілкування добиралися, виходячи з однієї мети: забезпечити мовне «виживання» людини під час короткострокового перебування за кордоном, тобто її автономію у мовному вирішенні найпростіших, але й найважливіших питань власного життєзабезпечення (харчування, поселення у готелі, знаходження потрібного місця у незнайомому місті і т.п.). Тому відбір тематики та ситуацій спілкування для такого життєзабезпечення проводився на основі прояснення найбільш актуальних потреб осіб, які мають досвід частих виїздів за кордон. Ці потреби визначалися шляхом опитування таких осіб [8; 9]. На відміну від

цього, добір тематики та ситуацій спілкування для курсу, який аналізується, не потребував спеціального опитування потенційних слухачів, оскільки можна було спиратися на той добір, який вже був проведений авторами численних якісних підручників з англійської мови для передсереднього рівня, що були опубліковані в англійських країнах. Відповідно до цього, була добрана така типова тематика для спілкування з відповідними до неї мовленнєвими ситуаціями:

1. Родина, друзі та взаєностосунки з ними.
2. Навчання.
3. Рідне місто та міста, де хочеться побувати.
4. Розваги, відпочинок, кіно, театр.
5. Канікули/відпустки, туризм та подорожі.
6. Здорове харчування та опікування власним здоров'ям.
7. Праця та вибір професії.
8. Думки про майбутнє.
9. Спорт.
10. Захоплення та хобі.
11. Одяг, мода, речі, які потрібні людині.
12. Проблеми міжнародної комунікації, міжкультурне спілкування.

Саме виходячи з цієї тематики та відповідних до неї ситуацій спілкування добрався мовленнєвий та мовний матеріал для навчання, соціолінгвістичні, прагматичні та культурологічні знання та вміння, мовленнєві навички та вміння, які формувалися у слухачів. У відборі також опиралися на вже розроблені якісні підручники для передсереднього рівня.

Тематика та ситуації для передсереднього курсу були значно складнішими за змістом (тобто вимагали більш високого рівня володіння мовою) ніж ті, які використовувалися на початковому рівні: вони передбачали не просто отримання та передачу певної конкретної інформації, такої як, наприклад, у процесі замовлення їжі в ресторані, а обговорення, опис, наведення доказів, формулювання власних думок з більш абстрактних, узагальнених питань. Такі питання, як і у попередньому курсі, ще залишалася у соціально-побутовій сфері спілкування, але до неї вже додавалася соціально-культурна сфера і сфера ігор та захоплень [2], які й давали простір для обговорення, висловлювання власних думок тощо.

Стрижньовим навчальним посібником для курсу, навкруги якого будується увесь навчальний процес, як правило, обирається один із сучасних підручників з англійської мови, призначених для передсереднього рівня і підготовлених у Великій Британії – найчастіше підручник Р. Kerr “*Straightforward Pre-Intermediate*” [4]. Проте цей або інший аналогічний підручник є саме стрижнем, вихідною точкою для розгортання навчання, а не чимось, на чому цілком будується навчальний процес. Він структурується, виходячи з базових теоретичних і практичних положень, які покладені в основу курсу, а підручник використовується як головне, але не єдине джерело навчальних матеріалів.

Базові положення, на яких будується курс, це положення про структурування курсу на основі комунікативно-аналітичного підходу з чітко вираженим домінуванням комунікативних видів навчальної діяльності, а також положення про паралельне навчання усім видам мовленнєвої діяльності з деяким превалюванням усного мовлення.

Перший з цих підходів є наскрізним практично для усіх курсів у програмі і полягає в тому, що чисто комунікативні види навчальної діяльності сполучаються з аналітичною діяльністю, яка націлена на цілеспрямоване та довільне усвідомлення та відпрацювання/тренування мовних форм – для допомоги слухачам в їх опануванні в умовах, коли таке опанування здійснюється у ситуації відсутності мовного середовища [5]. Але, хоча підхід є наскрізним для усіх курсів у програмі, питома вага його комунікативної та аналітичної складової різниться залежно від конкретного курсу. Для короткого, двомісячного, вступного (підготовчого) курсу характерним є деяке превалювання аналітичних видів навчальної діяльності над комунікативними, що пов'язане з основною метою навчання у цей період – сформувати у слухачів адекватні навички нормативної англійської мови. Але вже в семимісячному початковому курсі усної повсякденної комунікації положення змінюється і саме комунікативні види навчальної діяльності починають превалювати, складаючи від 55% до 60% усіх навчальних завдань та вправ. Це превалювання ще зростає у передсередньому курсі, доводячи відсоток комунікативних видів навчальної діяльності до 70%.

При цьому кожний цикл занять, присвячений одній темі (в циклі, як правило, шість двогодинних занять), завжди починається з суто комунікативних видів навчальної діяльності і тільки вони виконуються на перших двох заняттях. Наприклад, слухачі можуть спочатку прочитати текст, що розкриває зміст теми та пов'язаних з нею ситуацій спілкування, та/або прослухати відповідні аудіо матеріали. На цій основі організується говоріння за тематикою циклу занять, яка опрацьовується, як показано у прикладі завдання нижче:

Work in pairs. Look at the types of restaurants in the box and discuss these questions:

- *What type of food have you tried?*
- *Which do you like best?*
- *Which ones can you find in your city/town?*

(тема: «Здорове харчування та опікування власним здоров'ям»; приклад взятий з підручника [4, с. 62]).

На третьому занятті у циклі переходять до аналітичного опрацювання мовних явищ, які слухачі вже зустрічали у мовленні, сприйнятому під час читання та аудіювання, і вжитих ними у власному мовленні під час говоріння, – тобто тих явищ, що на перших заняттях засвоювалися мимовільно, без аналізу та цілеспрямованого тренування. На третьому занятті це засвоєння продовжується для формування відповідних мовленнєвих навичок, але вже на

основі пояснень викладача та спеціальних тренувальних вправ, наприклад, таких, як наведено у зразку нижче:

Complete the text. Put the verbs in brackets into the correct tense. Use will or present simple.

A modeling agency has offered a job in Japan to a sixteen-year-old school student, Emily. She has decided to take the job. 'If I (1) _____ (not take) the job, I (2) _____ (not get) the chance again,' she said. Before she (3) _____ (go), she (4) _____ (have) a big party for her friends і т.д.

(мовний матеріал, який опрацьовується: «Часові форми дієслова»; приклад взятий з підручника [4, с. 81]).

За таким третім заняттям у циклі, яке цілком присвячено роботі з мовними формами, знов обов'язково слідує повністю комунікативне заняття, тобто таке, на якому виконуються лише комунікативні види навчальної діяльності. Протягом циклу є можливість ще раз повернутися до цілеспрямованої роботи над мовними формами на передостанньому занятті (п'ятому), але тут ця робота займає не більше половини аудиторного часу. Решта заняття, як і останнє заняття у циклі, цілком присвячені комунікативним видам навчальної діяльності; при цьому в даному випадку комунікація стає найбільш «вільною», такою, яка якомога далі відходить від зразків мовлення, уведених на початку роботи над темою. Це стає можливим завдяки тому, що новий мовний матеріал, який протягом циклу засвоювався слухачами, «відірвався» від цих зразків внаслідок його тренування в суто мовних, аналітичних видах навчальної діяльності.

Таким чином, використовується (але на новому, вищому, рівні) та ж сама схема, що і в попередньому початковому курсі усної комунікації, коли слухачі спочатку мимовільно, без усвідомлення опановують нові мовні явища у спілкуванні, потім свідомо закріплюють їх, тренуючись у процесі виконання мовних, аналітичних вправ, на основі чого переходять до значно більш вільної і правильної з мовної точки зору мовленнєвої комунікації [8].

Але на відміну від комунікативно-аналітичного підходу, на якому базується як передсередній курс, так і два курси, що йому передують, курс, що розглядається, відрізняється від попередніх паралельним навчанням усім видам мовленнєвої діяльності: говоріння, слухання, читання та письмо. В підготовчому та початковому курсах навчають тільки говоріння та слухання, а читання та письмо використовуються дуже мало і лише як допоміжні засоби навчання, а не як його цілі. Цілями вони стають тільки у передсередньому курсі, в якому види мовленнєвої діяльності органічно взаємопереходять з одного в інший. Таке відносно пізнє звертання до цілеспрямованого навчання читання та письма обумовлене вже описаними в інших наших роботах результатами дослідження потреб та побажань потенціальних слухачів програми [9]. Дослідження показало, що на початку вивчення англійської мови переважна більшість слухачів зацікавлена лише в оволодінні усним мовленням. Інтерес до опанування читання та письма з'являється лише після закінчення початкового усного курсу, тобто з переходом на мовний курс

передсереднього рівня. Але і тут пріоритет слухачі надають все ж таки говорінню та аудіюванню.

В зв'язку з цим ми поставили за мету навчання англomовного читання та письма лише з передсереднього рівня цілісної програми. Тому тут в кожному циклі занять усім видам мовленнєвої діяльності навчають разом на основі їх органічних взаємопереходів. Наприклад, цикл може початися з читання та/або слухання тексту, який надає початкову інформацію з теми, яка відразу після її отримання слухачами починає обговорюватися усно, після чого через читання надається нова інформація і т.д. Цикл може початися і, навпаки, з говоріння, якщо тема це допускає за своїм змістом та вихідними мовними можливостями слухачів. Потім цей зміст доповнюється через читання та/або слухання і т.д. Цикл занять обов'язково завершується невеличкими, але творчими письмовими роботами слухачів, таких як написання абзаців, коротких звітів або есе по результатам обговорення теми.

Але письмове мовлення в кожному циклі занять займає менше місце ніж мовлення усне, що обумовлене результати вже згаданого опитування для визначення потреб та бажань слухачів [9]. На завдання з читання та письма відводиться від 30 до 40% навчального часу, а на усне мовлення – від 60 до 70%. Найменше місце в курсі займає письмо (тільки підсумкові письмові роботи наприкінці кожного тематичного циклу занять і виконання частини тренувальних вправ. Це також обумовлене результатами наших опитувань, які показали, що вміння письма англійською мовою слухачі починають вважати для себе дійсно дуже важливими лише після завершення передсереднього курсу [7].

Таке домінування навчання усного мовлення у порівнянні з навчанням письмового мовлення призвело до одного специфічного обмеження у формулюванні цілей навчання у передсередньому курсі. Взагалі, розроблена програма навчання у сукупності усіх її курсів зорієнтована на підготовку слухачів до складання міжнародних іспитів з англійської мови, таких як PET, FCE (English First з 2015 р.), CAE (English Advanced з 2015 р.) та IELTS (див. наступні публікації про курси підготовки до таких іспитів). З цієї точки зору підготовку до складання екзамену PET, призначеного для перевірки наявності рівня B1 володіння англійською мовою, раціонально було б проводити саме у передсередньому курсі, який має за кінцеву мету досягнення названого рівня. Але практика довела, що в курсі, який розглядається, слухачі повністю досягають такого рівня лише в галузі володіння усним мовленням, а в галузі писемного мовлення їх рівень наприкінці курсу трошки нижчий ніж вимоги екзамену PET у зв'язку з домінуванням говоріння та слухання у навчальному процесі. Тому підготовка до PET була перенесена на наступний курс середнього рівня.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Обговорення згаданого вище курсу середнього рівня є перспективою подальшого аналізу і наступної публікації.

В цілому ж, більш ніж десятирічний досвід навчання слухачів у передсередньому курсі переконливо довів, що він повністю дозволяє досягнути поставлених перед ним цілей, гарантовано виводячи тих, хто навчаються, на рівень B1 у володінні навичками та вміннями англомовного усного мовлення і дуже близько підводячи їх до цього ж рівня в галузі писемного мовлення. Це може служити загальним висновком з усього викладеного в цій статті.

Література:

1. *Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. українського видання С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.*
2. *Скалкин В. Л. Основы обучения устной иноязычной речи / В. Л. Скалкин. – Москва: Русский язык, 1981. – 248 с.*
3. *Graddol D. English next. Why global English may mean the end of 'English as a Foreign Language' / D. Graddol. – British Council. 2006. – 128 p.*
4. *Kerr P. Straightforward Pre-Intermediate. Student's Book. Second Edition/ P. Kerr. – Oxford: Macmillan, 2012. – 160 p.*
5. *McDonough J. Materials and methods in ELT: A teacher's guide/ J. McDonough, C. Shaw. – Oxford: Blackwell, 1993. – 318 p.*
6. *Tarnopolsky O. B. EFL teaching in the Ukraine: State-regulated or commercial?/ O. B. Tarnopolsky.// TESOL Quarterly. – 1996. – V. 30. – P. 616-622.*
7. *Tarnopolsky O. Writing English as a Foreign Language: A Report from Ukraine/ O. Tarnopolsky.// Journal of Second Language Writing. - 2000. - Vol. 9, No. 3. - P. 209-226.*
8. *Tarnopolsky O. B. Intensive immersion ESP teaching in the Ukraine: Theoretical foundations and practical results/ O. B. Tarnopolsky.// Joaquim Arnau, Josep M. Artigal (Eds.). Immersion Programmes: A European Perspective. – Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1998. – P. 675-684.*
9. *Tarnopolsky O. Teaching English intensively in a non-English speaking country: Theory, practice, and results/ O. Tarnopolsky. – ERIC Document Reproduction Service No. ED 428 579, 1999. – 167 p.*

References:

1. *Zahal'noyevropeys'ki Rekomendatsiyi z movnoyi osvity: vyvchennya, vykladannya, otsinyuvannya / Nauk. red. ukrayins'koho vydannya S. Yu. Nikolayeva. – K.: Lenvit, 2003. – 273 s.*
2. *Skalkin V. L. Osnovy obucheniya ustnoy inoyazychnoy rechi/ V. L. Skalkin. – Moskva: Russkiy yazyk, 1981. – 248 s.*
3. *Graddol D. English next. Why global English may mean the end of 'English as a Foreign Language' / D. Graddol. – British Council. 2006. – 128 p.*
4. *Kerr P. Straightforward Pre-Intermediate. Student's Book. Second Edition/ P. Kerr. – Oxford: Macmillan, 2012. – 160 p.*

5. McDonough J. *Materials and methods in ELT: A teacher's guide*/ J. McDonough, C. Shaw. – Oxford: Blackwell, 1993. – 318 p.
6. Tarnopolsky O. B. *EFL teaching in the Ukraine: State-regulated or commercial?*/ O. B. Tarnopolsky.// *TESOL Quarterly*. – 1996. – V. 30. – P. 616-622.
7. Tarnopolsky O. *Writing English as a Foreign Language: A Report from Ukraine*/ O. Tarnopolsky.//*Journal of Second Language Writing*. - 2000. - Vol. 9, No. 3. - P. 209-226.
8. Tarnopolsky O. B. *Intensive immersion ESP teaching in the Ukraine: Theoretical foundations and practical results*/ O. B. Tarnopolsky.// Joaquim Arnau, Josep M. Artigal (Eds.). *Immersion Programmes: A European Perspective*. – Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1998. – P. 675-684.
9. Tarnopolsky O. *Teaching English intensively in a non-English speaking country: Theory, practice, and results*/ O. Tarnopolsky. – ERIC Document Reproduction Service No. ED 428 579, 1999. – 167 p.

УДК 37.01:355.233 (477)

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ МВС УКРАЇНИ

кандидат педагогічних наук, Тогочинський О. М.

Департамент по роботі з персоналом Державної пенітенціарної служби України, м. Київ

У статті описано технологію формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів МВС України як сукупність психолого-педагогічних методів, прийомів, засобів, спільної діяльності учасників педагогічного процесу для досягнення конкретною педагогічного результату – формування соціальної компетентності фахівців ОВС. Технологію побудовано відповідно до моделі формування цієї професійно важливої властивості та з урахуванням рольової позиції всіх її учасників та вікових особливостей і складових соціальної компетентності курсантів. Ця технологія найбільш повно відповідає вимогам формування соціальної компетентності, необхідності самореалізації особистості фахівців ОВС в спеціально організованій взаємодії та покликана підвищити ефективність їх підготовки до успішного функціонування в професійному та соціальному середовищі.

Ключові слова: соціальна компетентність, технологія, змістовий та процесуальний компонент, зміст, методи, засоби.

кандидат педагогических наук, Тогочинский А. М. Основные составляющие технологии формирования социальной компетентности будущих офицеров МВД Украины/ Департамент по работе с персоналом Государственной пенитенциарной службы Украины, г. Киев

В статье описана технология формирования социальной компетентности будущих офицеров МВД Украины как совокупность психолого-педагогических методов, приемов, средств, общей деятельности участников педагогического процесса для достижения конкретной педагогического результата – формирование социальной компетентности специалистов ОВС. Технологию построено согласно модели формирования этого профессионально важного свойства и с учетом ролевой позиции всех ее участников и вековых особенностей и составляющих социальной компетентности курсантов. Эта технология наиболее полно отвечает требованиям формирования социальной компетентности, необходимости самореализации личности специалистов ОВД в специально организованном взаимодействии и призвана повысить эффективность их подготовки к успешному функционированию в профессиональной и социальной среде.

Ключевые слова: социальная компетентность, технология, содержательный и процессуальный компонент, содержание, методы, средства.

PhD in Pedagogy, Tohochynskyu A. M. The Main Components of Formation Techniques of Social Competence of Future MIA Officers of Ukraine/ The Department of Human Resources of the State Penitentiary Service of Ukraine (Kyiv), Ukraine.

The article deals with the formation technique of social competence of future MIA officers of Ukraine as a set of psychological and pedagogical methods, tools, common activities of partners of communication to achieve specific educational outcome – the formation of social competence of Internal Affairs Authorities specialists. The technology is created according to the model of professionally important properties formation and role-based position of all its members, age characteristics and components of the cadets' social competence. This technique best meets the requirements of formation of social competence, self-identity need of Internal Affairs Authorities specialists in organized interaction and is designed to increase the effectiveness of their training to function in the professional and social environment.

Keywords: social competence, technology, semantic and procedural components, contents, methods, tools.

Вступ. У наш час важливим завданням професійної діяльності працівників міліції є не тільки розкриття та розслідування злочинів або ліквідація наслідків надзвичайних подій, а й профілактична робота з населенням із метою недопущення й подолання правопорушень та злочинної діяльності. Сьогодні представники міліції працюють із широкими верствами населення, часто з людьми, що не порушують громадського порядку, а звертаються за роз'ясненнями, довідками, допомогою, сприянням. Працівники міліції в таких випадках відповідають на запитання громадян. Вони повинні вміти пояснювати принципи права, основні норми конституційного права (права і свободи, особливості виборчої системи та ін.), трудового, сімейного,

цивільного, підприємницького права, вимоги єдності прав і обов'язків, важливість відповідального ставлення до дотримання того й іншого нормативного чи правового припису. Від якісної роботи правоохоронця залежить визнання громадянами цінності права в сфері соціальних відносин: знання права, розуміння його змісту, з'ясувати його мету, визначити сферу дії; застосовувати в практичній діяльності правові знання, використовувати закон для захисту своїх прав і законних інтересів, уміти діяти в складних правових ситуаціях.

Ключовою функцією зазначених видів діяльності правоохоронців є активна взаємодія з різноманітними верствами населення й виявлення потенційно небезпечних ситуацій. Для належної взаємодії із зазначеними категоріями та для ефективної охорони громадського порядку і профілактики правопорушень представник ОВС повинен знати культурні норми і обмеження у спілкуванні, звичаї, традиції в сфері спілкування, притаманні різним соціальним групам, уміти використовувати різні стратегії і тактики спілкування, найбільш ефективні методи та прийоми переконливого впливу. Йдеться про необхідність на сьогодні для належного виконання завдань професійної діяльності сформованості у представників правоохоронних органів такої важливої складової готовності до професійної діяльності, як соціальна компетентність.

Від вирішення проблеми формування у майбутніх офіцерів ОВС соціальної компетентності залежить ефективність виконання ними професійних обов'язків та загалом надійна охорона громадського порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. На сьогодні у педагогіці використовують поняття «педагогічна технологія» і «технологія навчання». Термін «педагогічна технологія» трактують досить неоднозначно. Зокрема, С. Смирнов цим поняттям позначає сукупність і послідовність використання методів засобів, інструментарію, апаратури, навчального устаткування й технічних засобів для навчального процесу [11]. На думку В. Беспалька, педагогічну технологію слід розглядати як процес комунікації або спосіб виконання навчального завдання, що містить застосування системного аналізу для поліпшення навчання [1]. В. Беспалько вважає, що педагогічна технологія є проектом певної педагогічної системи, її практичним вираженням. У свою чергу М. Кларін трактує її як системну сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, що використовуються для досягнення педагогічних цілей [6]. М. Кларін обстоює думку про те, що педагогічна технологія представляє напрямок педагогіки, метою якого є підвищення ефективності освітнього процесу, гарантоване досягнення суб'єктами навчання запланованих результатів навчання.

Учений В. Сластьонін розглядає педагогічну технологію як впорядковану сукупність дій, операцій і процедур, що інструментально

забезпечують досягнення прогнозованого й діагностованого результату в умовах освітнього процесу [9, с. 495].

У свою чергу П. Підкасистий трактує педагогічну технологію як певну сферу знання, завданням якої є конструювання оптимальних навчальних систем на основі даних соціальних, управлінських і природничих наук, як сукупність професійних умінь, що забезпечують добродійний виховний вплив педагога на дитину в контексті взаємодії з ним та дозволяє дитині вступати у взаємодію зі світом на рівні культури [7]. Таким чином, автори розглядають педагогічну технологію як метод або сукупність прийомів, дидактичну конструкцію інформаційного управління навчально-пізнавальною діяльністю суб'єктів навчання, як модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації й проведення навчального процесу з безумовним забезпеченням комфортних умов для суб'єктів навчання та викладачів.

Метою статті є характеристика основних складових технології формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів МВС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «технологія» походить від грецьких слів $\eta\tau\acute{\epsilon}\chi\upsilon$ – мистецтво, майстерність і $\lambda\acute{o}\gamma\omicron$ – навчання. У буквальному перекладі поняття «педагогічна технологія» означає вчення про педагогічне мистецтво, про майстерність [10, с. 573]. Поняття «технологія» багатозначне. У Новому тлумачному словнику української мови технологію потрактовано як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь; як сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій тощо [12, с. 529]. Загалом словникові статі наголошують на значенні технології як сукупності прийомів, що їх застосовують у тій чи іншій діяльності, сукупності методів обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми об'єкта.

Ми трактуємо технологію формування соціальної компетентності в контексті не освітньої технології, а технології навчання. При цьому нам імпонує думка І. Дичківської щодо того, що технологія навчання – це тип технології, яка моделює шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах відповідного навчального предмета, теми, питання. За багатьма параметрами вона є наближеною до окремої методики та охоплює зміст, методи та форми навчання [4, с. 68]. Нас цікавить технологія як процес досягнення певних результатів щодо зміни стану сформованості соціальної компетентності у курсантів з використанням відповідної сукупності методів, засобів і способів діяльності. Відповідно до досліджень вчених (В. Безпалько, В. Гузєєв, І. Дичківська, М. Кларін, Г. Селевко) технологію ми трактуємо як алгоритм організації діяльності курсантів з урахуванням соціально-психологічних, соціально-педагогічних та соціокультурних чинників в навчальному закладі, системну послідовність розгортання педагогічної діяльності, зокрема з визначенням її цілей та змісту, методів, форм і засобів навчання, спрямовану на досягнення певної мети й розвиток особистості суб'єктів навчання.

Отже, технологією формування соціальної компетентності ми називаємо дій, операцій і процедур, що інструментально забезпечують досягнення прогнозованого й діагностованого результату в умовах освітнього процесу вищих навчальних закладів МВС. Це впорядкована сукупність психолого-педагогічних методів, прийомів, засобів, змістовна техніка виконання, спільна діяльність учасників педагогічного процесу для досягнення конкретною педагогічного результату – формування соціальної компетентності фахівців ОВС. Педагогічна технологія формування соціальної компетентності визначає систему професійної діяльності викладача для створення психолого-педагогічних умов і надання можливостей для успішної соціалізації курсантів у ситуації навчальної взаємодії та подальшого професійного становлення.

Для розробки технології формування соціальної компетентності курсантів і слухачів ОВС було передбачено насамперед поєднати в одну систему цілі, завдання, методи навчання, способи засвоєння змісту, форм навчально-пізнавальної діяльності, способів контролю, самодіагностики й корекції засвоєння необхідного навчального матеріалу з питань соціальної компетентності.

Відповідно до загальноприйнятої думки (І. Дичківська, Г. Селевко, В. Сластьонін та ін.), структура технології формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів МВС містить такі компоненти: змістовий та процесуальний [4, с. 70]. Змістова частина – це концептуальна система знань про інструментарій досягнення цілей, ефективності процесу навчання. До змістової (концептуальної) частини можна зарахувати постановку, максимальне уточнення, формулювання цілей, педагогічні умови та етапи.

Ми вважаємо, що основоположною метою розробки технології формування соціальної компетентності є створення умов та можливостей для активного особистісного розвитку й самореалізації майбутніх фахівців МВС в соціальному аспекті. Йдеться про формування у курсантів системи емоційно-ціннісних орієнтацій, соціальних і психологічних знань, умінь та навичок працівників органів внутрішніх справ у правоохоронній сфері. У результаті впровадження технології важливо забезпечити у майбутніх фахівців уміння здійснювати ефективну комунікацію і виконувати соціальні ролі у професійному та криміногенному середовищі, сформувати здатності до професійної і соціальної адаптації та самореалізації, спільної командної діяльності, допомогти набути досвіду відповідального і конструктивного вирішення життєвих проблем та конфліктних ситуацій.

Окрім цього, до змістової частини технології слід віднести також педагогічні умови та етапи формування соціальної компетентності майбутніх фахівців ОВС. Як вже було визначено у підрозділі 3.1, концептуальна модель технології формування соціальної компетентності курсантів у навчально-виховному процесі ВНЗ МВС передбачає три основні етапи у професійній підготовці, які умовно співвідносяться з циклами гуманітарної, соціально-економічної та фундаментальної підготовки (перший етап, початковий), циклом

загальнопрофесійних, професійно-орієнтованих дисциплін та практичної підготовки (другий етап, перехідний), що разом із попереднім циклом забезпечує здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра. Слід зазначити, що на першому - початковому етапі – основні напрями роботи стосуються розвитку у майбутніх фахівців мотивації до професійної діяльності офіцерів ОВС, відповідального ставлення до набуття знань, умінь і навичок - складових соціальної компетентності, а також формування у курсантів навичок професійного спілкування та особистісно-професійного самовдосконалення. На другому - перехідному етапі – передбачено, що основні зусилля педагогічного складу мають бути спрямовані на відповідне конструювання змісту навчально-виховного процесу з урахуванням усіх компонентів соціальної компетентності та підтримання сприятливого для формування соціальної компетентності соціально-психологічного середовища, забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і курсантів як основи для наслідування соціально-доцільної поведінки у ситуаціях професійної взаємодії.

У свою чергу процесуальна (методична) частина технології – це вираження на практиці заздалегідь спроектованого процесу навчання: організація безпосередньої діяльності курсантів з формування соціальної компетентності і управління процесом навчання. До процесуально-методичної частини можна віднести власне дидактичну систему, що включає зміст навчання, мотиваційне забезпечення діяльності, методи, організаційні форми, методичні прийоми, дидактичні засоби та визначення способів взаємодії учасників процесу. Окрім цього, до зазначеної частини технології належить також діагностична система, що охоплює професійно-педагогічну компетентність педагога, індивідуальні особливості курсантів і слухачів та інструментарій для визначення рівнів сформованості їх соціальної компетентності.

У першу чергу звертаємо увагу на зміст навчання. Для формування багатьох компонентів соціальної компетентності важливе значення має упорядкування системи знань, умінь і навичок, якими повинен володіти сучасний офіцер – випускник ВНЗ правоохоронних органів відповідно до структури ОКХ та у результаті вивчення навчальних дисциплін. Ми вважаємо за необхідне упорядкувати перелік компетентностей, необхідних офіцеру ОВС для професійної діяльності в сучасних умовах, виокремивши ті складові, які належать до соціального блоку. Це важливо для планування цілей формування соціальної компетентності та визначення основних напрямів педагогічної діяльності, за посередництвом яких можна досягти таких цілей.

У цьому випадку ми передбачаємо формувати соціальну компетентність, навички соціальної поведінки курсантів через надання їм знань про ті чи інші доцільні поняття, норми, цінності, погляди та переконання. Ми розглядаємо одержання інформації про соціум та соціальні норми і цінності, формування уявлення про ієрархію й субординацію соціальних цінностей, понять та норм як одну з важливих складових

механізму їх засвоєння, формування необхідних навичок та умінь взаємодії у соціумі. За таких умов, ми вважаємо, навчальне спілкування формуватиме у майбутніх правоохоронців професійне бачення світу, відповідне ставлення до об'єктів соціальної сфери, а власне навчання стане ефективним інструментом побудови необхідних значеннєвих систем про соціум. Далі на основі отриманої інформації про соціальні норми та цінності курсанти через аналіз й осмислення інформації формуватимуть вже свою систему особистісних цінностей і змістів професійної діяльності та взаємодії в соціумі.

До змістової частини технології ми зараховуємо також систему пізнавальних і практичних завдань та орієнтовну основу й способи їх вирішення. Важливість таких завдань, як зазначають дослідники Г. Балл, В. Безпалько, І. Дичківська, Є. Климін, В. Сластьонін, обумовлена тим, що будь-яка професійна діяльність є, по суті, вирішенням завдань. Вирішення завдань ми розглядаємо як важливий дидактичний засіб формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів ОВС.

Велике значення в технології формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів ОВС ми надаємо методам навчання. Методи навчання ми розглядаємо як способи педагогічної поведінки, тобто педагогічні дії, що необхідні для формування усіх складових соціальної компетентності майбутніх офіцерів ОВС, вирішення комплексних завдань навчального процесу. Ми підтримуємо думку вчених (О. Борисова, В. Бочаров, І. Зарубінська, Н. Калініна та ін.) про те, що формування соціальної компетентності слід вибудовувати через відповідне інструментування, залучення курсантів в різні види діяльності й спілкування, де б вони краще могли опанувати соціальний досвід. Зокрема слід вказати на думку О. Борисенко про важливість використання таких методів, що акцентують розвиток суб'єктності студента. Для цього, на думку вченої, важливо забезпечувати перевагу активності студента як суб'єкта формування соціальної компетентності над активністю викладача, створювати ситуації, у яких студент повинен зробити самостійний вибір [3, с. 32].

Дослідниця І. Зарубінська щодо цього зазначає, що формування компетентності можливе лише як формування досвіду відповідної поведінки, а такий досвід студенти набувають при застосуванні методів інтерактивного педагогічного впливу [5, с. 237].

Для нас важливою є також думка О. Пометун про те, що саме інтерактивне навчання має широкі можливості, на відміну від традиційного, для формування соціальної компетентності. Дослідниця зазначає, що при цьому «знання набувають іншої форми. З одного боку, вони є певною інформацією про навколишній світ, особливістю якої є те, що учень одержує її у вигляді не готової системи від педагога, а в процесі власної активності. З іншого боку, у процесі взаємодії на занятті з іншими учнями і вчителем учень опановує систему апробованих способів діяльності стосовно себе, соціуму, світу взагалі» [8, с. 8–9]. Саме за рахунок багатосторонньої комунікації,

підкреслюють вчені, забезпечується висока результативність зазначених методів, охоплення ними великого кола учасників, їх постійна активність.

Загалом дослідники вказують на важливість дотримання при формуванні соціальної компетентності принципу активної взаємодії, стимулювання суб'єктів навчання до саморозвитку. Цим вимогам на сьогодні якнайбільше відповідають методи активного соціально-психологічного навчання (П. Карамушка, О. Пометун, С. Сисоева та ін.), що передбачають активну взаємодію між педагогами та суб'єктами навчання, а також між самими членами навчальних груп.

Насамперед слід звернути увагу на виклад навчального матеріалу з елементами проблемності (частка такого викладу має зростати з кожним курсом). У цьому контексті П. Біленчук та С. Сливка зазначають, що зміст професійної адаптації як етапу професійної соціалізації юриста виявляється якраз в його умінні й здатності вирішувати протиріччя, які виникають в житті, досягаючи рівноваги [2, с. 197]. Через безпосереднє включення суб'єктів навчання у вирішення важливої для них проблеми, ми вважаємо, викладач допомагає їм усвідомити свої уявлення про соціальні норми та цінності, про людину як індивіда, суб'єкта діяльності й особистість, про особливості взаємодії у системах «людина – людина», «людина – колектив», «людина – великі соціальні групи», про шляхи вирішення життєвих проблем та конфліктних ситуацій. Використання проблемних методів сприяє переходу знань про соціум, соціальні норми у переконання, викликає у курсантів бажання їх відстоювати і дотримуватись. Включення курсантів через систему завдань і ситуацій в таку орієнтаційно-практичну діяльність, де вони можуть самостійно оцінити проблеми (явища, ситуації), визначити шляхи її оптимального вирішення, дозволяє ефективно формувати у них рольовий та професійний компоненти соціальної компетентності.

Серед методів соціально-психологічного (інтерактивного) навчання слід також назвати дискусію. Дискусія допомагає учасникам усвідомити варіативність підходів до вирішення проблем соціальної взаємодії, здійснити самодіагностику своєї соціальної позиції й розвинути мотивацію до переструктурування ситуації. Дискусія про соціальні проблеми та норми виконує просвітницьку, консультаційну, мотиваційну функції, дозволяє створити належні умови для розвитку соціальної компетентності майбутніх фахівців МВС. Її проведення дозволяє обговорювати факти, події, вчинки, соціальні норми, теорії та ін., вчити курсантів самостійно мислити, оцінювати явища соціальної дійсності, обстоювати власні погляди, розвиває вміння аналізувати й аргументувати твердження, поважати думку інших, критично оцінювати чужі й власні судження.

Ще однією важливою складовою процесуальної (методичної) частини технології формування соціальної компетентності є організаційні форми. Відповідно до концепції, кожен з етапів умовно передбачає три напрями: аудиторну навчальну роботу курсантів, позааудиторну навчальну роботу та їх професійно-особистісне самовдосконалення. Слід зазначити, що ми вважаємо

за доцільне для формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів ОВС використовувати як традиційні, інформаційно-розвиваючі, репродуктивні лекції, так і лекції з використанням елементів активного навчання.

Важливе значення для формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів ОВС ми надаємо також технічним засобам навчання. П. Біленчук та С. Сливка щодо цього зазначають, що технічні засоби забезпечують більш ефективну юридичну соціалізацію. Це, на думку дослідників, можна пояснити тим, що при використанні технічних засобів утворюються спрощені інформаційні канали, надається оперативний та вільний доступ до інформації. Цим самим зменшується кількість інформаційних бар'єрів та збільшується інформаційний фонд. Загалом технічні засоби для соціалізації юриста, підкреслюють вчені, є найнеобхіднішими, оскільки вони впорядковують інформаційні потоки [2, с. 187]. Загалом використання технічних засобів навчання є важливим засобом підвищення ефективності педагогічної діяльності, тому що вони дозволяють на системній основі організувати оптимальну взаємодію між викладачем і суб'єктом навчання. Особливо слід вказати на значення перегляду відеосюжетів для аналізу ситуацій соціальної та професійної взаємодії. Використання мультимедійного проектора у навчанні дозволяє надавати курсантам додаткові відомості через моделювання необхідних ситуацій соціальної взаємодії, аналіз яких допомагає вчити їх прогнозувати, знаходити оптимальні рішення професійних завдань.

Насамкінець слід зазначити, що важливою частиною технології формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів ОВС є діагностична система, що охоплює професійно-педагогічну компетентність педагога, індивідуальні особливості курсантів і слухачів та інструментарій для визначення сформованості їх соціальної компетентності. Загалом регулярну діагностику якості підготовки курсантів та сформованості усіх складових їх соціальної компетентності ми вважаємо важливою педагогічною умовою формування соціально компетентності фахівців ОВС. Технологія формування у майбутніх офіцерів ОВС соціальної компетентності передбачає також обов'язкове урахування впливу оцінювання на розвиток їх особистості, на їх самооцінку та рівень домагань.

Висновки. Технологія формування соціальної компетентності є впорядкованою сукупністю психолого-педагогічних методів, прийомів, засобів, техніки виконання, спільної діяльності учасників педагогічного процесу для досягнення конкретною педагогічного результату – формування соціальної компетентності фахівців ОВС. Структура технології формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів ОВС містить такі компоненти: змістовий та процесуальний. Її побудовано відповідно до моделі формування цієї професійно важливої властивості та з урахуванням ролівої позиції всіх її учасників та вікових особливостей і складових соціальної компетентності курсантів. Ця технологія найбільш повно відповідає вимогам формування

соціальної компетентності, необхідності самореалізації особистості фахівців ОВС в спеціально організованій взаємодії та покликана підвищити ефективність їх підготовки до успішного функціонування в професійному та соціальному середовищі.

Перспективами подальших наукових розвідок є визначення особливостей роботи з формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів ОВС на різних етапах їх навчання у вищому навчальному закладі.

Література:

1. Беспалько В. П. *Слагаемые педагогической технологии* / В. П. Беспалько. - М.: Педагогика, 1989. - 190 с.
2. Біленчук П. Д. *Правова деонтологія* / П. Д. Біленчук, С. С. Сливка / за ред. П. Д. Біленчука. – К.: АТІКА, 1999. – 320 с.
3. Борисенко Е. Н. *Педагогическое сопровождение формирования социальной компетентности студентов вуза: автореф. дис. на соиск. ученой степ. докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика; история педагогики и образования»* / Е. Н. Борисенко; Кемеровский государственный университет. – Кемерово, 2013. – 38 с.
4. Дичківська І. М. *Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб.* / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
5. Зарубінська І. Б. *Формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів (теоретико-методичний аспект): монографія* / І. Б. Зарубінська. – К.: КНЕУ, 2010. – 348 с.
6. Кларин М. В. *Инновации в обучении* / М. В. Кларин. – М.: Наука, 1997. – 246 с.
7. *Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей* / под ред. П. И. Пидкасистого. – М.: Педагогика, 2006. – 608 с.
8. Пометун О. І. *Енциклопедія інтерактивного навчання* / О. І. Пометун. – К., 2007. – 144 с.
9. Слостенин В. А. *Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений* / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В. А. Слостенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.
10. *Словник іншомовних слів* / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2002. – 680 с.
11. Смирнов С. А. *Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учеб. пос. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений* / С. А. Смирнов, Е. Н. Шиянов; под ред. С. Л. Смирнова. – 4-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 512 с.
12. Яременко В. *Новий тлумачний словник української мови: у 3 т.* / В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконт, 2007. – Т. 3. – 862 с.

References:

1. Bospalko V. P. *Slagajemije pedagogicheskoy tehnologiji* / V. P. Bospalko. - M.: Pedagogika, 1989. - 190 s.

2. Bilenchuk P. D. *Pravova deontologija*: / P. D. Bilenchuk, S. S. Slivka / za red. P. D. Bilenchuka. – K.: АТІКА, 1999. – 320 s.
3. Borisenko E. N. *Pedagogicheskoje soprovozhdenije formuvannja socialnoji kompetentnosti studentiv vuza: avtoref. dis. na soisk. uchjenoj step. dokt. ped. nauk: spec. 13.00.01 «Obshaja pedagogika; istorija pedagogiki i obrazhovanija»* / E. N. Borisenko; Kemerovskij gosudarstvennij universitet. – Kemerjvj, 2013. – 38 s.
4. Dichkivska I. M. *Inovachijni pedagogichni texnologiji: navch. posibn./ I. M. Dichkivska.* – K.: Akademvidav, 2004. – 352 s.
5. Zarubinska I. B. *Formuvannja socialnoji kompetentnosti studentiv vushuh navchalnuh zakladiv (teoretiko-metodichnij aspekt): monografija* / I. B. Zarubinska. – K.: KNEU, 2010. – 348 s.
6. Klarin M. V. *Innovacii v obuchenii* / M. V. Klarin. – M.: Nauka, 1997. – 246 s.
7. *Pedagogika: uchebnoje posobije dlja studentov pedagogicheskich vuzov s pedagogicheskich kolledzhej* / pod red. P. I. Pidkassistogo. – M.: Pedagogika, 2006. – 608 s.
8. Pometun O. I. *Enciklopedija interaknivnogo navchannja* / O. I. Pometun. – K., 2007. – 144 s.
9. Slastjonin V. A. *Pedagogika: uchebn. posobije dlja stud. vish. ped. ucheb. zhavedenij* / V. A. Slastjonin, II. F. Isajev, E. N. Shijanov; pod red. V. A. Slastjonina. – M.: Izdetelskij chentr «Akademija», 2002. – 576 s.
10. *Slovník inshomovyich sliv* / uklad. S. M. Morozov, L. M. Shkaraputa. – K.: Nauk. dumka, 2002. – 680 s.
11. Smsrnov S. A. *Pedagogika: pedagogicheskije teoriji, sistemi, tehnologii: ucheb. Posob. dlja stud. vish. i sred. ped. ucheb. zavedenij/ S. A. Smsrnov, E. H. Шиянов; pod red. S. L. Smsrnova.* – 4-e izd., ispr. – M.: Izdetelskij chentr «Akademija», 2001. – 512 s.
12. Jaremenko V. *Novij tlumachnij slovník ukrajinskoji movi: u 3 t./ V. Jaremenko, O. Slipushko.* – K.: Akonit, 2007. – T. 3. – 862 s.

УДК 37.0(429)

ПРОГРАМИ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: ВИДИ ТА ЗМІСТ

кандидат педагогічних наук, доцент, Бріт Н. М., Шульга Н. В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Україна, Умань

В статті розглядаються мовні, релігійні, етнічні програми полікультурної освіти та програми студентського обміну полікультурного спрямування в університетах Великої Британії. Мета статті полягає у розкритті змісту вищезгаданих програм в університетах Великої Британії та у висвітленні особливостей модулів, які входять до змісту цих програм. В процесі дослідження використано такі методи як описовий метод, методи

аналізу та синтезу. Розкрито зміст проаналізованих програм та висвітлено особливості кожної з них; визначено мету курсу програм; охарактеризовано модулі, що входять до змісту програм полікультурної освіти британських університетів; підкреслено значущість програми «Прикладний білінгвізм» (англійська та валлійська мови) в Університеті Уельсу. Результати дослідження можуть бути використані в подальших наукових розвідках в галузі полікультурної освіти університетів інших країн.

Ключові слова: полікультурна освіта, модуль, етнічна програма, релігійна програма, мовна програма, програма студентського обміну, ісламознавство, релігієзнавство, прикладний білінгвізм, Еразмус.

Брит Н. М., Шульга Н. В. Программы поликультурного образования в университетах Великобритании: виды и содержание/ Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Украина, Умань

В статье рассматриваются языковые, религиозные, этнические программы поликультурного образования и программы студенческого обмена поликультурного направления в университетах Великобритании. Цель статьи заключается в раскрытии содержания вышеупомянутых программ в университетах Великобритании и в освещении особенностей модулей, которые входят в содержание этих программ. В процессе исследования использованы такие методы как описательный метод, методы анализа и синтеза. Раскрыто содержание проанализированных программ и отражены особенности каждой из них; определено цель курса программ; охарактеризованы модули, которые входят в содержание программ поликультурного образования британских университетов; подчеркнута значимость программы "Прикладной билингвизм" (английский и валлийский языки) в Университете Уэльса. Результаты исследования могут быть использованы в дальнейших научных разведках в отрасли поликультурного образования университетов других стран.

Ключевые слова: поликультурное образование, модуль, этническая программа, религиозная программа, языковая программа, программа студенческого обмена, исламоведение, религиоведение, прикладной билингвизм, Эразмус.

Brit N. M., Shulga N. V. Multicultural education programs in the universities of Great Britain: kinds and context/ Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychna, Ukraine, Uman

In the article language, religious, ethnic programs of multicultural education and programs of student exchange of multicultural direction are examined in the universities of Great Britain. The aim of the article consists in context opening of the above-mentioned programs in the universities of Great Britain and in modules' peculiarities illumination that is included in program context. In the process of research such methods as a descriptive method, methods of analysis and synthesis are used. Context of analyzed programs is exposed and peculiarities of each are reflected; the aim of programs' course is certain; modules that are included in

multicultural education programs context in British universities are described; meaningfulness of the program "Applied Bilingualism" (the English and Welsh languages) in the University of Wales is underlined. Research results can be drawn on in further scientific investigations in the field of multicultural education in universities of other countries.

Keywords: multicultural education, unit, ethnic program, religious program, language program, exchange program, Islamic Studies, Religious Studies, Applied Bilingualism, Erasmus.

Постанова проблеми. Сучасна освітня парадигма Великої Британії розкриває перспективи полікультурної освіти у навчальних програмах університетів та визначає їх роль у реалізації принципів та завдань полікультурної освіти на тлі процесів глобалізації. Проте зміст програм полікультурної освіти британських університетів потребує глибшого вивчення для осмислення освітньої політики країни по відношенню до етнічних меншин, які існують в її межах.

Аналіз попередніх досліджень. Питання змісту програм полікультурної освіти у вищих навчальних закладах Великої Британії висвітлені в працях таких британських науковців як Л. Бернасек, Г. Бант, М. Фаррар, М. Тодд, М. Чандіа, А. Ель-Авайзі, М. Най, Е. Скот-Бауманн, А. Сіддікі, Р. Глейв, Х. Хоггард, Т. Ніблок, С. Язір та ін.

Мета статті полягає у розкритті змісту мовних, релігійних, етнічних програм полікультурної освіти та програм студентського обміну полікультурного спрямування в університетах Великої Британії та у висвітленні особливостей модулів, які входять до змісту цих програм.

Методи дослідження – описовий метод, методи аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Полікультурна освіта Великої Британії реалізується через різні навчальні програми та курси в її університетах, які можна умовно розділити за категоріями: мовні, етнічні, релігійні та програми студентського обміну.

Найчисельніша етнічна група Великої Британії – це мусульмани, саме тому навчання ісламу відіграє провідну роль у реалізації вищезазначених видів програм полікультурної освіти у вищих навчальних закладах країни.

Зокрема, науковець А. Ехтешамі стверджує, що дослідження країн Близького Сходу в Об'єднаному Королівстві пов'язують британську історію із мовами, культурами, політикою, міжнародними зв'язками, географією, економікою та антропологією цього регіону [2].

В свою чергу, Т. Ніблок зазначає, що програми досліджень країн Близького Сходу пов'язані із факультетами арабознавства або ісламознавства в таких університетах, як Лідс та Ланкастер або є частиною програм соціальних дисциплін у великій кількості інших університетів Великої Британії.

[5, с.40].

Серед мовних програм на здобуття освітньо-кваліфікаційного ступеня «Магістр мистецтв» з ісламознавства та досліджень країн Близького Сходу варто виділити наступні програми університету Единбург (Шотландія): арабська мова, арабська й давньогрецька мови, арабська та французька, арабська та перська, арабська та іспанська мови та ін. Навчальні цілі програми «Арабська мова» є такими:

- розвиток інтересу студентів до знання і розуміння класичної та сучасної арабської мови;
- надання їм можливості доступу до широкого кола оригінального матеріалу, від ісламської поезії та ісламської філософії до арабських романів й телебачення;
- розвиток інтересу студентів до арабськомовного світу, його минулого і сьогодення, в тому числі й мови, літератури, культури, історії та політики.
- навчання особистостей, які здатні діяти як «мости» взаєморозуміння й «трубопроводи» знань між культурами.

По закінченню програми студенти отримують такі навички:

- знання й розуміння арабської (розмовної та писемної);
- дослідницької роботи;
- персональної та інтелектуальної автономії;
- комунікативні навички володіння арабською;
- персональної ефективності;
- навички ІТ-технологій;
- навички бібліографічного пошуку [8].

Гарним прикладом мовної програми у коледж Триніті Сент-Девід при університеті Уельсу може послугувати програма «Прикладний білінгвізм (валлійська й англійська мови)» на отримання освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр мистецтв», яка розроблена для тих студентів, для яких валлійська є другою мовою.

Головна мета курсу програми полягає у зміцненні мовних навичок і створенні впевненості у здатності повсякденно використовувати як валлійську, так і англійську мову. Проте, акцент робиться не тільки на розвитку мовних навичок, також розглядаються в програмі й соціальні контексти обох мов як засобів зв'язку, які використовуються громадою на всіх рівнях в її повсякденному житті.

Курс програми «Прикладний білінгвізм» не лише зосереджується на лінгвістичних аспектах валлійської та англійської мов, але й розглядає відносини між мовною більшістю та меншістю, разом у двомовності в цілому, а також акцентує увагу на майбутньому окремих мов світу в той час, коли багато з них зникає з ужитку.

Дві третини модулів програми пропонуються в основному валлійською мовою, а одна третина – англійською мовою.

Основні можливості програми включають в себе:

- розроблена спеціально для студентів, для яких валлійська є другою мовою;
- розвиває навички високого рівня двох мов, а не однієї;

- акцент на практичній мові реального світу;
- можливість навчатися у природному середовищі студентського двомовного кампусу;
- можливість досвіду роботи у двомовному середовищі;
- розуміння валлійської та англійської мов в глобальному контексті;
- навички в нових галузях лінгвістики, таких як переклад і субтитри.

Типові модулі програми «Прикладний білінгвізм» (валлійська й англійська мови) є такими: «Мова засобів масової інформації», «Вступ до прикладної лінгвістики», «Відшліфована валлійська мова», «Усні мовленнєві варіації: фонологія, діалект та акцент», «Довідник з мови технологій програмного забезпечення», «Озвучення субтитрів та навички перекладу», тощо [1].

Аналіз програми «Прикладний білінгвізм» при Університеті Уельсу вказує на те, що програма є унікальною в межах Об'єднаного Королівства, а можливість комунікації валлійською ефективно цінується серед роботодавців. Програма сприяє розвитку особистостей, які здатні виконувати чисельні види робіт на високому комунікативному рівні, розумінню взаємозв'язку між валлійською та англійською мовами, білінгвальну та мультилінгвальну природу світу та вплив більших мов на менші; розкриває поведінковий аспект психології людини (як одні люди реагують на інших, які відрізняються від них).

Релігійні програми навчання є провідними в навчальному плані університету Центрального Ланкаширу. Варто зазначити, що в межах курсу «Релігія, культура та суспільство» цього університету науковці К. Кінг, Ф. Геррінгтон, Т. Бірн-Робертс та М. Чандія виділяють наступні модулі, які відповідають принципам полікультурної освіти: Розуміння релігії та вірувань Дослідження віри, суспільства й ідентичності, Вступ до іудейської та християнської думки, Релігія та соціальні виключення, Вступ до ісламу, Етичні та генетичні технології [4].

Модуль «Релігія та соціальні виключення», який входить до навчального плану курсу «Релігія, культура та суспільство» коледжу Престон при університеті Центрального Ланкаширу, має на меті дослідити різноманітність та причини виникнення соціальних виключень у сучасній Великій Британії; визначити роль, яку відіграють релігійні організації та їх вплив на своїх послідовників; розглянути питання природної та соціальної справедливості з точки зору теологічних перспектив.

Зміст модуля «Релігія та соціальні виключення» ґрунтується на теорії, що приналежність до певної релігії або вірування у сучасній плюралістичній Британії може бути причиною виключення та джерелом виключних практик. В цьому модулі беруться до уваги різні види виключень (расові, статеві, фізичні, тощо) в межах сучасного британського суспільства, а також вплив релігій на особистість в питаннях виключень. Для більш детального вивчення модулю, навчальний план включає в себе й тематичні дослідження.

По закінченню вивчення модуля студенти повинні володіти: навичками

обговорення різних причин соціальних виключень у Великій Британії; навичками усвідомлення різних вірувань у формах соціальних виключень; умінням досліджувати вплив виключних практик на вірування меншин Великої Британії; навичками індивідуальної роботи із різними джерелами за допомогою критичного аналізу.

Навчання дисциплін етнічного спрямування в британських університетах переважно проводиться на факультетах вивчення країн Близького Сходу та країн Африки, а також в межах факультетів релігійного навчання таких освітніх установ як Інститут арабознавства та ісламознавства університету Екзетера, Інститут вивчення країн Близького Сходу та навчання ісламу університету Дарема, факультет арабських досліджень та досліджень країн Близького Сходу у Лідсі, факультет навчання ісламу та досліджень країн Близького Сходу в Единбурзі, та факультети сходознавства в Оксфорді та Кембриджі, тощо [7].

В той же час численні факультети релігійного навчання британських університетів пропонують різноманітні курси рівня «бакалавр» і «магістр» з різними аспектами вивчення ісламу та мусульманських спільнот в таких модулях або програмах як «Іслам в сучасній Британії» (Університет Кардіфф), «Християнсько-мусульманські відносини» (Ноттингем), «Мусульмани в Британії» (Університет Лідс), «Іслам сьогодні» (Університет Уельсу, Лампетер), «Іслам на Заході» (Відкритий університет), тощо та на лінгвістичних й політичних факультетах, таких університетів як Манчестер Метрополітен, Дарем та Лідс [3, с.12].

Студентський обмін в полікультурній освіті Університету Уельсу реалізуються через програму Еразмус. Навчання за кордоном в Університеті Уельсу є відкритим для студентів, що навчаються на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр мистецтв» або «Бакалавр наук» у школах міста Кармартен та кампусів Лампетера. Університет має зв'язки у США, Канаді, Китаї (програма китайських досліджень) і в Європі (у рамках програми Еразмус).

Зокрема, програма Еразмус дозволяє студентам Університету Уельсу вивчати етнічні програми у Школі культурних досліджень в Університеті Томпсон Ріверз (Канада) й Університеті Північної Кароліни (Грінбург) та релігійні програми у Школі теології, релігії та ісламських досліджень в Університеті імені Сулеймана Демірела (Іспарта, Туреччина) [6].

Полікультурна спрямованість програми Еразмус є очевидною, оскільки вона пов'язана із мовними, релігійними та етнічними програмами університетів Великої Британії

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Проаналізувавши програми мовного, релігійного, етнічного спрямування та програми студентського обміну університетів Великої Британії, можна зазначити, що вони в повній мірі реалізують складову полікультурну освіти на державному рівні. Модулі вищезазначених програм відповідають вимогам сучасності до освіти молоді, а саме надають студентам навичок та умінь

розуміння співіснування різних етнічних меншин у Великій Британії, усвідомлення різних етнічних вірувань, дослідження впливу виключних практик на вірування меншин Великої Британії, індивідуальної роботи із різними релігійними джерелами за допомогою критичного аналізу, тощо.

Зокрема, програма «Прикладний білінгвізм» (англійська та валлійська мови) в Університеті Уельсу є унікальною навчальною програмою для студентів, які вивчають валлійську мову та перебувають у полікультурному середовищі.

Отже, вищезазначені навчальні програми університетів Великої Британії цілком відображають ідеї, принципи та завдання полікультурної освіти. Зокрема, курс ісламознавчих дисциплін є стратегічно важливим в освіті меншин Великої Британії. Він допомагає зрозуміти сутність релігії ісламу та глибше пізнати світ мусульман, їх культуру, мистецтво, мови, тощо.

Література:

1. *Applied Bilingualism* - Access: [www.URL: http://www.uwtsd.ac.uk/ba-applied-bilingualism/](http://www.uwtsd.ac.uk/ba-applied-bilingualism/) - 06.12.2014.
2. Ehteshami A. *Middle Eastern Studies in the United Kingdom: A Challenge for Government, Industry and the Academic Community*. – Access: [www.URL:http://brismes.ac.uk/report%20-20ME%20studies%20in%20the%20UK.htm](http://brismes.ac.uk/report%20-20ME%20studies%20in%20the%20UK.htm) - September, 2, 2008.
3. *International Approaches to Islamic Studies in Higher Education. A Report to HEFCE, The Higher Educational Academy, 2008*. – 92 p.
4. King C. *Religion, Culture and Society. Student Handbook, 2012-2013*. – 39 p.
5. Niblock T. C. *The State of the Art in British Middle Eastern Studies*. In Ismael, T., ed. *Middle East Studies: International Perspectives on the State of the Art*. – New York: Praeger, 2010. - pp. 39–57.
6. *Outbound Study Abroad* / - Access: [www.URL:http://uwtsd.ac.uk/international/study-abroad-and-exchange/outbound-study-abroad](http://uwtsd.ac.uk/international/study-abroad-and-exchange/outbound-study-abroad). – June, 11, 2014.
7. *The Centre for the Advanced Study of the Arab World (CASAW)*. – Access: [www.URL:http://casaw.org](http://casaw.org). – June, 11, 2014.
8. *Undergraduate Studies. Arabic (MA), University of Edinburgh*. – Access: [www.URL:http://ed.ac.uk/studying/undergraduate/degrees?action=programme&section=whatStudy&code=T620&cw_xml=index.php](http://ed.ac.uk/studying/undergraduate/degrees?action=programme&section=whatStudy&code=T620&cw_xml=index.php) – May, 28, 2013.

References:

1. *Applied Bilingualism* - Access: [www.URL: http://www.uwtsd.ac.uk/ba-applied-bilingualism/](http://www.uwtsd.ac.uk/ba-applied-bilingualism/) - 06.12.2014.
2. Ehteshami A. *Middle Eastern Studies in the United Kingdom: A Challenge for Government, Industry and the Academic Community*. – Access: [www.URL:http://brismes.ac.uk/report%20-20ME%20studies%20in%20the%20UK.htm](http://brismes.ac.uk/report%20-20ME%20studies%20in%20the%20UK.htm) - September, 2, 2008.

3. *International Approaches to Islamic Studies in Higher Education. A Report to HEFCE, The Higher Educational Academy.* – 2008. – 92 p.
4. King C. *Religion, Culture and Society. Student Handbook, 2012-2013.* – 39 p.
5. Niblock T. C. *The State of the Art in British Middle Eastern Studies. In Ismael, T., ed. Middle East Studies: International Perspectives on the State of the Art.* – New York: Praeger, 2010. - pp. 39–57.
6. *Outbound Study Abroad/ - Access:*
www.URL:http://uwtsd.ac.uk/international/study-abroad-and-exchange/outbound-study-abroad. – June, 11, 2014.
7. *The Centre for the Advanced Study of the Arab World (CASAW).* – Access :
www.URL:http://casaw.org. – June, 11, 2014.
8. *Undergraduate Studies. Arabic (MA), University of Edinburg.* – Access : *www.URL:http://ed.ac.uk/studying/undergraduate/degrees?action=programme&section=whatStudy&code=T620&cw_xml=index.php* – May, 28, 2013.

УДК 159.923.2

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ КУРСАНТІВ РІЗНИХ РОКІВ НАВЧАННЯ

кандидат психологічних наук, Леженіна Л. М.

Інститут підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Україна, Харків

У статті представлені результати емпіричного дослідження, спрямованого на визначення ієрархії термінальних та інструментальних цінностей курсантів першого, третього і п'ятого років навчання. Виявлені суттєві відмінності в ієрархії інструментальних цінностей курсантів різних курсів, тоді як ієрархія термінальних цінностей курсантів початкового та випускного курсів практично співпадає. Найбільш специфічною виявилася ієрархія термінальних цінностей курсантів третього року навчання, що може бути обумовлено кризою професійної ідентичності, яка припадає на даний період навчання у вищій школі.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, термінальні цінності, інструментальні цінності, ієрархія ціннісних орієнтацій, курсанти.

кандидат психологических наук, Леженина Л. Н. Особенности ценностных ориентаций курсантов разных лет обучения/ Институт подготовки юридических кадров для Службы безопасности Украины Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого», Украина, Харьков

В статье представлены результаты эмпирического исследования, направленного на определение иерархии терминальных и инструментальных

ценностей курсантов первого, третьего и пятого лет обучения. Выявлены существенные различия в иерархии инструментальных ценностей курсантов разных курсов, тогда как иерархия терминальных ценностей курсантов начального и выпускного курсов практически совпадает. Наиболее специфической оказалась иерархия терминальных ценностей курсантов третьего года обучения, что может быть обусловлено кризисом профессиональной идентичности, который приходится на данный период обучения в высшей школе.

Ключевые слова: ценностные ориентации, терминальные ценности, инструментальные ценности, иерархия ценностных ориентаций, курсанты.

PhD in Psychology, Lezhenina L. M. Features of value orientations of military students of the different study years/ Juridical Personnel Training Institute for the Security Service of Ukraine of Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkov

The paper presents results of the empirical research directed to definition of the terminal and instrumental values hierarchy of the 1st, 3rd and 5th study years military students. Significant differences in the instrumental values hierarchy of the different courses military students have been revealed whereas the terminal values hierarchy of the 1st and 5th courses military students are practically congruent. The terminal values hierarchy of the 3rd study year military students have appeared to be the most specific that may be stipulated by the professional identity crisis that accrues to the given period of the higher learning.

Key words: value orientations, terminal values, instrumental values, value orientations hierarchy, military students.

Вступ. В умовах тих викликів, з якими зітнулася в ході свого розвитку наша держава, професійна підготовка майбутніх фахівців-юристів для спецслужб України повинна передбачати не тільки розвиток у них необхідних знань, умінь та навичок, але й виховання громадянина-патріота, відповідального за надійне забезпечення державної безпеки, що з необхідністю привертає увагу до виховання у майбутніх фахівців відповідної системи ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації визначають як особливі психологічні утворення, які складають певну ієрархічну систему та існують в структурі особистості тільки в якості її елементів. Неможливо уявити собі орієнтацію особистості на ту або іншу цінність, як ізольоване утворення, не враховуючи її пріоритетність, суб'єктивну важливість щодо інших цінностей [1]. Ціннісні орієнтації розглядають як структурні одиниці самосвідомості, що формуються на різних етапах онтогенезу і наповнюють структурні ланки самопізнання [2]. Ціннісні орієнтації справляють вплив на функції цілепокладання, прогнозування, планування, самоорганізації, контролю і корекції, цілеспрямованості поведінки на життєві цілі і конкретні ідеали, виступають як специфічний результат, якого можна досягти у майбутньому.

Вивчення особливостей ціннісних орієнтацій студентів у дослідженнях Кадикової Т. А. [3], Куніциної В. М. [4], Мачурової Н. Н. [5] дозволило встановити, що ціннісні орієнтації є суттєвим компонентом особистості студентів, який значною мірою детермінує поведінку, вибір професії, соціальну активність особистості. Встановлено, що студентський вік – це період переосмислення та становлення ціннісних орієнтацій, оскільки він характеризується не просто збільшенням обсягу знань, але й розширенням світогляду особистості, прагненням проникнути в саму суть моральності, зрозуміти найбільш загальні закони поведінки людей і на цій основі виробити власні моральні критерії [6].

Вплив ціннісних орієнтацій на формування професіоналізму майбутніх фахівців, значення ціннісного ставлення у професійному розвитку студентів, формування цінностей як основи особистості майбутнього професіонала досліджувалися у роботах Осипової Т. Ю. [7], Савченко Л. [8], Пазухіної С. В. [9]. Динаміка ціннісних орієнтацій студентів різних спеціальностей на протязі процесу навчання вивчалася у дослідженнях Антонової Н. О. [10], Іванцев Н. І. [11], Меднікової Г. І. [12], Научитель О. Д. [13].

Спроби проаналізувати ціннісні орієнтації курсантів вищих навчальних закладів МВС України були здійснені у працях Захаренко Л. М. [14], Карпунової Н. Г. [15], Тогочинського О. М. [16]. При організації досліджень дані автори виходили з того, що період юнацтва у курсантів вищого спеціалізованого навчального закладу проходить в умовах жорсткої регламентації навчально-службової діяльності, чим значно відрізняється від життя їх однолітків – студентів цивільних вищих навчальних закладів.

Але слід зазначити, що особливості становлення ціннісних орієнтацій курсантів тих вищих навчальних закладів, які готують юридичні кадри для Служби безпеки України не були предметом самостійного вивчення, хоча підготовка фахівців даного спрямування певним чином відрізняється від підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Мета даної статті полягає у визначенні специфіки ціннісних орієнтацій курсантів - майбутніх фахівців-юристів Служби безпеки України різних років навчання.

Виклад основного матеріалу статті. Дослідження проводилося із використанням «Методики вивчення ціннісних орієнтацій» М. Рокіча у адаптації Д.О. Леонтьєва [17]. У дослідженні брали участь 98 курсантів Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» першого (32 особи), третього (32 особи) і п'ятого (34 особи) курсів.

У ієрархії термінальних цінностей курсантів першого курсу цінності розташувалися в наступному порядку: щасливе сімейне життя, здоров'я, любов, цікава робота, наявність гарних і вірних друзів, життєва мудрість, свобода, упевненість у собі, матеріально забезпечене життя, активне життя, розвиток, продуктивне життя, суспільне визнання, пізнання, розваги, щастя інших, краса природи й мистецтва, творчість (табл. 1).

У ієрархії термінальних цінностей курсантів третього курсу цінності розташувалися в наступному порядку: здоров'я, щасливе сімейне життя, наявність гарних і вірних друзів, любов, матеріально забезпечене життя, цікава робота, активне життя, життєва мудрість, упевненість в собі, розвиток, свобода, продуктивне життя, суспільне визнання, пізнання, розваги, щастя інших, краса природи й мистецтва, творчість.

Таблиця 1

Середні показники й усереднені ранги термінальних цінностей по групах курсантів різних курсів

№ з/п	Цінності	1 курс		3 курс		5 курс	
		$\bar{x}$	ранг	$\bar{x}$	ранг	$\bar{x}$	ранг
1	Активне життя	9,37	10	8,62	8	8,40	7
2	Життєва мудрість	7,58	6	8,77	9	8,50	8
3	Здоров'я	4,74	2	3,81	1	3,10	1
4	Цікава робота	6,95	4,5	9,31	11	8,26	6
5	Краса природи й мистецтва	15,37	17	15,15	18	13,80	17
6	Любов	5,79	3	8,81	10	6,20	4
7	Матеріально забезпечене життя	9,32	9	8,08	6,5	7,62	5
8	Наявність гарних і вірних друзів	6,95	4,5	7,08	4	6,18	3
9	Суспільне визнання	10,63	13	11,58	14	11,24	13
10	Пізнання	12,05	14	10,89	13	12,44	14
11	Продуктивне життя	10,37	12	10,39	12	10,78	12
12	Розвиток	9,79	11	8,08	6,5	9,32	10
13	Розваги	13,11	15,5	11,85	15	13,62	15
14	Свобода	8,00	7	7,77	5	9,76	11
15	Щасливе сімейне життя	3,89	1	6,58	2	4,70	2
16	Щастя інших	13,11	15,5	13,62	16	13,66	16
17	Творчість	15,53	18	13,69	17	14,60	18
18	Упевненість в собі	8,58	8	6,92	3	8,78	9

У ієрархії термінальних цінностей курсантів п'ятого курсу цінності розташувалися в наступному порядку: здоров'я, щасливе сімейне життя, наявність гарних і вірних друзів, любов, матеріально забезпечене життя, цікава робота, активне життя, життєва мудрість, упевненість в собі, розвиток, свобода, продуктивне життя, суспільне визнання, пізнання, розваги, щастя інших, краса природи й мистецтва, творчість.

Аналіз ієрархій ціннісних орієнтацій курсантів здійснювався, виходячи з угруповання цінностей, запропонованого Леонтьєвим Д. О. [17]. Виявилось, що серед термінальних цінностей найбільш значущими для курсантів є конкретні життєві цінності, цінності особистого життя, індивідуальні цінності і цінності міжособистісних стосунків. Разом із тим найнижчі місця в ієрархії термінальних цінностей посідають абстрактні цінності і частково цінності професійної самореалізації, що стосується навіть курсантів випускного курсу.

Порівняння рангів термінальних цінностей по групах курсантів першого, третього і п'ятого курсів показало, що:

- для курсантів третього курсу найменш значущими виявилися цінності любові у порівнянні з курсантами першого ($t=2,104$; $p<0,05$) і п'ятого ($t=2,68$; $p<0,01$) курсів, а також цікавої роботи ($t=2,15$; $p<0,05$) у порівнянні з курсантами першого курсу;

- курсанти третього курсу більше цінують розвиток у порівнянні з курсантами першого ($t=2,73$; $p<0,01$) і п'ятого ($t=2,123$; $p<0,05$) курсів, упевненість в собі у порівнянні з курсантами першого ($t=2,334$; $p<0,05$) і п'ятого ($t=2,973$; $p<0,01$) курсів, свободу у порівнянні з п'ятикурсниками ($t=2,121$; $p<0,05$).

Статистично значущих відмінностей у результатах курсантів першого і п'ятого курсів не визначено.

В ієрархії ціннісних орієнтацій курсантів першого курсу інструментальні цінності розташувалися в наступному порядку: сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів, тверда воля, незалежність, чесність, раціоналізм, вихованість, самоконтроль, відповідальність, освіченість, життєрадісність, ефективність у справах, терпимість, високі запити, ретельність, акуратність, чуйність, широта поглядів, непримиримість до недоліків у себе та інших (табл. 2).

Таблиця 2

Середні показники й усереднені ранги інструментальних цінностей по групах курсантів різних курсів

№ з/п	Цінності	1 курс		3 курс		5 курс	
		$\bar{x}$	ранг	$\bar{x}$	ранг	$\bar{x}$	ранг
1	Акуратність	11,84	15	11,08	15	9,08	9,5
2	Вихованість	7,95	6	7,54	5	6,52	1
3	Високі запити	11,53	13	11,31	16	10,62	14
4	Життєрадісність	9,05	10	7,50	4	7,26	2,5
5	Ретельність	11,79	14	8,85	9	9,56	11
6	Незалежність	6,89	3	7,35	3	7,56	5
7	Непримиримість до недоліків у себе та інших	13,21	18	15,23	18	14,18	18
8	Освіченість	8,68	9	7,62	6	7,44	4
9	Відповідальність	8,63	8	10,12	12	7,82	6
10	Раціоналізм	7,89	5	9,31	10	8,02	7
11	Самоконтроль	8,37	7	8,42	7	9,60	12
12	Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів	6,21	1	8,46	8	9,08	9,5
13	Тверда воля	6,42	2	7,23	2	7,26	2,5
14	Терпимість	10,95	12	12,77	17	13,82	17
15	Широта поглядів	12,21	17	10,81	14	10,64	15
16	Чесність	7,16	4	7,04	1	8,88	8
17	Ефективність у справах	10,89	11	9,69	11	10,50	13
18	Чуйність	12,05	16	10,69	13	13,20	16

У ієрархії ціннісних орієнтацій курсантів третього курсу інструментальні цінності розташувалися в наступному порядку: чесність, тверда воля, незалежність, життєрадісність, вихованість, освіченість, самоконтроль, сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів, ретельність, раціоналізм, ефективність у справах, відповідальність, чуйність, широта поглядів, акуратність, високі запити, терпимість, непримиримість до недоліків.

У ієрархії ціннісних орієнтацій курсантів п'ятого курсу інструментальні цінності розташувалися в наступному порядку: вихованість, тверда воля, життєрадісність, освіченість, незалежність, відповідальність, раціоналізм, чесність, сміливість, акуратність, ретельність, самоконтроль, ефективність у справах, високі запити, широта поглядів, чуйність, терпимість, непримиримість.

Порівняння рангів інструментальних цінностей по групах курсантів першого, третього і п'ятого курсів показало, що:

- для курсантів першого курсу більш значущою у порівнянні з курсантами третього курсу виявилась цінність ретельності ($t=2,733$; $p<0,01$), яка одночасно входить до групи конформістських цінностей і цінностей професійної самореалізації;

- курсанти третього курсу у порівнянні з курсантами п'ятого курсу більш цінують чуйність, що є цінністю міжособистісного спілкування і прийняття інших ($t=2,134$; $p<0,05$) і менш цінують відповідальність, що входить до групи цінностей професійної самореалізації ($t=2,341$; $p<0,05$);

- для курсантів першого курсу більш значущими у порівнянні з курсантами п'ятого курсу виявилися цінності сміливості у відстоюванні своєї думки, поглядів, що є цінністю самоствердження ($t=2,685$; $p<0,01$), і терпимості, що входить до груп альтруїстичних цінностей і цінностей прийняття інших ($t=2,706$; $p<0,01$), а менш значущими - цінності акуратності ($t=2,084$; $p<0,05$) і ретельності ($t=2,143$; $p<0,05$), що можуть виступати як цінностями професійної самореалізації, так і конформістськими цінностями.

Висновки. Виявлені відмінності в ієрархії інструментальних цінностей курсантів різних курсів свідчать про трансформацію засобів досягнення ними своїх життєвих цілей. Для курсантів першого і третього курсів більш значущими виявилися інструментальні цінності міжособистісного спілкування, прийняття інших, а для курсантів п'ятого курсу - цінності професійної самореалізації. Найменша значущість цінностей професійної самореалізації для курсантів третього курсу може бути обумовлена нормативною кризою професійної ідентичності, що підтверджується і специфічною ієрархією термінальних цінностей даних курсантів. Ієрархія термінальних цінностей курсантів першого і п'ятого курсів суттєво не відрізняється. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні структури ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців-юристів СБУ України на різних етапах навчання.

Література:

1. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М. С. Яницкий. - Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. - 204 с.
2. Мухина В. С. Детская психология / В. С. Мухина. - М.: Просвещение, 1985. - 272 с.
3. Кадикова Т. А. Особливості динаміки ціннісних орієнтацій студентів-психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Т. А. Кадикова. - Одеса, 2002. - 17 с.
4. Куницына В. Н. Ценностные ориентации студентов в связи с их профессиональной направленностью / В. Н. Куницына // *Research in Soviet Social Psychology*. - Berlin; New York: Springer-Verlag, 1986. - P. 80-89.
5. Мачурова Н.Н. Жизненные ценности в понимании студентов: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.11 / Мачурова Надежда Николаевна. – Санкт-Петербург, 2000. – 213 с.
6. Коберник Л. О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Коберник Людмила Олександрівна. – К., 2010. – 215 с.
7. Осипова Т. Ю. Педагогічні умови формування професійно орієнтованої особистості майбутнього вчителя та їх взаємодія/ Т. Ю. Осипова// *Наука і освіта*. – 2004. – № 6 – 7. – С. 195 – 197.
8. Савченко Л. Вивчення ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді/ Л. Савченко // *Рідна школа*. – 2005. – № 8 (907). – С. 39 – 41.
9. Пазухина С. В. Формирование ценностно-смыслового отношения к психологическому знанию у будущих педагогов: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология»/ С. В. Пазухина. – Тула, 2001. – 23 с.
10. Антонова Н.А. Ценностные ориентации в системе личностных качеств студентов высшего педагогического учебного заведения: дис.. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Антонова Наталья Александровна. – К., 2003. – 203 с.
11. Іванцев Н. І. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської молоді протягом професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Н. І. Іванцев. - К., 2001. - 19 с.
12. Меднікова Г. І. Характеристика ціннісних орієнтацій студентів з різними особливостями ставлення до себе / Г. І. Меднікова // *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. - Вип. 47. – Х.: ХНПУ, 2014. – С. 121-130.
13. Научитель Е. Д. Ценностные ориентиры студентов: психологические факторы формирования, развития, трансформации: дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Научитель Елена Давидовна. - Х., 1999. - 247 с.
14. Захаренко Л. М. Особливості ціннісного компоненту життєвої перспективи курсантів вищих навчальних закладів МВС України/ Л. М. Захаренко // *Юридична психологія та педагогіка*. – 2013. - № 1. – С. 62-69.
15. Карпунова Н. Г. Морально-естетичне виховання курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України: автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання»/ Н. Г. Карпунова. - Луганськ, 2004. - 20 с.

16. Тогочинський О. М. Виховання моральних орієнтацій у майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»/ О. М. Тогочинський. - Хмельницький, 2003. - 18 с.

17. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций/ Д. А. Леонтьев. - М.: Смысл, 1992. - 17 с.

References:

1. Yanytskyi M. S. Tsennostnie oryentatsyy lychnosty kak dynamycheskaia systema / M. S. Yanytskyi. - Kemerovo: Kuzbassvuzyzdat, 2000. - 204 s.

2. Mukhyna V. S. Detskaia psykholohyia / V. S. Mukhyna. - M.: Prosveshchenye, 1985. - 272 s.

3. Kadykova T. A. Osoblyvosti dynamiky tsinnisnykh oriyentatsii studentiv-psykholohiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykol. nauk: spets. 19.00.01 «Zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii» / T. A. Kadykova. - Odesa, 2002. - 17 s.

4. Kunytsyna V. N. Tsennostnie oryentatsyy studentov v sviazy s ykh professyonalnoi napravlenosti / V. N. Kunytsina // Research in Soviet Social Psychology. - Berlin; New York: Springer-Verlag, 1986. - R. 80-89.

5. Machurova N. N. Zhyznennie tsennosty v ponymanyy studentov: dys. ... kand. psykol. nauk: 19.00.11 / Machurova Nadezhda Nikolaevna. - Sankt-Peterburh, 2000. - 213 s.

6. Kobernyk L. O. Tsinnisni oriyentatsii yak chynnyk vynyknennia ta podolannia konfliktnykh form povedinky v yunatskomu vitsi: dys. ... kand. psykol. nauk: 19.00.07 / Kobernyk Liudmyla Oleksandrivna. - K., 2010. - 215 s.

7. Osypova T. Yu. Pedahohichni umovy formuvannia profesiino oriyentovanoi osobystosti maibutnoho vchytelia ta yikh vzaiemodiia/ T. Yu. Osypova// Nauka i osvita. - 2004. - № 6 - 7. - S. 195 - 197.

8. Savchenko L. Vyvchennia tsinnisnykh oriyentatsii suchasnoi studentskoi molodi/ L. Savchenko // Ridna shkola. - 2005. - № 8 (907). - S. 39 - 41.

9. Pazukhyna S. V. Formyrovanye tsennostno-smislovoho otnoshenya k psykholohycheskomu znanyiu u budushchykh pedahohov: avtoref. dys. na soyskanye nauch. stepeny kand. psykol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedahohycheskaia psykholohyia»/ S. V. Pazukhyna. - Tula, 2001. - 23 s.

10. Antonova N.A. Tsennostnie oryentatsyy v systeme lychnostnykh kachestv studentov visshoho pedahohycheskoho uchebnoho zavedenya: dys.. ... kand. psykol. nauk: 19.00.07 / Antonova Natalia Aleksandrovna. - K., 2003. - 203 s.

11. Ivantsev N. I. Dynamika tsinnisnykh oriyentatsii studentskoi molodi protiahom profesiinoi pidhotovky: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykol. nauk: spets. 19.00.07 / N. I. Ivantsev. - K., 2001. - 19 s.

12. Mednikova H. I. Kharakterystyka tsinnisnykh oriyentatsii studentiv z riznymy osoblyvostiamy stavlennia do sebe/ H. I. Mednikova // Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia. - Vyp. 47. - Kh.: KhNPU, 2014. - S. 121-130.

13. Nauchytel E. D. *Tsennostnie oryentyri studentov: psikhologicheskye faktori formirovaniya, razvytiya, transformatsyy: dys... kand. psikhol. nauk: 19.00.01 / Nauchytel Elena Davydovna. - Kh., 1999. - 247 s.*
14. Zakharenko L. M. *Osoblyvosti tsinnisnoho komponentu zhyttievoi perspektyvy kursantiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy/ L. M. Zakharenko // Yurydychna psikhologhiia ta pedahohika. – 2013. - № 1. – S. 62-69.*
15. Karpunova N. H. *Moralno-estetychne vykhovannia kursantiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv systemy MVS Ukrainy: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.07 «Teoriia i metodyka vykhovannia»/ N. H. Karpunova. - Luhansk, 2004. - 20 s.*
16. Tohochynskiy O. M. *Vykhovannia moralnykh oriientatsii u maibutnykh ofitseriv vnutrishnykh viisk MVS Ukrainy: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity»/ O. M. Tohochynskiy. - Khmelnytskyi, 2003. - 18 s.*
17. Leontev D. A. *Metodyka yzucheniya tsennostnykh oryentatsiy/ D. A. Leontev. - M.: Smisl, 1992. - 17 s.*

УДК 159.9.01

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ СПРЯМОВАНОЇ НА ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Скворчевська Є. Л.

Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків, Україна

В даній статті представлені результати аналізу ефективності корекційно-розвивальної програми, щодо формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів шляхом активізації мотиваційної структури особистості у процесі навчання. Предмет вивчення – вплив корекційно-розвивальної програми на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів. Мета даної статті – проаналізувати та статистично довести ефективність корекційно-розвивальної програми спрямованої на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів інженерно-педагогічних спеціальностей. Проведений порівняльний аналіз показників контрольної та експериментальної групи виявив, що студентами експериментальної групи після проведення корекційно-розвивальної програми засвоєні навички та знання, які складають зміст мотиваційного, ціннісного та індивідуально-типологічного компонента. Статистично доведена ефективність корекційно-розвивальної програми. Виявлена ефективність даної програми: статистично доведена ефективність корекційно-розвивальної програми спрямованої на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів інженерно-педагогічних спеціальностей. У студентів експериментальної групи сформована

мотивація досягнення успіху, мотиви навчання, ціннісні орієнтації, спрямовані на самовдосконалення та професійний розвиток, професійна спрямованість, ціннісні орієнтації у кар'єрі та саморегуляція. Отримані результати можуть бути застосовані у роботі психологів з метою підвищення мотивації навчання та формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів.

Ключові слова: корекційно-розвивальна програма, мотиваційний, ціннісний та індивідуально-типологічний компонент, учбова мотивація, ціннісні орієнтації, особистісна саморегуляція.

Скворчевская Е. Л. Анализ эффективности коррекционно-развивающей программы направленной на формирование мотивационно-ценностной сферы студентов инженерно-педагогических специальностей/ Украинская инженерно-педагогическая академия, г. Харьков, Украина

В данной статье представлены результаты анализа эффективности коррекционно-развивающей программы, по формированию мотивационно-ценностной сферы студентов путем активизации мотивационной структуры личности в процессе обучения. Предмет изучения – влияние коррекционно-развивающей программы на формирование мотивационно-ценностной сферы студентов. Цель данной статьи – проанализировать и статистически доказать эффективность коррекционно-развивающей программы направленной на формирование мотивационно-ценностной сферы студентов инженерно-педагогических специальностей. Проведенный сравнительный анализ показателей контрольной и экспериментальной группы показал, что студентами экспериментальной группы после проведения коррекционно-развивающей программы усвоены навыки и знания, которые составляют содержание мотивационного, ценностного и индивидуально-типологического компонента. Статистически доказана эффективность коррекционно-развивающей программы. Обнаружена эффективность данной программы: статистически доказана эффективность коррекционно-развивающей программы направленной на формирование мотивационно-ценностной сферы студентов инженерно-педагогических специальностей. У студентов экспериментальной группы сформирована мотивация достижения успеха, мотивы учения, ценностные ориентации, направленные на самосовершенствование и развитие, профессиональная направленность, ценностные ориентации в карьере и саморегуляция. Полученные результаты могут быть применены в работе психологов с целью повышения мотивации обучения и формирования мотивационно-ценностной сферы студентов.

Ключевые слова: коррекционно-развивающая программа, мотивационный, ценностный и индивидуально-типологический компонент, учебная мотивация, ценностные ориентации, личностная саморегуляция.

Skvorchevskaya E. L. Analysis of the efficiency of correction and development program of the motivational-valued sphere of students of engineer-pedagogical specialties / Ukrainian engineer-pedagogical academy, Kharkiv, Ukraine

There are results of students' of the analysis of the efficiency of correction and development program by activating the motivational-valued students' sphere by activization of motivational structure of the personality in the course of training. The subject matter is – the impact of correction and development program on the formation motivational-valued students' sphere. The aim of this article is to analyze and statistically to prove the efficiency of correction and development program of the motivational-valued sphere of students of engineer-pedagogical specialties'. The comparative study of the parameters of the control and experimental groups showed that students' of the experimental group after conducting remedial and developmental programs learned skills and knowledge, which constitute the motivational, axiological, individually-typological component. Statistically proved the efficiency of correction and development program. Efficiency of this program is found: efficiency of correction and development program of the motivational and valuable sphere of students of engineer-pedagogical specialties' directed on formation is statistically proved. At students' of experimental group the motivation of achievement of success, educational motives, valuable orientations directed on self-improvement and development, a professional orientation, valuable orientations in career and self-control is created. The received results can be applied in work of psychologists for the purpose of increase of educational motivation and formation of the motivational-valued sphere of students'.

Keywords: correction and development program, motivational, axiological, individually-typological component, academic motivation, value system, personal self-adjustment.

Вступ. Постановка проблеми. Існуючі корекційно-розвивальні програми спрямовані на формування мотивації навчання, професійної спрямованості студентів недостатньо розкривають проблему формування мотиваційно-ціннісної сфери. Необхідним є розробити корекційно-розвивальну програму спрямовану на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів, актуальним є статистично довести її ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують корекційно-розвивальні програми спрямовані на формування мотивації навчання [0], [0] та професійної спрямованості студентів [0], [0], [0]. Теоретичний аналіз показав, що недостатньо розкриті питання, щодо корекційно-розвивальної програми спрямованої на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів. Виявлена необхідність у розробці та апробації корекційно-розвивальної програми спрямованої на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів.

Актуальність проблеми. В умовах сучасного розвитку вищої освіти актуальним є розробка та впровадження у навчальний процес корекційно-розвивальної програми спрямованої на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів, оскільки розвиток даної сфери сприяє досягненню успіху у навчальній та майбутній професійній діяльності.

Мета даної статті – проаналізувати та статистично довести ефективність корекційно-розвивальної програми спрямованої на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів інженерно-педагогічних спеціальностей.

Завдання статті:

- проаналізувати ефективність корекційно-розвивальної програми спрямованої на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів інженерно-педагогічних спеціальностей.

- статистично довести ефективність корекційно-розвивальної програми спрямованої на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів інженерно-педагогічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для апробації корекційно-розвивальної програми вибрані студенти контрольної та експериментальної групи (з низькими та середніми показниками мотиваційно-ціннісної сфери за усіма методиками по 30 студентів у кожній групі).

Зі студентами експериментальної групи проведена корекційно-розвивальна програма спрямована на «Формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів шляхом активізації мотиваційної структури особистості у процесі навчання».

З метою виявлення зсуву одних і тих самих показників досліджуваних контрольної групи та експериментальної групи використовувався параметричний критерій t-критерій Стьюдента для парних вибірок. Отримані результати представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Статистичний аналіз відмінностей показників мотивації досягнення студентів

показники	Шкали	ЕГ1	ЕГ2	t
Екстеріоризовані	успіх-удача	12,26	19,3	6,160***
	успіх як матеріальний рівень життя	16,46	12,5	6,678***
	успіх-визнання	12,93	19	8,817***
	успіх-влада	12,43	10,63	2,546*
Інтеріоризовані успіх	успіх як результат власної діяльності	16,83	19,43	5,666***
	особистісний успіх	16,86	18,73	4,087***
	успіх як психічний стан	16,7	17,4	2,616*
	успіх як подолання перешкод	16,43	18,26	4,740***
	успіх-покликання	16,13	18,96	4,242***

Примітка: * - достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,05$, ** достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,01$, ***- достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,001$, ЕГ1 – експериментальна група до проведення корекційно-розвивальної програми; ЕГ2 – експериментальна група після проведення корекційно-розвивальної програми.

Як видно з таблиці 1 зіставлення даних отриманих при констатації та контрольному вимірюванні в ЕГ1 та ЕГ2, виявило статистично пряму динаміку

показників «успіх-влада» та «успіх як матеріальний рівень життя», за нашим припущенням, ці зміни відбулися під впливом корекційно-розвивальної програми.

Отже, студентами ЕГ2 засвоєні навички та знання в ході навчання за розробленою нами корекційно-розвивальною програмою, які складають зміст мотиваційного компонента, який входить у структуру мотиваційно-ціннісної сфери. Отже, мотивація досягнення успіху, ставши еталоном успіху забезпечує досягнення поставленої мети.

Отримані результати представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Статистичний аналіз відмінностей показників учбової мотивації досягнення успіху студентів

шкали	ЕГ1	ЕГ2	t
комунікативні мотиви	13,26	18,63	7,263***
мотиви уникнення	12,33	19,9	8,911***
мотиви престижу	12,53	20,26	9,589***
професійні мотиви	21,7	29,46	9,584***
мотиви творчої самореалізації	8,26	9,1	3,223***
учбово-пізнавальні мотиви	22,83	31,46	6,944***
соціальні мотиви	19,16	21,43	2,811**

Примітка: * - достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,05$, ** достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,01$, ***- достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,001$, ЕГ1 – експериментальна група до проведення корекційно-розвивальної програми; ЕГ2 – експериментальна група після проведення корекційно-розвивальної програми.

Як видно з таблиці 2 зіставлення даних отриманих при констатації та контрольному вимірюванні в ЕГ1 та ЕГ2, виявило статистично пряму динаміку всіх показників, за нашим припущенням, ці зміни відбулися під впливом корекційно-розвивальної програми.

Отже, студентами ЕГ2 засвоєні навички та знання в ході навчання за розробленою нами корекційно-розвивальною програмою, які складають зміст мотиваційного компонента, який входить у структуру мотиваційно-ціннісної сфери. Отже, учбова мотивація досягнення успіху, ставши еталоном досягнення успіху у навчанні забезпечує ефективне навчання та засвоєння знань.

Отримані результати представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Статистичний аналіз відмінностей показників професійної спрямованості студентів

Шкала	ЕГ1	ЕГ2	t
професійна спрямованість студентів	13,06	17,53	5,736***

Примітка: * - достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,05$, ** достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,01$, ***- достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,001$, ЕГ1 – експериментальна група до

проведення корекційно-розвивальної програми; ЕГ2 – експериментальна група після проведення корекційно-розвивальної програми.

Як видно з таблиці 3 зіставлення даних отриманих при констатації та контрольному вимірюванні у студентів ЕГ1 та ЕГ2 виявило статистично пряму динаміку досліджуваного показника, за нашим припущенням, ці зміни відбулися під впливом корекційно-розвивальної програми.

Отже, студентами ЕГ2 засвоєні навички та знання в ході навчання за розробленою нами корекційно-розвивальною програмою, які складають зміст мотиваційного компонента, який входить у структуру мотиваційно-ціннісної сфери. Отже, професійна спрямованість забезпечує ефективність засвоєння професійних знань.

Отримані результати представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Статистичний аналіз відмінностей показників життєвих цінностей студентів

по казник	Шкали	ЕГ1	ЕГ2	t
Життєві цінності	розвиток себе	45,73	53,96	5,326***
	духовне задоволення	46,63	53,5	4,804***
	Креативність	45,5	52,76	4,807***
	активні соціальні контакти	45,3	53,03	5,016***
	власний престиж	43,1	51,86	4,417***
	високе матеріальне положення	45,06	53,66	4,993***
	Досягнення	47,36	54,1	4,071***
	збереження власної індивідуальності	45,83	53,23	5,210***
Життєві сфери	професійне життя	63,53	78,8	6,920***
	Освіта	62,1	77,9	5,941***
	подружнє життя	59,93	74,4	6,541***
	суспільна активність	60,36	74,8	5,619***
	Захоплення	62,06	62,36	,194
	фізична активність	56,53	57,86	,695

Примітка: шкали: життєві цінності: 1 – розвиток себе, 2 – духовне задоволення, 3 – креативність, 4 – активні соціальні контакти, 5 – власний престиж, 6 – високе матеріальне становище, 7 – досягнення, 8 – збереження власної індивідуальності. Життєві сфери: 1 – професійне життя, 2 – освіта, 3 – подружнє життя, 4 – суспільна активність, 5 – захоплення, 6 – фізична активність. * - достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,05$, ** достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,01$, ***- достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,001$, ЕГ1 – експериментальна група до проведення корекційно-розвивальної програми; ЕГ2 – експериментальна група після проведення корекційно-розвивальної програми.

Як видно з таблиці 4 у зіставлення даних отриманих при констатації та контрольному вимірюванні у студентів ЕГ1 та ЕГ2 свідчать про статистично прямі

зміни у всіх показниках «життєвих цінностей», за нашим припущенням, ці зміни відбулися під впливом корекційно-розвивальної програми. Отримані дані підтверджують, вплив корекційно-розвивальної програми на формування таких життєвих цінностей, як: розвиток себе, духовне задоволення, креативність, активні соціальні контакти, власний престиж, високе матеріальне становище, досягнення, збереження власної індивідуальності. Встановлені статистичні зміни майже всіх показників «життєвих сфер», крім показників «захоплення» та «фізична активність», відсутність статистично достовірних змін можна пояснити відсутністю спрямованості нашої корекційно-розвивальної програми на розвиток цінностей захоплення та фізичної активності, за нашим припущенням, ці зміни відбулися під впливом корекційно-розвивальної програми. Встановлений вплив корекційно-розвивальної програми на формування таких життєвих сфер, як: професійне життя, освіта, подружнє життя, суспільна активність.

Отже, студентами ЕГ2 засвоєні навички та знання в ході навчання за розробленою нами корекційно-розвивальною програмою, які складають зміст ціннісного компонента, який входить у структуру мотиваційно-ціннісної сфери. Отже, життєві ціннісні орієнтації, до яких входять життєві цінності та життєві сфери, ставши основними життєвими цінностями, забезпечують відповідність життєвих цінностей ціннісним орієнтаціям у кар'єрі та мотивам діяльності.

Отримані результати представлені в таблиці 5.

Таблиця 5

Статистичний аналіз відмінностей показників ціннісних орієнтацій у кар'єрі студентів

Шкали	ЕГ1	ЕГ2	t
професійна компетентність	28,93	48,9	9,699***
Менеджмент	31,1	46,13	6,137***
автономія (незалежність)	34,3	45,96	6,639***
стабільність роботи	24,16	27,43	3,167***
стабільність місця проживання	17,46	21,86	3,711***
Служіння	37,2	46,56	4,753***
Виклик	29,2	44,2	6,699***
інтеграція стилів життя	34,73	43,96	5,732***
Підприємництво	34,16	43,36	4,229***

Примітка: шкали: 1 – професійна компетентність; 2 – менеджмент; 3 – автономія (незалежність); 4 – стабільність роботи; 5 – стабільність місця проживання; 6 – служіння; 7 – виклик; 8 – інтеграція стилів життя; 9 – підприємництво. * - достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,05$, ** достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,01$, ***- достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,001$, ЕГ1 – експериментальна група до проведення корекційно-розвивальної програми; ЕГ2 – експериментальна група після проведення корекційно-розвивальної програми.

Як видно з таблиці 5 зіставлення даних отриманих при констатації та контрольному вимірюванні у студентів ЕГ1 та ЕГ2 виявило статистично пряму динаміку всіх показників, за нашим припущенням, ці зміни відбулися під впливом корекційно-розвивальної програми.

Отже, студентами ЕГ2 засвоєні навички та знання в ході навчання за розробленою нами корекційно-розвивальною програмою, які складають зміст ціннісного компонента, який входить у структуру мотиваційно-ціннісної сфери. Отже, сформовані ціннісні орієнтації у кар'єрі сприяють ефективному виконанню професійної діяльності, вмінню вирішувати складні професійні завдання, досягненню успіху у професійній діяльності.

Отримані результати представлені в таблиці 6.

Таблиця 6

Статистичний аналіз відмінностей показників усвідомленої саморегуляції студентів

шкали	ЕГ1	ЕГ2	t
планування	5,46	3,23	4,038***
програмування	6,46	3,7	2,902**
гнучкість	7,26	2,96	3,247***
загальний рівень саморегуляції	31,93	35,3	5,426***
моделювання	5,9	4,8	3,440***
оцінювання результатів	6,3	3,96	2,664*
самостійність	5,43	3,7	3,631***

Примітка: шкали: 1 – планування; 2 – програмування; 3 – гнучкість; 4 – загальний рівень саморегуляції; 5 – моделювання; 6 – оцінювання результатів; 7 – самостійність. * - достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,05$, ** достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,01$, ***- достовірність відмінностей за критерієм Стьюдента, при $p < 0,001$, ЕГ1 – експериментальна група до проведення корекційно-розвивальної програми; ЕГ2 – експериментальна група після проведення корекційно-розвивальної програми.

Як видно з таблиці 6 зіставлення даних отриманих при констатації та контрольному вимірюванні у студентів ЕГ1 та ЕГ2 виявило статично пряму динаміку всіх показників, за нашим припущенням, ці зміни відбулися під впливом корекційно-розвивальної програми.

Отже, студентами ЕГ2 засвоєні навички та знання в ході навчання за розробленою нами корекційно-розвивальною програмою, які складають зміст індивідуально-типологічного компонента, який входить у структуру мотиваційно-ціннісної сфери. Отже, усвідомлена саморегуляція та її складові сприяють досягненню успіху у навчанні та складають зміст індивідуально-типологічного компонента, який входить у структуру мотиваційно-ціннісної сфери.

Висновки. На основі проведеного порівняльного аналізу ефективності корекційно-розвивальної програми була виявлена ефективність даної програми: статистично доведена ефективність корекційно-розвивальної програми спрямованої на формування мотиваційно-ціннісної сфери студентів інженерно-педагогічних спеціальностей. У студентів ЕГ2 сформована мотивація досягнення успіху, мотиви навчання, ціннісні орієнтації, спрямовані на самовдосконалення та професійний розвиток, професійна спрямованість, ціннісні орієнтації у кар'єрі та саморегуляція.

Перспективами нашого дослідження в даній області є впровадження даної корекційно-розвивальної програми на другому та четвертому курсах навчання, виявлення гендерних відмінностей мотиваційно-ціннісної сфери студентів різних спеціальностей.

Література:

1. Афанасенкова Е. Л. Мотивы учения и их изменение в процессе обучения студентов вуза: дис. ... кандидата психологических наук: 19.00.07 / Афанасенкова Елена Леонидовна. – М., 2005. – 265 с.
2. Буянова М. В. Социально-психологические факторы мотивации достижения: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Буянова Марианна Викторовна. – СПб., 2004. – 179 с.
3. Верхова Ю. Л. Формирование личностной и профессиональной направленности студентов в контекстном обучении: дис. ... кандидата психологических наук: 19.00.07 / Верхова Юлия Леонидовна. – Москва, 2007. – 192 с.
4. Доронина Н. Н. Психологические особенности профессиональной направленности студентов педагогических специальностей: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Доронина Наталья Николаевна. – Курск, 2006. – 204 с.
5. Иноземцева А. Н. Влияние профессионального самосознания студентов на формирование психологической готовности к профессиональной деятельности: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.13 / Иноземцева Антонина Николаевна. – Москва, 2002. – 225 с.

References:

1. Afanasenkova Ye. L. Motivy ucheniya i ikh izmenenie v protsesse obucheniya studentov vuza: dis. ... kandidata psikhologicheskikh nauk: 19.00.07 / Afanasenkova Yelena Leonidovna. – M., 2005. – 265 s.
2. Buyanova M. V. Sotsialno-psikhologicheskie faktory motivatsii dostizheniya: dis. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.05 / Buyanova Marianna Viktorovna. – SPb., 2004. – 179 s.
3. Verkhova Yu. L. Formirovanie lichnostnoy i professionalnoy napravlennosti studentov v kontekstnom obuchenii: dis. ... kandidata psikhologicheskikh nauk: 19.00.07 / Verkhova Yuliya Leonidovna. – Moskva, 2007. – 192 s.
4. Doronina N. N. Psikhologicheskie osobennosti professionalnoy napravlennosti studentov pedagogicheskikh spetsialnostey: dis. ... kand. psikhol. nauk: 19.00.07 / Doronina Natalya Nikolaevna. – Kursk, 2006. – 204 s.
5. Inozemtseva A. N. Vliyanie professionalnogo samosoznaniya studentov na formirovanie psikhologicheskoy gotovnosti k professionalnoy deyatelnosti: dis. ... kand. psikhol. nauk: spets. 19.00.13 / Inozemtseva Antonina Nikolaevna. – Moskva, 2002. – 225 s.

УДК: 61:04-19/195

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД АДАПТАЦІЇ ДО ШКОЛИ
АКАДЕМІЧНО ЗДІБНИХ ТА ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ****Щербакова О. О.**

ДУ "Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків АМН України", практичний психолог Харківської гімназії №169, м. Харків, Україна

Стаття присвячена дослідженню ефективності впровадження розвивальної програми з адаптації академічно здібних та обдарованих дітей «Подорож до країни Знань», в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України». Визначено, що впровадження розвивальної програми «Подорож до країни Знань» сприяло підвищенню рівня готовності дітей до школи; розвитку навичок самоконтролю та самовиховання; високому рівню благополуччя взаємин у дітей; підвищенню рівня мотивації досягнення й учіння. Під час роботи у дітей розширився словниковий запас, набувалися комунікативні здібності, формувалося позитивне емоційне відношення до занять. Зазначимо, що проведена робота сприяла збільшенню кількості дітей, які мають високий рівень готовності до школи та зменшенню дезадаптованих дітей. Сформувалися позитивні моделі поведінки в реальному житті, активізувалися та розвинулися уваження, пам'ять, увагу, сприйняття, мовлення, мислення, актуалізувалася необхідність дотримання правил поведінки в школі, діти навчилися методів вирішення проблемних ситуацій.

Ключові слова: розвивальна програма, академічно здібні та обдаровані учні, психолого-педагогічний супровід, адаптація до початкової школи, молодший шкільний вік.

Щербакова Е. А. Психологическое сопровождение адаптации к школе академически способных и одаренных детей/ ГО «Институт охраны здоровья детей и подростков АМН Украины»

Статья посвящена исследованию эффективности внедрения развивающей программы по адаптации академически способных и одаренных детей «Путешествие в страну Знаний», в рамках научно-педагогического проекта «Интеллект Украины». Определено, что внедрение развивающей программы «Путешествие в страну Знаний» способствовало повышению уровня готовности детей к школе; развитию навыков самоконтроля и самовоспитания; высокому уровню благополучия взаимоотношений у детей; повышению уровня мотивации достижения и учения. Во время работы у детей расширялся словарный запас, приобретались коммуникативные способности, формировалось положительное эмоциональное отношение к занятиям. Отметим, что проведенная работа способствовала увеличению количества детей, имеющих высокий уровень готовности к школе и уменьшению дезадаптированных детей. Сформировались положительные модели поведения в реальной жизни, активизировались и развились

воображение, память, внимание, восприятие, речь, мышление, актуализировалась необходимость соблюдения правил поведения в школе, дети научились методов решения проблемных ситуаций.

Ключевые слова: развивающая программа, академически способные и одаренные ученики, психолого-педагогическое сопровождение, адаптация к начальной школы, младший школьный возраст.

Shcherbakova O. O. Psychological support of adaptation to school of academically capable and gifted children/ PI "Institute of Child and Adolescent Health Care NaMS Ukraine"

This article deals with the research of establishment effectiveness of development program of academically capable and gifted children adaptation "Journey to the country of Knowledge" under scientific and pedagogical project "Intellect of Ukraine". It is stated that the establishment of the development program "Journey to the country of Knowledge" promoted the increasing of level of children readiness to school; development of self-control and self education skills; high level of wellbeing of children's relationship; increasing of motivation, achievement and studying levels. During the working process children developed their vocabulary, improved speaking skills, formed positive attitude to the studying process. It should be mentioned that the conducted work promoted the increasing of an amount of children with high level of school readiness and the reduction of disadapted children. Positive models of behavior in real life were formed; imagination, memory, attention, perception, speaking and thinking were actualized and developed, the necessity of following rules of behavior at school actualized; children learned solving problematic situations methods.

Keywords: development program, academically capable and gifted children, psychological and pedagogical support, primary school adaptation, primary school pupils.

Вступ. На сучасному етапі розвитку українського суспільства нагальною постає потреба у громадянах, здатних адекватно сприймати зміни і продуктивно впроваджувати інновації: у людях, які мають нестандартне мислення, привносять новий зміст у соціальне, культурне, виробниче життя, вміють ставити й розв'язувати перспективні завдання щодо проектування майбутнього – тобто в неординарних творчих особистостях.

Відтак подальшого розв'язання потребує проблема забезпечення особистісної, соціальної самореалізації та самовизначення обдарованих дітей у нових соціально-економічних умовах [2, с. 125].

Думки зарубіжних фахівців про значущість системної діяльності в роботі з обдарованими дітьми для розвитку держави виражені чітким висловленням американського психолога К. Тейлора: «Значні переваги будуть за тими державами, які зуміють якомога раніше впізнати творчі особистості і створити найсприятливіші умови розвитку їх потенціалів» [6].

Розуміння необхідності створення інноваційної системи освіти для обдарованих та здібних дітей і молоді прийшло сьогодні і в Україну. Так, у

Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.) підкреслюється: «Держава має забезпечувати створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді» [5]. В Україні розроблена та реалізується «Державна цільова програма роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 роки», яка спрямовується на «формування інтелектуального потенціалу нації шляхом створення оптимальних умов для виявлення обдарованої молоді і надання їй підтримки в розвитку творчого потенціалу, самореалізації такої молоді та її постійного духовного самовдосконалення».

Одним із варіантів реалізації програми, в якому поєднуються зусилля учених – представників психолого-педагогічної науки і освітян-практиків – найкращих учителів, методистів, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, є науково-педагогічний проект «Інтелект України», у межах якого здійснюється комплексний педагогічний експеримент всеукраїнського рівня «Створення системи супроводження навчання, виховання та розвитку академічно обдарованих дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» (накази Міністерства освіти і науки №1218 від 30.12.08 р.; № 898 від 28.09.09 р.; №1439 від 04.12.2014).

Наявність у школі значної кількості дітей з високим рівнем загальних і спеціальних здібностей вимагає комплексної роботи з їх розвитку і підтримки. Спеціально організована школою робота з академічно здібними та обдарованими учнями є реалізацією права особистості на індивідуальність, унікальність, внутрішню свободу, особистісну самореалізацію [2, с. 126].

Робота з академічно здібними та обдарованими дітьми - процес, що вимагає особливих знань і власних специфічних засобів. Одним з основних засобів може виступити психологічний супровід.

Мета дослідження – оцінити ефективність впровадження розвивальної програми з адаптації академічно здібних та обдарованих дітей в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України».

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Організація психологічного супроводу обдарованих учнів виділяється рядом дослідників в якості необхідної умови розвитку потенційних здібностей обдарованих школярів М. Н. Акімова, А. І. Доровський, Л. І. Ларіонова, О. М. Матюшкін, Н. В. Семенова, Н. Ю. Синягина, Є. Г. Чірковскі та ін.

Е. Ф. Зеєр зазначає, що психологічний супровід - це рух разом з мінливою особистістю, своєчасне надання можливих шляхів, допомоги і підтримки [3].

В кінці 90-х років ХХ століття у вітчизняній психології психологічний супровід розглядається широко як у контексті освітнього процесу, спрямованого на розвиток особистості, так і в якості інструменту з надання соціально-психологічної допомоги.

Н. Осухова зазначає, що супровід - це «підтримка психічно здорових людей, у яких на певному етапі розвитку виникають особистісні труднощі». Автор розглядає супровід як системну інтегративну «технологію» соціально-психологічної допомоги особистості, яка відкриває перспективи

особистісного зростання, допомагає людині увійти в ту «зону розвитку», яка йому поки ще недоступна.

Автор також стверджує, що супровід - це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги, яка передбачає підтримку реакцій, процесів і станів, що природно розвиває особистість.

Є. І. Казакова під психологічним супроводом розуміє надання допомоги дитині, її сім'ї і педагогам, в основі якої лежить збереження максимуму свободи і відповідальності суб'єкта розвитку за вибір рішення актуальної проблеми; мультидисциплінарний метод, який забезпечується єдністю зусиль педагогів, психологів, соціальних та медичних працівників; органічну єдність діагностики проблеми і суб'єктного потенціалу її дозволу, інформаційного пошуку можливих шляхів вирішення, конструювання плану дій та первинна допомога в його здійсненні; допомога у формуванні орієнтаційного поля, де відповідальність за дії несе сам суб'єкт розвитку [7].

В даний час термін «психологічний супровід» використовується досить широко стосовно сфери освіти, проблемам організації навчання і виховання в контексті модернізації освіти. Все більшого значення набувають уявлення про психологічний компонент супроводу як систему професійної діяльності психолога, спрямовану на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях шкільної взаємодії з орієнтацією на зону його найближчого розвитку (М. Р. Битянова) [1].

Е. М. Александровська зазначає, що психологічний супровід - це особливий вид допомоги дитині, технологія, призначена для надання допомоги на певному етапі розвитку у вирішенні виникаючих проблем, або в їх попередженні в умовах освітнього процесу [4]. Автор ідею супроводу зближує з ідеєю підтримки. Вона зазначає, що технології супроводу допомагають аналізувати найближче оточення, діагностувати рівні психічного розвитку, використовувати активні групові методи, індивідуальну роботу з дітьми та їх батьками, педагогами.

Таким чином, аналіз наукових досліджень показав, що психологічний супровід академічно здібних та обдарованих дітей має включати діагностику процесу особистісного розвитку дитини, створення на цій основі банку даних, розробки й реалізації корекційно-відновлювальних та розвивальних програм, а також проектування індивідуальної освітньої траєкторії.

Одним з найважливіших завдань психолога при роботі з обдарованими та здібними дітьми є створення сприятливої обстановки в колективі та вирішення конфліктних ситуацій. Важливо відзначити, що гіперопіка таких дітей може призвести до сумних наслідків - підвищення самого себе і приниженню інших, а також до відмови від подальшого самовдосконалення.

Для забезпечення наступності у роботі з академічно здібними дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку та покращення адаптації у початковій школі розроблена розвивальна програма «Подорож до країни Знань». Програма складається з двох частин. Перша частина програми є

інтегрованою і включає в себе три взаємопов'язані блоки: розвиток мовлення та навчання грамоти; підготовка руки до письма; розвиток пізнавальних процесів і формування початкових математичних знань.

Основними методами навчання грамоти в проектних групах є аналітико-синтетичний метод і метод цілих слів. Аналітико-синтетичний метод передбачає реалізацію принципу «від звука до букви». Це означає, що діти повинні спочатку навчатись виконувати різні аналітико-синтетичні дії зі звуками мовлення, що є базовим умінням для формування навички читання і письма.

Доцільність застосування методу цілих слів пояснюється необхідністю навчати дітей сприймати графічні образи багатьох добре знайомих слів цілісно, швидко впізнавати їх на основі попереднього досвіду. Таке уміння є обов'язковою умовою достатньо сформованої навички читання.

Під час занять у дітей розвивається усне мовлення (уміння слухати-розуміти усні висловлювання, говорити), вони оволодівають початковими уміннями читати.

У підготовці дитини до письма основна увага приділяється формуванню координацію дій рухового і зорового аналізаторів, розвитку дрібної мускулатури руки, засвоєнню дітьми гігієнічних правил, яких слід дотримуватись під час письма. Під час занять діти оволодівають початковими уміннями писати в зошитах з друкованою основою

Розвиток пізнавальних процесів здійснюється за допомогою науково обґрунтованої системи вправ. У процесі їх виконання у дітей продовжується формування сенсорних умінь, за допомогою яких вони можуть успішно орієнтуватися в навколишньому світі. Значна увага приділяється засвоєнню певних сенсорних еталонів та розвитку пам'яті, логічного і критичного мислення, інтуїції, уваги, формуванню первинних умінь доказово міркувати і пояснювати свої дії.

Передбачено комплекс вправ, спрямованих на формування в дітей початкових математичних знань, умінь і навичок (лічба в межах першого десятка, кількісна і порядкова лічба; співвідношення числа і цифри, розпізнавання геометричних фігур) відповідною цифрою.

Заняття проводяться 2 рази на тиждень по 15 хвилин на кожний із блоків з 7-ти хвилинною перервою. Ця частина програми включає в себе 40 занять та розрахована на дітей старшого дошкільного віку (5 – 5,5 років).

На кінець вивчення першої частини програми діти мають уміти: правильно вимовляти всі звуки рідної мови; складати речення, виділяти послідовність слів у реченні, складів та звуків у словах, визначати голосні, м'які та тверді приголосні звуки; визначати наголос; самостійно складати розповіді (10-15 речень) з опорою на наочність та по пам'яті; переказувати казки; читати зі швидкістю 5-10 слів за хвилину; вміти штрихувати похилими лініями, визначати робочий рядок, середину, нижню та верхню третину робочого рядка; лічити предмети в межах десяти; визначати величину та

форму предмета в цілому і його частин, називати плоскі геометричні фігури; класифікувати та групувати предмети за видовими та родовими поняттями.

Метою другої частини програми є активізація та стимулювання пізнавальної діяльності, розвиток емоційно - вольової сфери, набуття комунікативних навичок і вмінь, навичок співпраці у дітей молодшого шкільного віку. Задачами якої є: навчити рефлексувати власні вчинки, усвідомлювати причини власних хвилювань; знизити рівень шкільної тривожності учнів; сформувати позитивні моделі поведінки в реальному житті; активізувати та розвинути увагу, пам'ять, сприйняття, мовлення, мислення; актуалізувати необхідність правил поведінки в школі, навчити дітей методів вирішення проблемних ситуацій.

Провідними методами та формами роботи є: вправи на розвиток пізнавальної та емоційно - вольової сфери; комунікативні та рухливі ігри; вправи на розвиток моторики; релаксаційні вправи.

За результатами впровадження розвивальної програми «Подорож до країни Знань» у шкільне навчання в класах, які навчаються в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України», ми здійснили контрольний зріз з метою виявлення переваг застосування психологічного супроводу.

Дослідження проводилося на базі Харківської гімназії № 169 м. Харкова протягом 2012-2014 р.р. У дослідженні взяли участь 90 академічно здібних учнів перших класів: 30 учнів, які займалися за розвивальною програмою (РП) з адаптації академічно здібних та обдарованих дітей в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України» та 60 учнів – які не займалися за цією програмою.

Для визначення соціометричного статусу дитини в системі міжособистісних відносин, рівня благополуччя взаємин в групі, коефіцієнта взаємності або згуртованості дітей ми обрали соціометричний тест.

Соціометрію серед учнів початкових класів проведено за допомогою тесту «Два будиночка». Зазначимо, що рівень благополуччя взаємин у дітей, що займалися за розвивальною програмою «Подорож до країни Знань», був визначений як високий (58,6% дітей у «сприятливій зоні»), тобто більшість дітей групи знаходяться в сприятливих статусних категоріях, а у дітей, що не займалися за цією програмою, рівень благополуччя взаємин знаходиться на середньому рівні (55,4% дітей у «сприятливій зоні»), що можливо при однаковому взаємовідношенні між сприятливими та несприятливими категоріями.

Важливим діагностичним коефіцієнтом, що характеризує відносини, що існують в групі, є показник задоволеності дітей своїми відносинами з однолітками або згуртованості.

Визначено, що в групі дітей, які проходили заняття за розвивальною програмою «Подорож до країни Знань» показник задоволеності дітей своїми відносинами з однолітками знаходився на 4 – надвисокому рівні (70% дітей задоволені відносинами з однолітками), в той час як у дітей які не проходили заняття за даною програмою цей показник знаходився на 3 рівні (лише 58%

дітей задоволені своїми відносинами з однолітками). Ми вважаємо, що це є свідченням ефективного позитивного впливу психолого-педагогічного супроводу цих учнів.

Співвідношення кількості ізольованих дітей до загального числа членів групи дозволяє встановити коефіцієнт ізольованості, який розглядається як діагностичний показник успішності роботи педагога по вихованню дружніх взаємин дітей.

Аналізуючи отримані дані нами було виявлено, що групу учнів які навчалися за програмою «Подорож до країни Знань» можна вважати благополучною, тому що коефіцієнт ізольованості складає 3,4% учнів (в межах норми до 6%), а колектив дітей, які не займалися за цією програмою – менш благополучним, тому що коефіцієнт ізольованості 17,9% учнів.

Для оцінки рівня шкільної мотивації учнів початкових класів, використовувалася анкета, розроблена Н. Г. Лускановою. Оскільки на активізацію внутрішніх стимулів навчання впливає мотивація, то по змінам цього параметра, на думку Н. Г. Лусканової, Р. В. Овчарової можна будувати висновки про ступінь задоволеності навчальною діяльністю.

Проаналізувавши отримані результати визначено низький рівень шкільної мотивації – мають досліджувані без проходження розвивальної програми – 3,6% учнів, в групі дітей, які проходили заняття за програмою «Подорож до країни Знань» таких учнів не було виявлено. Зазначимо, що такі школярі відвідують школу неохоче, на уроках часто займаються сторонніми справами. Перебувають у стані нестійкої адаптації в школі. Зовнішня мотивація – була виявлена в групі, яка проходила заняття за програмою «Подорож до країни Знань» – у 6,9% учнів, а в групі яка не відвідувала ці заняття – у 12,5% учнів. У цих дітей позитивне ставлення до школи, але школа залучає більш її позаучбовими сторонами. Нами виявлено, що середній рівень шкільної мотивації – мають досліджувані групи дітей, які не проходили заняття за програмою – 41,1% учнів, а в групі, яка проходила заняття за програмою «Подорож до країни Знань» – 51,7% учнів. Подібні показники мають учні, що успішно справляються з учбовою діяльністю. Для них характерна наявність високих пізнавальних мотивів, прагнення успішно виконувати запропоновані школою вимоги. А високий рівень шкільної мотивації в обох групах майже на однаковому рівні (41,4% учнів – які проходили розвивальні заняття, та 42,9% учнів – які не відвідували ці заняття). Зазначимо, що такі діти відрізняються наявністю високих пізнавальних мотивів, прагненням найбільш успішно виконувати всі запропоновані школою вимоги. Вони сумлінні і відповідальні, сильно переживають, якщо одержують незадовільні оцінки.

Вивчення пам'яті та здатності до навчання було проведено за допомогою завдання «Вивчення чотиривірша». Для дослідження короткочасної пам'яті - третє і для відтермінованого запам'ятовування - дванадцяте завдання методики Г. Віцлака «Здатність до навчання у школі» для дітей 5–7 років. Встановлено, що рівень розвитку пам'яті був суттєво

вищим серед першокласників, які пройшли програму (відповідно середній показник короткочасної пам'яті – 7,5 балів та 6,6 балів, $p < 0,05$; і відстроченої – 6,8 балів та 5,5 балів, $p < 0,05$).

Вивчення довільності уваги, уміння орієнтуватися у своїй роботі на зразок, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки за методикою «Будиночок» Н. І. Гуткіної, суттєвих відмінностей серед учнів перших класів в залежності від проходження розвивальної програми «Подорож до країни Знань» не встановлено.

За результатами анкетування вчителів щодо рівня шкільної адаптації учнів за методикою Е.М.Александровської встановлено, що учні перших класів, які пройшли програму мали більш високий рівень адаптації за рівнем фізичного ($p < 0,05$) та емоційного благополуччя ($p < 0,01$).

Визначено особливості впровадження розвивальної програми з адаптації академічно здібних дітей до школи – «Подорож до країни Знань». На першому етапі навчальна діяльність має бути побудована на основі довільних зусиль дитини. Вона повинна робити те, що їй не завжди хочеться робити, стабільно тримати активну увагу на уроці, довільно контролювати свою поведінку, тим самим підготовлюючи себе до більш плавного переходу від ігрової до учбової діяльності. На другому етапі, завдяки грі дитина вчиться не боячись виявляти себе, з повагою ставитися до інших, та швидше знаходить своє місце серед однолітків. Атмосфера вимогливості та доброзичливості прискорює формування вольової саморегуляції.

Висновки. Впровадження розвивальної програми «Подорож до країни Знань» сприяло підвищенню рівня готовності дітей до школи; розвитку навичок підвищенню рівня мотивації досягнення й учіння. Під час роботи у дітей розширявся словниковий запас, набувалися комунікативні здібності, формувалося позитивне емоційне відношення до занять. Проведена робота сприяла збільшенню кількості дітей, які мають високий рівень готовності до школи та зменшенню дезадаптованих дітей. Таким чином, розвивальна програма позитивно впливала на особистісний розвиток та формування міжособистісних стосунків академічно здібних та обдарованих дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, які навчалися за розвивальною програмою «Подорож до країни Знань» в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України».

Література:

1. Битянова М. Р. *Психологія в школі: зміст та організація роботи*. М., 2000.
2. Докшина Н., Кошель С. *Робота з обдарованими та здібними дітьми // Психологічний супровід школярів / Упоряд. Т. Гончаренко*. – К.: Редакція загальнопедагогічних газет, 2005. – С. 125-127.
3. Зеер Е. Ф. *Психологія професійної освіти*. - М.: 2003.
4. Казакова Є. І. *Система комплексного супроводу дитини: від концепції до практики*. - СПб., 1998

5. *Національна доктрина розвитку освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. – Харків: Основа, 2004. – Ч.1. – С. 3-24*
6. *Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н. С. Лейтеса. М.: Академия, 1996. 416 с.*
7. *Шипіцин Л. М., Хилько А. А., Галлямова Ю. С., Дем'янчук Р. В., Яковлева Н. Н. Шбз Комплексний супровід дітей дошкільного віку / Під наук. ред. проф. Л. М. Шипіцин. - СПб.2008.*

References:

1. *Bytianova M. R. Psykholohiia v shkoli: zmist ta orhanizatsiia roboty. M., 2000.*
2. *Dokshyna N., Koshel S. Robota z obdarovanymy ta zdibnymy ditmy // Psykholohichniy suprovid shkoliariv / Uporiad. T. Honcharenko. – K.: Redaktsiia zahalnopedahohichnykh hazet, 2005. – S. 125-127.*
3. *Zeer E. F. Psykholohiia profesiinoi osvity. - M.: 2003.*
4. *Kazakova Ye. I. Systema kompleksnoho suprovodu dytyny: vid kontseptsii do praktyky. - SPb., 1998*
5. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity // Normatyvno-pravove zabezpechennia osvity. U 4 ch. – Kharkiv: Osnova, 2004. – Ch.1. – S. 3-24*
6. *Psykhohohiia odarennosti detei y podrostopkov / pod red. N. S. Leitesa. M.: Akademyia, 1996. 416 s.*
7. *Shipitsyn L. M., Khylyko A. A., Halliamova Yu. S., Demianchuk R. V., Yakovleva N. N. Shbz Kompleksnyi suprovid ditei doshkilnoho viku / Pid nauk. red. prof. L. M. Shypitsyn. - SPb.2008.*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ кандидат економічних наук, Давлетханова О. Х. Миколайчук Я. Л.	5
СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ СИТЕМИ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ Дзюба Т. А.	12
ФАКТОРИ І ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ Завальнюк В. В.	20
ГЕНЕЗИС ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «КАПІТАЛ» кандидат економічних наук, доцент, Корж Н. В.	28
БЮДЖЕТНЕ ФІНАНСУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ Лебідь В. С.	36
ДОСЛІДЖЕННЯ РЕСУРСНО-ІНФРАСТРУКТУРНОГО БАЗИСУ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ВІННИЧЧИНИ Онищук Н. В.	44

- АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ НОУ-ХАУ В ГОТЕЛЬНОМУ
ГОСПОДАРСТВІ В КРИЗОВІЙ УКРАЇНІ
кандидат економічних наук, Рябенюк М. О., Когут А. Л.,
Пірус Т. Р. 55
- ПЕРСПЕКТИВИ МІКРОКРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ
доктор економічних наук., професор Непочатенко О. О.,
кандидат економічних наук, професор Бечко П. К.,
кандидат економічних наук, доцент Боровик П. М. 63
- УПРАВЛІНСЬКІ ІННОВАЦІЇ В СИСТЕМІ ІНТЕГРОВАНОГО
УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ
ПОСЛУГ
Федорко І. П. 73
- РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК**
- ГЕОЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН РІЧКОВО-БАСЕЙНОВОЇ
СИСТЕМИ СЕРНА (ВОДОЗБІР Р. СТИР)
кандидат географічних наук, Павловська Т. С., Рудик О. В. 79
- ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ ПРАЦІ ВОЛИСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Пасевич Ю. В. 95

РОЗДІЛ ІІІ. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕДИЧНИХ НАУК

ВИКЛАДАННЯ ПОБІЧНИХ ЕФЕКТІВ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ
СЛУХАЧАМ ПЕРЕДАТЕСТАЦІЙНИХ КУРСІВ ПІДВИЩЕННЯ
КВАЛІФІКАЦІЇ ПРОВІЗОРІВ

д. мед. н., Білай І. М., к. мед. н., Красько М. П.,
к. фарм. н., Демченко В. О., к. фарм. н., Остапенко А. О.,
д. мед. н., Резніченко Ю. Г., к. мед. н., Разантовська О. М. 102

ВИКЛАДАННЯ КЛІНІЧНОЇ ФАРМАЦІЇ СЛУХАЧАМ КУРСІВ
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРОВІЗОРІВ

д. мед. н., Білай І. М., к. мед. н., Красько М. П.,
к. фарм. н., Демченко В. О., к. фарм. н., Остапенко А. О. 106

РОЗДІЛ ІV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

АБРЕВІАТУРИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
ЯК СКЛАДОВА МОЛОДІЖНОГО ІНТЕРНЕТ-СЛЕНГУ

кандидат педагогічних наук, Павлюк В. І. 111

ПОБУДОВА ПЕРЕДСЕРЕДНЬОГО ПОЗАВИШІВСЬКОГО КУРСУ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ

доктор педагогічних наук, професор, Тарнопольський О. Б. 117

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ МВС
УКРАЇНИ

кандидат педагогічних наук, Тогочинський О. М. 125

ПРОГРАМИ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: ВИДИ ТА ЗМІСТ кандидат педагогічних наук, доцент, Бріт Н. М., Шульга Н. В.	135
ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ КУРСАНТІВ РІЗНИХ РОКІВ НАВЧАННЯ кандидат психологічних наук, Леженіна Л. М.	142
АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ СПРЯМОВАНОЇ НА ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНО- ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ Скворчевська Є. Л.	150
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД АДАПТАЦІЇ ДО ШКОЛИ АКАДЕМІЧНО ЗДІБНИХ ТА ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ Щербакова О. О.	159

журнал «Науковий огляд»
Journal «Scientific review»

Підписано до друку 31.12.2014
Формат 60x84/16. Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: nauogl@gmail.com